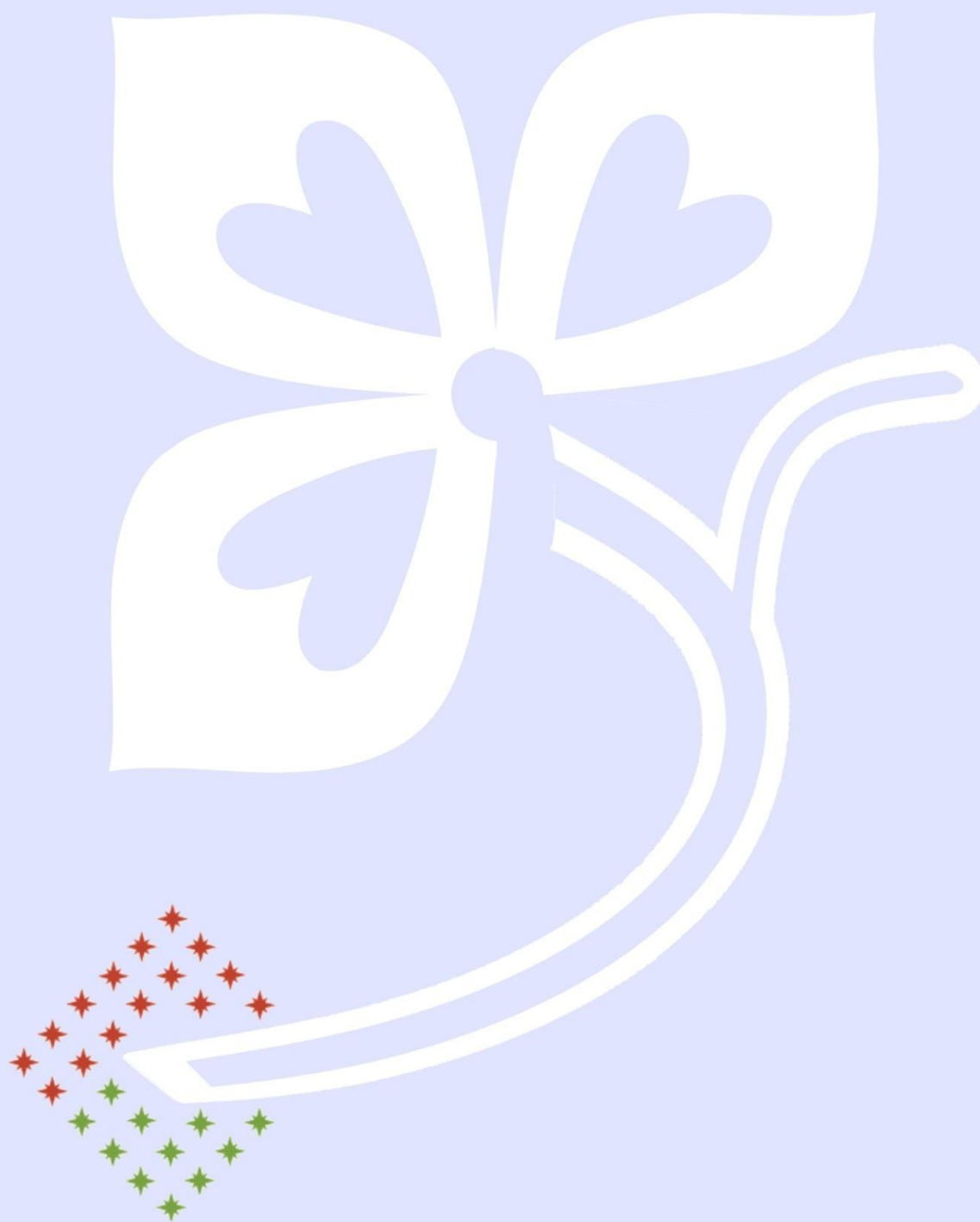

KRE-DIt

A KRE-DOK online tudományos folyóirata

VIII. évfolyam (2025) / 2. szám

Széchenyi István *Hitel* című munkájában megfogalmazta a következő gondolatokat: „Az ész erő, s így az ész boldogság. [...] A tudományos emberfő mennyisége a nemzet igazi hatalma: [...] Nem termékeny lapány, hegyek, ásványok, éghajlat sat. teszik a közerőt, hanem az ész, mely azokat józanon használni tudja.” A KRE-DIt szerkesztősége Széchenyi intelmeit megfogadva hiszi és vallja, hogy munkájával kötelessége a nemzet boldogulását szolgálni, folyóiratát ennek szellemében szerkeszti.

*A KRE-DIt
szerkesztősége*

VIII. évfolyam (2025) / 2. szám

KRE-DIt

A KRE-DOK online tudományos folyóirata

Főszerkesztő:

Pétsy Zsolt Balázs

Szerkesztők:

*Kiss-Kováts Anna, Pétsy Zsolt Balázs, Purcsi Adrienn,
Romhányi Orsolya, Timári Krisztián Attila, Tóth-Gyóllai Dániel*

Aktuális szám lektorai:

*Dr. habil. Bertalan Péter Tamás,
Dr. Farkas György Tamás PhD LL. M,
Dr. Kincses Katalin Mária,
Dr. habil. Móré Sándor PhD,
Prof. Dr. habil. Nagy Mariann,
Prof. Dr. Szávai Ferenc*

Károli Gáspár Református Egyetem

Károli Gáspár University of the Reformed Church in Hungary

Doktorandusz Önkormányzat | Union of the PhD Students of the Károli Gáspár University of the Reformed Church

OM azonosító: FI 44189

A folyóiratot a **Károli Gáspár Református Egyetem Doktorandusz Önkormányzata** adja ki.

Székhely: **1088 Budapest, Reviczky utca 4.**

Iroda: **1146 Budapest, Dózsa György út 25-27.**

A kiadásért és a szerkesztésért felelős: **Károli Gáspár Református Egyetem Doktorandusz Önkormányzat**

A KRE-DIt ISSN száma: **ISSN 2630-8711**

A szerkesztők nem feltétlenül értenek egyet minden esetben az oldalon vagy a kötetekben megjelenő írásokkal, az általuk képviselt véleményekkel. Az oldalon és a kötetekben megjelenő tanulmányok a szerzők tulajdonát képezik, azokat csak eredeti formájukban (URL hivatkozás, illetve letölthető PDF fájl), csak a szerző és a szerkesztőség engedélyével szabad terjeszteni. Idézni csak a forrás (szerző, cím, URL-elérés/oldalszám) szakszerű és pontos megjelölésével lehetséges.

Szerkesztői bizottság

Prof. Dr. habil. Cservák Csaba PhD

egyetemi tanár, KRE-ÁJK Alkotmányjogi Tanszék vezetője, jogtudományi lektor,
a szerkesztőbizottság elnöke

Dr. Farkas György Tamás PhD LL.M.

egyetemi adjunktus, jogtudományi lektor

Prof. Dr. Hermann Róbert DSc

egyetemi tanár, KRE-TDI vezetője, történelemtudományi lektor

Prof. Dr. Szávai Ferenc DSc

egyetemi tanár, történelemtudományi lektor

Dr. habil. Bertalan Péter Tamás PhD

egyetemi docens, történelemtudományi lektor

Dr. László Emőke PhD

KRE-TFK Hit és Erkölcstani Tanszék vezetője, a KRE-HTK oktatója, hittudományi lektor

Szerkesztőség:

Kiss-Kováts Anna szerkesztő (történettudomány)

Pető-Veres Kata (peto-veres.kata[kukac]kre[pont]hu)
szerkesztő (hittudomány)

Pétsy Zsolt Balázs (petsy.zsolt.balazs[kukac]kre[pont]hu)
főszerkesztő (történettudomány)

Purcsi Adrienn szerkesztő (történelemtudomány)

Romhányi Orsolya szerkesztő (történelemtudomány)

Timári Krisztián Attila (timari.krisztian.attila[kukac]kre[pont]hu)
szerkesztő (történettudomány)

Tóth-Gyóllai Dániel (toth.gyollai.daniel[kukac]kre[pont]hu)
főszerkesztő-helyettes (hittudomány)

Elérhetőségek:

Jogtudomány – jogtudomany (kukac) kre-dit (pont) hu

Történelemtudomány – tortenelemtudomany (kukac) kre-dit (pont) hu

Hittudomány – hittudomany (kukac) kre-dit (pont) hu

TARTALOMJEGYZÉK

TARTALOMJEGYZÉK	6
HITTUDOMÁNYI TANULMÁNYOK	8
<i>Máté Márkus: Did Sándor Joó Have Points?</i>	9
JOGTUDOMÁNYI TANULMÁNYOK	17
<i>Fodor Fruzsina: A szükségességi-arányossági teszt alkalmazása különleges jogrend esetén</i>	18
<i>Nánássy Kincső: Kvázi különleges jogrendek normatív keretei Magyarországon</i>	42
TÖRTÉNELEMTUDOMÁNYI TANULMÁNYOK	67
<i>Bakó Péter és Jendrics Olivér: Adalékok Balázs Mór életrajzához (1849–1897) I.</i>	68
<i>Faragó Gábor: Das nervige Festhalten am Buchstaben des Gesetzes – Die Polemik über die pragmatische Sanktion im Jahre 1848</i>	95
<i>Romhányi Orsolya: Megfestett életút Delftben</i>	107
TÖRTÉNELEMTUDOMÁNYI ESSZÉK	125
<i>Pétsy Zsolt Balázs: Gondolatok A magyarság és a szlávok (1942) című tanulmánykötethez</i>	126
TÖRTÉNELEMTUDOMÁNYI RECENZÍÓK	137
<i>Purcsi Adrienn: Arkadiusz Adamczyk: „Tiszteljük egymás nemzeti meggyőződését...” Esterházy János gróf életpályája</i>	138
<i>Zmák Tamás: Pártpolitikától függetlenül a nemzetegyesítés és nemzetnevelés szolgálatában az oktatáson keresztül – Donáth Péter tanulmánykötetéről</i>	143
IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK	152
<i>Szente Márk: Kortárs Japanológia VI. Tanulmánykötettel köszöntötték tanszékvezetőjüket, Varrók Ilonát a Károli japán tanszékének oktatói</i>	153
ABSZTRAKTOK	158
Hittudományi absztraktok	159
Jogtudományi absztraktok	160
Történelemtudományi absztraktok	162

ABSTRACTS	165
Abstracts in theological studies.....	166
Abstracts in legal science studies	167
Abstracts in historical studies.....	169
SZERZŐINK	173

HITTUDOMÁNYI TANULMÁNYOK

Máté Márkus

DID SÁNDOR JOÓ HAVE POINTS?

From its title, the article examines whether Sándor Joó's preaching employed structured 'points'. It thus addresses the practice of structuring sermons into points—specifically the so-called 'three-point' sermon—through an examination of the sermon material of a significant Hungarian preacher.

The practice of "three-point preaching" is perhaps more characteristic of Reformed sermons than of the preaching traditions of other denominations. It represents a traditionally Reformed homiletical method (which we might describe as 'Puritan' or 'good Reformed' in everyday speech). This approach deserves recognition, since it is undoubtedly better to listen week by week to a sermon structured in three points than to one without any. Yet, when listening to theology students and pastors, one often gets the impression that the preacher has prayed over the text until three messages were simply "squeezed out" of it. These messages, however, frequently relate only loosely to one another; it remains unclear what the central message is or why three points are necessary at all. Consequently, the sermon may appear fragmented. In such cases, the listener often feels that one strong point would have been more effective than three: "Less is sometimes more." Three points are better than none, yet one point may be more powerful than three.

Even from this brief introduction, it is already clear that my aim is to examine the relationship between intention and consistency—or inconsistency—in the practice of three-point preaching. The clearer the preacher's intention, the more consistent the sermon will be; the less clear the intention, the more inconsistent the sermon tends to become. Does this imply that three-point preaching is inherently flawed or a homiletical error? Not at all. It is, however, necessary to clarify what we mean by "three points."

First: three-point preaching does not simply mean that a sermon has an introduction, body, and conclusion. It may be argued that virtually every Reformed pastor satisfies this rhetorical minimum. Rather, speaking in three points means that the main body of the sermon is divided into three principal sections—three theses.

In ancient rhetoric, we do not encounter any guidelines prescribing that the main body of a speech must have three parts. Nonetheless, the number three has carried significance from the beginning. In *Rhetoric*, Aristotle identifies three sources of persuasion: *logos*, *pathos*, and *ethos*.¹ *Logos* concerns the logical structure and truthfulness of the speech; *pathos* encompasses the emotions elicited in the listener; and *ethos* refers to the speaker's integrity in delivering the speech—without which persuasion is incomplete, even if logically correct and emotionally engaging. From this tripartite division, it becomes clear that the speaker must engage the listener's intellect and emotions, and—by implication—the will. Cicero puts this even more succinctly: the goal of speech is *docere*, *delectare*, *movere*—to teach, to delight, to move.² The speaker aims to impact the listener's mind, emotions, and will alike. Quintilian adopts this same triad from Cicero.³ It is evident from this basic introduction that ancient rhetoric never sought to generate three distinct messages in a speech. On the contrary, a speech is most powerful when it conveys a single message—yet that message must resonate on all three levels: intellect, emotions, and will.

Thus, three-point preaching should not be dismissed. The misconception lies in thinking that three points must equate to three messages. Instead, three-point preaching should signify that the preacher has a single message, which can be communicated in three ways: appealing to the intellect, the emotions, and the will. This, of course, does not preclude a sermon from containing three messages—it can.

When considering Sándor Joó, it is worth noting his successor in Pasarét, Kálmán Cseri, who delivered several sermons—primarily from the New Testament, mostly Pauline texts—in which three distinct messages appear as three points. Even if these points have little substantive connection, he unites them through a creative a semi-thematic, or formally unifying framework. Simultaneously, he also delivered sermons in which one message was divided into three parts. For example, in his 1997 sermon *Saints–Servants–Soldiers*, explaining the Letter to the Ephesians, he states: since God has raised you from spiritual death to life, be 1) Saints, 2) Servants, 3) Soldiers.⁴ The first point discusses what it means to be holy, the second what it means to be a servant, and so on. Yet the sermon is not ultimately about defining biblical roles; rather, it

¹ Aristotle: *Rhetoric*, in Jonathan Barnes (ed.): *The Complete Works of Aristotle*, trans. W. Rhys Roberts, Princeton, Princeton University Press, 1984, 1356a–1356b.

² Cicero: *De Oratore*, trans. E.W. Sutton and H. Rackham, Cambridge, MA: Harvard University Press, 1942, III. 25–27.

³ Quintilian: *Institutio Oratoria*, trans. H.E. Butler, Cambridge, MA: Harvard University Press, 1921, VI.2.1–3.

⁴ Source: <https://cserikalman.hu/predikacio/51207366>; Date: 08.26.2025.

conveys that the believer raised from spiritual death is on a developmental journey. The key question is: where are you, dear listener? Though seemingly divided into three “subjects,” the sermon presents a single clear question.

Thus, delivering three messages in one sermon—three quasi-independent sermonic units—is permissible, but this demands considerable creativity; without clear intention, inconsistency may easily result.

If there is a preacher in Hungarian homiletical history who consistently formulated one, clear message in nearly every sermon—sometimes in three ways—it is Sándor Joó. He is credited with the saying: If you want to shoot a wild duck with a shotgun, do not fire into the middle of the flock; aim at one. This mindset is reflected in his sermons: he always sought to deliver a specific message. In an early sermon (August 27, 1938), he noted that questions often arise in pastoral counselling, which he later addressed in sermons, based on the principle that what is one person’s question may be the question of many. As Kálmán Cseri observed: “In this way, many of his sermons became collective pastoral counseling.”⁵ This perspective required precisely this approach: one clear question, one clear answer.

This principle can be demonstrated in nearly any of his sermons. Here, I illustrate it with three sermons selected according to a principle but randomly: the first sermon after New Bread in 1965, 1960, and 1955. Let us examine how the principle of a single message is realized.

I. SERMON

The first sermon was delivered on August 29, 1965, with the title: The Foundation of Life.⁶ The text of the sermon: Matthew 5:24–27, The House Built on the Rock. The sermon begins with the statement that Jesus does not say that storms may perhaps come in life, but speaks of it as a fact: storms will come, when the rain pours down, the floods rise, and the winds rage. In other words, storms and sufferings in life are inevitable. At first, almost imperceptibly, the preacher begins to engage the emotions of the audience. He mentions the various storms and sufferings of life, showing how much they can tear apart human existence. The listeners begin to connect emotionally with the theme, although no concrete message has yet been spoken.

⁵ Cseri Kálmán: *Száz éve született dr. Joó Sándor (1910–1970)*, in *Kálvin Kalendárium 2010*, Budapest, Kálvin Kiadó, 2009, 80.

⁶ Joó Sándor: *A hegyi beszéd*, Budapest, Ajtony Artúr, 2006, 159–163.

Then he broadens the image of the storm to a universal and existential level when he says that even if there is someone who has not been struck by truly great storms in life, one great storm will inevitably overtake everyone: death. And then it will truly be revealed on what foundation one has built their life. With this, the first third of the sermon—which also forms its affective dimension—comes to a close, and the second third begins, in which he presents to the listeners the cognitive connection that whatever foundation one builds their life upon in this world, it may collapse. Here too, he reinforces the affective link with concrete examples: many thought real estate was an unshakable foundation—then came the war; many based their lives on love—then came a great disappointment; others on health—then a wrong step getting off the tram was enough. This is the second third of the sermon, at the end of which the listener almost asks the question themselves: what then is the foundation that can withstand the storms, upon which one may build their life? And the preacher declares that it is the Word of God that is eternal—but not in the sense that one has a secure foundation in life if the Word of God is merely occasionally a part of it, but only if one hears it and acts upon it. Here, the sermon reaches its goal, and the volitional dimension awakens, since the listener now personally desires to understand God’s personal message for them and to build their life upon it by putting it into practice—so that their house may not suffer “great ruin” when the storm strikes.

The message of the sermon is clear: whoever acts upon God’s personal message to them will not see their life collapse in the storms. The preacher does not announce the message in advance, but it unfolds gradually in three very clear stages: the first is affective, the second cognitive, and the third moves in the volitional dimension. The sermon is not static but dynamic: from storms it leads to the storm-proof life. Within it, the principle of one message, threefold engagement is perfectly traceable.

II. SERMON

The second sermon was delivered on August 21, 1960, with the title also in possessive form: *The Power of Sin*.⁷ The text of the sermon: Mark 5:1–19, The Story of the Gerasene Demoniac. The sermon begins by addressing the thought that the possession seen in this Gerasene man might be considered merely a myth of a world two thousand years ago, something no longer existing in the age of modern medicine, but this is not true. The same power that possessed that

⁷ Joó Sándor: *Jézus követése*, Budapest, Ajtony Artúr, 1996, 114–117.

man two thousand years ago still exists today and still holds human lives under its dominion: the power of sin. With this, the development of the sermon begins, explaining the characteristics of this power. Interestingly, the ontology of sin is presented in a threefold structure.

Sin is greater than man. First, he explains the difference between fault and sin, showing that sin is not merely a “moral stumble,” but rather an opening of a door to a power over which man has no control: the power of sin. He cites the relevant Pauline text from the Letter to the Romans: “I do not do the good I want, but the evil I do not want is what I keep on doing.”

Then he draws attention to the fact that this man was bound with chains, and yet he broke them. This means the power of sin cannot be chained, cannot be controlled. There is nothing external that can restrain the power of sin over man. Here too, the preacher gives some examples.

Finally, he highlights that the demonic spirit destroyed an entire herd of pigs. This shows that the power of sin can destroy even a herd of pigs—in other words, it is destructive.

All three subpoints appeal both to reason and to emotion. The cognitive connections are clear, yet each one is given affective force through individual examples. Surprisingly, these points are short, not over-explained: he only elaborates until the listeners grasp the nature of sin. But at this moment, the sermon shifts direction, turning back from the power of sin to Jesus. The destruction of the herd of pigs not only demonstrates how destructive the power of sin is, but also how important a single lost human soul is to Jesus. The destruction of the pigs speaks of Jesus’ love, and the man’s deliverance speaks of Jesus’ power. The single, awe-inspiring message of the sermon unfolds in its final paragraph: as much as the power of sin is greater than man, so much greater is Jesus’ power over sin. In the end, whoever has felt the truth of this sermon almost spontaneously surrenders to its closing appeal: “fall down before this Jesus...”

The message of the sermon ultimately conveys the idea of two powers: the power of sin and the power of Jesus. Without didactically announcing this to the listeners in advance, the preacher simply presents before their eyes the power of sin through this story, and then presents before their eyes “the stronger one.” We must also note how precisely the three subpoints about the power of sin follow the dynamics of the text itself (1. the possessed man, 2. the chains, 3. the pigs). One message, grasped in multiple ways.

III. SERMON

The third sermon was delivered on September 11, 1955, with the title: I Was Blind... Now I See!⁸ The text of the sermon: John 9:1–38, The Healing of the Man Born Blind. The sermon refers back to the previous Sundays, to how, in a previous sermon, the congregation already saw through the story of Zacchaeus that in an encounter with Jesus, a person's life is renewed. Here, he announces in advance that this story is also about the same thing: a man meets Jesus, and his whole life is renewed, for he, once blind, now sees. It is the dimension of this renewal that he now wishes to unfold in this sermon. Surprisingly, he begins by noting that this story is usually interpreted spiritually: as when someone's eyes are opened in a spiritual sense, moving from spiritual blindness to sight, recognizing their own sin and God's love revealed to them in Jesus. But he immediately indicates that he does not wish to show this otherwise true, spiritual meaning to the congregation now. Instead, he wishes to draw attention to how radically this man's life was changed: he was blind, and now he sees. What an enormous change it must have been in the life of a man born blind when he began to see! What a "wonder-filled amazement" it must have been at the created world.

From this point on, this practically determines the theme and structure of the sermon. The first section shows how blind we are to the wonder of the created world and of life itself. The second section shows that whoever meets Jesus begins again to marvel at the world. In a creative and biblical way, he brings in the example of children: children still know how to marvel at everything, how to wonder at the world—adults do not. But whoever is born of God becomes a child again in the spiritual sense, learning again to marvel at the world. Such a person's sight is changed. They marvel at the created world, and through the created world at its Creator. They also begin to be characterized by a creative vision, like that of Jesus. Where others see only a sinner, such a person can see what another may become and will become. This he calls creative vision. Interestingly, the sermon does not end with a strong imperative, but rather inspires, opening our eyes to this childlike, God-given vision, asking only in conclusion that the listener yield to it if something of it has stirred in their soul.

The message of the sermon is again clear and singular: whoever meets Jesus has their eyes opened to the wonder of life and the world. This sermon is less characterized by distinct

⁸ Joó Sándor: *Megragadott a Krisztus*, Budapest, Ajtony Artúr, 1999, 142–146.

structuring or by separable cognitive and affective sections. Rather, it resembles a dynamically flowing river, beginning with human blindness and moving toward childlike sight.

From the above sermons—selected at random—we can see that Sándor Joó sought each Sunday to deliver only one message, but he did so in creative ways. Sometimes with a threefold structure (The Foundation of Life), sometimes with a twofold structure (The Power of Sin), and sometimes in a flowing form (I Was Blind... Now I See!).

Finally, almost every sermon of Sándor Joó ends with a brief but all-encompassing reference to the life, teachings, crucifixion, and resurrection of Jesus. Accordingly, at the conclusion of this analysis of Joó Sándor, it is worth recalling that in Jesus' own sermons, too, the principle of one message—if necessary, expressed in many ways—is perfectly traceable. The Beatitudes do not so much present eight separate important messages as they present one, expressed in eight ways: blessed is the one whose connection with the kingdom of God is unbroken, even if for this reason their connection with the world is broken. In the same way, Jesus' interpretation of the Law is not a detailed commentary on the Torah, but one single message told in many ways: if you think you are righteous because you have not committed certain sins outwardly, you are not. Likewise, Jesus' parables, as parables, typically point toward one clear focal point. All this does not present an entirely new thesis in homiletics, but rather a timely reminder and a novel exploration through the preaching of an ethos such as Sándor Joó.

BIBLIOGRAPHY

ARISTOTLE: Rhetoric, in Jonathan Barnes (ed.): *The Complete Works of Aristotle*, trans. W. Rhys Roberts, Princeton, Princeton University Press, 1984.

CICERO: *De Oratore*, trans. E.W. Sutton and H. Rackham, Cambridge, MA: Harvard University Press, 1942.

CSERI Kálmán: Száz éve született dr. Joó Sándor (1910–1970), in *Kálvin Kalendárium 2010*, Budapest, Kálvin Kiadó, 2009, 80.

CSERI Kálmán: *Szentek–szolgák–katonák*, <https://cserikalman.hu/predikacio/51207366>.

JOÓ Sándor: *A hegyi beszéd*, Budapest, Ajtony Artúr, 2006, 159–163.

JOÓ Sándor: *Jézus követése*, Budapest, Ajtony Artúr, 1996, 114–117.

JOÓ Sándor: , Budapest, Ajtony Artúr, 1999, 142–146.

QUINTILIAN: *Institutio Oratoria*, trans. H.E. Butler, Cambridge, MA: Harvard University Press, 1921.

JOGTUDOMÁNYI TANULMÁNYOK

Fodor Fruzsina

A SZÜKSÉGESSÉGI-ARÁNYOSSÁGI TESZT ALKALMAZÁSA KÜLÖNLEGES JOGREND ESETÉN

BEVEZETÉS¹

A Covid–19 világjárvány végett kihirdetett veszélyhelyzettel hazánk megismerkedett egy olyan jogintézménnyel, mely korábban mindössze elméleti szinten létezett. Ezen jogintézmény az egész ország területét átfogó, tartós különleges jogrend. Újszerű helyzet révén különböző nehézséggel találta magát szemben mind az átlagember, mind a jogalkotó, jogalkalmazó szervek. Ezen helyzetek nehézsége abban rejlett, hogy korábbi tapasztalat híján, menet közben kellett gyakorlatot alakítani számos tárgykörben.

Egy ilyen témakörrel foglalkozik jelen írás is; az alapjogkorlátozások jogszerűségének különleges jogrendi vizsgálatával, mely jelenleg, csakúgy mint általános jogrend idején, az Alkotmánybíróság által elvégzett szükségességi-arányossági teszt alkalmazásával történik. Kérdésként merül fel azonban az, hogy olyan időszakban, melyben gyökeresen borul fel a jogalkotás folyamata, szükségszerűen megemelkedik a jogszabály alapú alapjogkorlátozások száma, vajon megfelelő eszköznek bizonyul egy általános jogrendben kialakult teszt? Veszít-e hatékonyságából az átlagostól eltérő körülmények szülte jogszabályok vizsgálata során a szükségességi-arányossági teszt?

Dolgozatomban ezen kérdésre keresem a választ, melyhez olyan alkotmányjogi panaszokat vizsgállok, melyekben az indítványozók különleges jogrendi jogszabályok Alaptörvény-ellenességét kérik megállapítani az Alkotmánybíróságtól.

KÜLÖNLEGES JOGREND „GYORSTALPALÓ”

Elengedhetetlen a kérdések megválaszolásához a különleges jogrend intézményének ismerete. Mi változik ideje alatt, továbbá, hogy miért merül fel egyáltalán azon kérdés, hogy a különleges jogrendi jogkörben alkotott jogszabályok vizsgálatakor eltérő a szükségességi-arányossági teszt hatékonysága.

¹ A tanulmány a Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Karának támogatásával, „A különleges és kvázi különleges jogrendi szabályozás Magyarországon” című kutatási projekt keretében készült.

A különleges jogrend Alaptörvény biztosította megoldás az ország számára különféle rendkívüli helyzet bekövetkeztének idejére. Számos esemény idézheti elő, lehet külső eredetű veszély, belső, az állami hatalmat fenyegető törekvés, vagy akár a társadalomtól teljesen független ipari vagy természeti történés. Idején változások figyelhetők meg a jogalkotás, a jogforrási hierarchia, az államigazgatás, valamint az állampolgárok Alaptörvényben foglalt jogainak biztosítottága tekintetében. Egyes alapjogok békeidőszaktól eltérő mértékben korlátozhatóvá, esetleg felfüggeszthetővé válnak, emellett megjelenhetnek ideiglenes, új alkotmányos kötelezettségek is. Éppen ezen drasztikus velejárói miatt, fontos hangsúlyozni, hogy *ultima ratio*² jelleggel bíró jogintézmény, mely alapvető célja a normál alkotmányos működés mihamarabbi visszaállítása.

Jelenlegi rendszeréhez hosszú út vezetett. Tudjuk, hogy már a 19. században felismerték, szükséges bizonyos szabályozás az országot érintő rendkívüli helyzetekre. A legkorábbi írásos forrás az 1848-as forradalom utánra datálható, a Deák Ferenc nevéhez fűződő „Vésztörvény lázadás esetére”, melyben ostromállapot néven került megfogalmazásra az akkor még egyetlen különleges jogrendre alapul szolgáló körülmény. 1849-ben a képviselőház elfogadta a terveket, így először a magyar történelem során írásban született szabályozás rendkívüli jogrendre.³ Az Olmützi Alkotmány szintén tartalmazott rendelkezéseket arról, hogy a császár jogosult átmeneti szabályokat hozni abban az esetben, ha a jogalkotás rendes menete akadályoztatott, azonban a döntés sürgető.⁴ Később a „boldog békeidők” alatt születik meg egy, már átfogóbb szabályozást tartalmazó jogszabály, az 1912. évi LXIII. törvénycikk,⁵ mely a háborúra való felkészülést, valamint a háborús helyzetet nevezte meg a különleges jogrend lehetséges kiváltó okainak. Ekkor már megjelenik az időbeli korlát, illetve a normál jogrendtől eltérő alapjogi korlátozások.

Az elkövetkező időszakot a két világháború okozta felfordulás jellemezte, kormány kormányt váltott, mely a jogalkotás szempontjából is felfordulást okozott. Ezért a különleges jogrend fejlődése során a következő nagyobb lépcsőfok csak a Magyar Népköztársaság Alkotmányáról szóló 1949. évi XX. törvény⁶ hatályba lépésével jön el. Ezzel, először a történelem során,

² *végző érv* vagy *utolsó eszköz*

³ Jeszenszki Péter László: A különleges jogrend történetisége a 19. század második felétől 1989-ig, *KRE-DIt*, VI. évf., 2023/1, <https://www.kre-dit.hu/tanulmanyok/jeszenszki-peter-laszlo-a-kulonleges-jogrend-tortenetisege-a-19-szazad-masodik-feletol-1989-ig/> (Letöltés: 2025. december 12.)

⁴ Uo.

⁵ Domaniczky Endre: A különleges jogrend magyar szabályozásának történeti fejlődése (a kezdetektől 2011-ig), in Nagy Zoltán–Horváth Attila (szerk.): *A különleges jogrend és nemzeti szabályozási modelljei*, Budapest, Mádl Ferenc Összehasonlító Jogi Intézet, 2021, 83.

⁶ 1949. évi XX. törvény

már valódi alkotmányos alapokra helyezték a különleges jogrendet. Vonatkozó részei azonban, érezhetően hiányosak voltak, szétszórtan lehetett egy-egy államszervre vonatkozó fejezet sorai között megtalálni a kapcsolódó rendelkezéseket. Ennek ellenére is kijelenthető, hogy nagy előrelépés történt a különleges jogrend szabályozásának fejlődésében.

Ezt követően a rendszerváltozás jelentősen átformálta az ország rendjét. Az alkotmány-felülvizsgálat gyorsan lezajlott, mely magában foglalta a különleges jogrend szabályaira vonatkozó rendelkezések revízióját is. Az alkotmány módosításáról szóló 1989. évi XXXI. törvénnyel, 1989. október 23-án megváltoztak a különleges jogrendre vonatkozó rendelkezések. Ekkortól három kategóriát különböztettek meg, a hadiállapotot, a rendkívüli állapotot, és a szükségállapotot.⁷ Az alkotmányos szabályozáson kívül, alsóbb rendű jogszabályok is tartalmaztak fontos rendelkezéseket a különleges jogrend tekintetében. Az 1976-os Honvédelmi törvény a rendszerváltást követően még évekig hatályban maradt, majd az 1993. évi CX. törvény váltotta le, ezt követően pedig a honvédelemről és a Magyar Honvédségről szóló 2004. évi CV. törvény lépett az előzők helyébe. Az alapokat deklaráló Alkotmányon kívül, ezek a törvények is lényeges tartalmat hordoztak a kivételes hatalom gyakorlatáról.

Ekkorra megfigyelhetővé vált egy negatív tendencia, ugyanis a különleges jogrendet érintő rendelkezések egyre hosszabbá, és komplikáltabbá váltak, mely számos veszélyt hordozott magában. Kiváltképpen azért, mivel egy olyan jogintézményről beszélünk, melynek lényege, hogy ha szükség van rá, gyors és hatékony intézkedéseket hozhassanak az általa felhatalmazott szervek. Azzal, hogy a részletszabályok túlszaporodtak, fennállt a veszélye, hogy a hatalom birtokosa a hatékonyság szem előtt tartása helyett kénytelen lett volna túl sok figyelmet szentelni a formai követelményeknek.⁸ Itt kiegészítést tennék, idővel az alkotmányos szabályozás tekintetében az eddig említett hármas felosztás, 1993-ban a váratlan támadással,⁹ 2004-ben pedig a megelőző védelmi helyzettel¹⁰ egészült ki.

A következő „fejezet” az Alaptörvény beiktatásával vette kezdetét. Szemben a korábban hatályos Alkotmánnyal,¹¹ melyben a különleges időszakot szabályozó rendelkezések szétszórtan helyezkedtek el, az Alaptörvény már külön fejezetet szentel a különleges jogrendnek.¹²

⁷ 1949. évi XX. törvény, 19/A–19/D §.

⁸ Domaniczky: *A különleges jogrend*, 108–109.

⁹ 1949. évi XX. törvény, 19/E §.

¹⁰ 1949. évi XX. törvény, 19.§ (3) n.

¹¹ 1949. évi XX. törvény.

¹² Magyarország Alaptörvénye 48–56.cikk.

Magyarország Alaptörvénye¹³ kezdetben kategóriarendszer tekintetében nem hozott gyökeres változásokat, a korábbiaktól való eltérés inkább formai és szerkezeti újítások terén érzékelhető. Megjelent azonban néhány fontos többletgarancia, mint például az *Alkotmánybíróság működésének felfüggesztésének tilalma*. Másrészt viszont jóval szűkebben kerültek meghatározásra azon alapvető jogok, melyek különleges jogrend idején sem korlátozhatók. A különleges jogrendi kategóriák 2016-ban tovább bővültek a terrorveszélyhelyzettel. Így Magyarországon egy rendkívül részletes, hatféle alkategóriára osztható különleges jogrendi szabályozás jött létre, mellyel országunk kiemelkedett a sokszor csak egy-két altípust megkülönböztető európai szabályozások közül.

Ez a részletesség első pillantásra pozitívnak tűnik, azonban számos hátulütőt is rejthet magában. Habár az állam érezheti úgy, hogy azzal nyújt nagyobb biztonságot állampolgárainak és alkotmányos rendjének, ha minél részletesebb szabályokat alkot a különleges esetekre, addig a (túl)részletezéssel egyidőben megjelenhet a stabilitás hiánya.¹⁴ A különleges jogrend esetében a kiváltó okul szolgáló jelenségek folyamatosan változnak, újak jelennek meg. Ezáltal ha túlzottan konkretizálva vannak az egyes kategóriák, azzal folyamatos módosításokra, bővítésekre kényszerül a jogalkotó. Így sérül a stabilitás, a kiszámíthatóság, amiből pedig az következik, hogy csökken a védelem a visszaélésekkel szemben.¹⁵ Következésképpen, a szabályozás megalkotása során ideálisabb olyan kategóriákat kialakítani, amik rugalmasabban értelmezhetők. Mindez megfelelő kontroll mellett, ugyanis a visszaélésekkel szemben a túlságosan szabadon értelmezhető rendszer sem tudna megfelelő védelmet nyújtani.

2023. július 1-én, az Alaptörvény kilencedik módosításával gyökeresen változott meg a különleges jogrend rendszere. A korábbi hat kategória helyett, immár csak hármat különböztet meg az Alaptörvény. A változtatás célja volt a korszerűsítés, egy fokozottan alkalmazkodó, és hatékony rendszer kialakítása, mely egyben átlátható.¹⁶ A reform kimeneteléből látható, hogy az említett túlszabályozottságból fakadó problémákat a jogalkotó felismerte, és rugalmasabb, egyértelműbb normákat alkotott. Ezzel egyidőben a garanciák és a korlátok, mellyel a visszaélésektől védik az államot, nem enyhültek.

A kategóriarendszeren túl egyéb változásokat léptettek hatályba mind a hatalommegosztás, mind az időbeliség terén. Nagymértékben nő a Kormány szerepe különleges jogrend idején,

¹³ Magyarország Alaptörvénye.

¹⁴ Csink Lóránt: Mikor legyen a jogrend különleges? *Iustum Aequum Salutare*, XIII. évf., 2017/4, 12.

¹⁵ Uo., 15.

¹⁶ Horváth Attila: A különleges jogrend fejlődése Magyarországon a kilencedik Alaptörvény-módosítás tükrében, in Nagy–Horváth: *A különleges jogrend és nemzeti szabályozási modelljei*, 122–148.

ezáltal a rá háruló felelősség is. A 2011-es szabályrendszerben még előfordult, hogy a Honvédelmi Tanács, vagy a Köztársasági Elnök koordinálja a különleges jogrend fő intézkedéseit. Azonban 2023-tól, minden esetben a Kormány az a szerv, mely különleges jogrendi rendeletalkotásra jogosult.¹⁷ Garanciális jellegű kötelezettségként van előírva az Országgyűlés, valamint az *Alkotmánybíróság folyamatos működése*. Az átláthatóságot biztosítja a Kormány tájékoztatási kötelezettsége, illetve az, hogy ha az Országgyűlés hatályon kívül helyezi a Kormány valamely különleges jogrend idején alkotott rendeletét, azonos tartalommal az újra nem alkotható, csak ha azt jelentős változások indokolják.¹⁸

A kilencedik módosítást nem sokkal követte a tizedik is, amely csakugyan változtatott a kategóriarendszeren. Kibővítésre került a veszélyhelyzet kategóriája, ugyanis „A Kormány az élet- és vagyonbiztonságot veszélyeztető súlyos esemény” szövegrész helyett az „A Kormány szomszédos országban fennálló fegyveres konfliktus, háborús helyzet vagy humanitárius katasztrófa, továbbá az élet- és vagyonbiztonságot veszélyeztető súlyos esemény” szöveggel került megfogalmazásra.¹⁹ Jelenleg a különleges jogrendnek ezen típusa van kihirdetve Magyarországon.²⁰

A SZÜKSÉGESSÉGI-ARÁNYOSSÁGI TESZT ÁLTALÁBAN

Ahhoz, hogy reflektálni tudjunk arra a kérdésre, mennyire képes a szükségességi-arányossági teszt ellátni az alapjogok védelmének feladatát, elengedhetetlen megvizsgálni annak természetét, felhasználási módját és részeit, először tekintet nélkül a különleges jogrendre. Továbbá ki kell térnünk az alapjogok korlátozhatóságára, valamint korlátozásuk módjára. Fontos kiemelni, hogy magában a tény, miszerint létezik egy alapjogi katalógus, nem jelent garanciát azok biztosítottságára. Azonban a megfelelő korlátozási szabályok már annál inkább jelentenek stabil biztosítékot az alapjogok érvényesüléséhez.

A korlátozási szabályok alapján az alapjogok két nagy csoportba sorolhatók, abszolút érvényű és a korlátozható alapjogokról beszélhetünk. A Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányát²¹ ratifikáló államok elfogadják a benne foglaltakat, valamint az Egyezmény

¹⁷ Magyarország Alaptörvénye, 53. cikk.

¹⁸ Horváth: A különleges jogrend fejlődése Magyarországon a kilencedik Alaptörvény-módosítás tükrében.

¹⁹ Magyarország Alaptörvényének tizedik módosítása (2022. május 24.), 3. cikk

²⁰ 424/2022. (X. 28.) Korm. rendelet az Ukrajna területén fennálló fegyveres konfliktusra, illetve humanitárius katasztrófára tekintettel, valamint ezek magyarországi következményeinek az elhárítása és kezelése érdekében veszélyhelyzet kihirdetéséről és egyes veszélyhelyzeti szabályokról.

²¹ továbbiakban: PPJNE.

követelményei szerint járnak el.²² A PPJNE rendelkezik általánosan a korlátozások lehetőségéről, azonban kiemeli azokat a jogokat is, melyektől nem lehet eltérni.²³ Az egyezmény értelmében az élethez való jog abszolútnak tekintendő, attól senkit sem lehet megfosztani.²⁴ Örökérvényű a tilalom, hogy senkit sem lehet kínzásnak, kegyetlen, embertelen, vagy megalázó bánásnak és büntetésnek alávetni.²⁵ A rabszolgaság tilalma is örökérvényű, körülményektől függetlenül.²⁶ Ide sorolható még a büntetőjog egyik alapelve, a terhesebb visszaható hatály tilalma is. Az imént említett abszolút tilalmak csakúgy mint az abszolút jogok, nem mérlegelhetők, és minden esetben teljes terjedelmükben kell érvényesülniük. Igaz, nem az Egységokmány deklarálja, de hazánkban korlátozhatatlan büntetőjogi garancia az ártatlanság védelme, valamint a tisztességes eljáráshoz való jog is.²⁷ Szintén nem korlátozható az általános és minden embertől megfoszthatatlan jogképeség,²⁸ valamint végül, de nem utolsó sorban, a gondolat, a lelkiismeret és a vallás szabadsága.²⁹

Az imént felsorolt jogokon és garanciákon kívül minden alapvető jog korlátozható szigorú feltételek mellett. Az Alaptörvény a következőt mondja ki: „alapvető jog más alapvető jog érvényesülése vagy valamely alkotmányos érték védelme érdekében, a feltétlenül szükséges mértékben, az elérni kívánt céllal arányosan, az alapvető jog „lényeges” tartalmának tiszteletben tartásával korlátozható”.³⁰ Ezen rendelkezésre alapítva került implementálásra a szükségességi-arányossági teszt, mely az „alapértelmezett” teszt az alapjogkorlátozások jogszerűségének vizsgálatára. Ezen felül a tulajdonjogot a közérdekűségi-indokoltági, a diszkrimináció tilalmát pedig az összehasonlíthatósági-indokoltági próbával vizsgálják. Jogforrási szempontból követelményként jelenik meg, hogy főszabály szerint alapjog csak törvényi szinten korlátozható. Ez alól kivételt képeznek a különleges jogrendi rendeletek.³¹

²² Az egyezményt Magyarország is ratifikálta.

²³ 1976. évi 8. törvényerejű rendelet az Egyesült Nemzetek Közgyűlése XXI. ülészakán, 1966. december 16-án elfogadott Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya kihirdetéséről, 4. Cikk.

²⁴ PPJNE, 6. Cikk.

²⁵ PPJNE, 7. Cikk.

²⁶ PPJNE, 8. Cikk.

²⁷ PPJNE, 15. Cikk.

²⁸ PPJNE, 16. Cikk.

²⁹ PPJNE, 18. Cikk.

³⁰ Szabó Zsolt: *Tansegédlet az alkotmányjogi záróvizsgálathoz*, 7. átdolgozott kiadás, Budapest, Patrocinium, 2019, 168.

³¹ Alaptörvény, 53.cikk (1).

A szükségességi-arányossági teszt lépései

Az arányossági elv elméleti és módszertani gyökerei a második világháborút követően kezdtek megszilárdulni,³² és mint elv, idővel általános követelménnyé nőtte ki magát. Napjainkra már az Európai Unió Alapjogi Chartája is kritériumként kezeli, értelmében legitim korlátozásnak különösen indokoltnak kell lennie, illetve az Unió által elismert célt, vagy mások jogainak védelmét kell szolgálnia.³³

A Magyar Alkotmánybíróság által használt, német gyakorlatból fejlődött szükségességi-arányossági teszt az alábbi „szintekből” épül fel: első körben annak a megállapítására kerül sor, hogy valóban egy legitim, azaz alkotmányosan igazolható célt szolgál a korlátozás. A második szinten azt vizsgálják, hogy szigorítás feltétlenül szükségesek-e az elérni kívánt célhoz, valamint a legenyhébb választható eszközzel élt-e a jogalkotó. Végül az arányosság elve mentén azt állapítják meg, hogy a jogsérelem melyet a korlátozás okoz, arányos-e, tehát nem túlzott, ahhoz a célhoz képest, aminek eléréséhez korlátozásra kerül sor.³⁴

A teszt első lépéseként egy alkotmányosan igazolható, legitim céllal kell rendelkeznie az alapjogkorlátozást okozó jogszabálynak. Legitim olyan cél lehet, mely elérése nem ütközik nemzetközi szerződésbe, nem Alaptörvényellenes, avagy a jogszabályi hierarchiában felette álló jogszabállyal sem ellentétes. Alapjogkorlátozással járó jogalkotói célnak kellően jelentősnek, avagy sürgős intézkedést igénylőnek kell lennie egy nagyfokú jogkorlátozás legitimálásához.

Ha a legitim cél, kikényszerítő erő elismerésre került, a teszt további lépéseinek elvégzése következik. A szükségesség követelménye két pont teljesülésével állapítható meg; elkerülhetetlen-e alapjogkorlátozás a cél eléréséhez, valamint a korlátozás szükséges mértékének feltétele.

Az előbbi alapja, hogy az intézkedés csak akkor tekinthető jogszerűnek, ha a cél más módon, azaz alapjogkorlátozás nélkül nem érhető el. Ha erről megbizonyosodott a tesztelő, annak vizsgálata következik, hogy a konkrét alapjogkorlátozás megfelelő eszköznek bizonyul-e a cél

³² Gárdos-Orosz Fruzsina: Az alapjogok korlátozása, in Jakab András – Könczöl Miklós – Menyhárd Attila – Sulyok Gábor (szerk.): *Internetes Jogtudományi Enciklopédia*, Alkotmányjog rovat, rovatszerkesztő: Bodnár Eszter, Jakab András, 2020. március 31., 8. bek., <http://ijoten.hu/szocikk/az-alapjogok-korlatozasa>. (Letöltés: 2025. december 13.)

³³ Az Európai Unió Alapjogi Chartája, 52. cikk.

³⁴ Gárdos-Orosz: *Az alapjogok korlátozása*, 43. bek.

elérésére. Abban az esetben ha a korlátozás alkalmas olyan hatás kiváltására, mely elősegíti a legitim cél megvalósulását, a szükségességi teszt következő szempontjának vizsgálatával folytatódik az eljárás.³⁵ Ez pedig az intézkedés szükséges mértéke. Már megállapításra került a legitim cél, mely eléréséhez korlátozás is kell, a kérdéses alapjogkorlátozás is alkalmas a cél elérésére, azonban feltétlenül alkalmazni is kell? Feltétlenül szükséges az adott alapjogba beletyúlni, vagy más, esetleg kevesebb korlátozással járó megoldás is ki tudná fejteni az elvárt hatást? Habár a gyakorlat nem teljesen konzisztens a legkisebb választható eszköz követelményének betagolásával, álláspontom szerint itt a legmegalapozottabb említeni. A legkisebb választható eszköz a szükségesség egy olyan részeként jelenhet meg, mellyel az imént feltett kérdésekre nyerhet választ a teszt alkalmazója. Ennél a lépésnél elméleti szinten feltételezzük, hogy több lehetséges alapjogkorlátozással járó intézkedéssel érhető el a jogalkotói cél. Ezen intézkedések között vannak súlyosabb és kevésbé súlyos érdeksérelemmel járó opciók. A legkisebb választható eszköz követelménye biztosítja, hogy csak azon intézkedés feleljen meg a szükségességi-arányossági tesztnek meg az elképzelhető korlátozások közül a legenyhébb jogalkotói beavatkozással jár a jogalanyok hátrányára. Azzal pedig ha teljesül a legenyhébb választható eszköz kritériuma, a szükségesség is biztos. Ha a létező megoldások közül a legkevesebb jogkorlátozással járó választja a jogalkotó egy olyan cél elérésére, melyhez valamilyen korlátozás elengedhetetlen, akkor az minden bizonnyal szükséges.³⁶

A következő lépcsőfok az arányosság elvének való megfelelés eldöntése. Amikor az arányosság kérdése merül fel, valójában arról a kifejtett hatásról beszélünk, amit az érintettek érzékelhetnek az alapjogkorlátozásból. A teszt ezen része tekinthető a legérzékenyebbnek, részben azért mert itt már valóban érzékelhető megszorításokról döntenek, másrészt a mérlegelés, az adott bíró szubjektív véleménye arról, hogy mi tekinthető arányos szigorításnak itt a leghangsúlyosabb.³⁷ Ennél a lépésnél egyszerre a leginkább kiélezett a mérlegelés kérdése, itt szövődhet bele a politika legfeltűnésmentesebben, és valójában itt a legfontosabb a helyes egyensúly megtalálása is.³⁸

Az arányossági követelmény egyes álláspontok szerint további két szintre osztható fel, melyet kettős arányossági követelménynek nevezünk. Eszerint, amikor az arányosság vizsgálatára kerül sor, az első lépés a legenyhébb eszköz választásának kritériuma. Ha feltételezzük, hogy

³⁵ Blutman László: Az alapjogi teszt a nyelv fogságában, *Jogtudományi Közlöny*, 67. évf., 2012/4, 147–148. (III., V.)

³⁶ Uo., 148 (V.).

³⁷ Pozsár-Szentmiklósy Zoltán: Az alapjogi teszt újrafogalmazása, *Jogtudományi Közlöny*, LXIX. évf., 2014/1, 34. (V.).

³⁸ Robert Alexy: Constitutional Rights, Balancing, and Rationality, *Ratio Juris*, Vol. 16, No. 2 June 2003.

ennek vizsgálatára az arányossági teszten belül kerül sor, akkor mint a kettős arányossági követelmény részeként vizsgálják, hogy más hipotetikusan szintén alkalmas jogkorlátozó intézkedések közül az éppen kérdéses lesz-e az, mely eléri a szükséges mértéket, de a legkisebb súlyú jogkorlátozást jelenti.³⁹ A második szint annak vizsgálata, hogy a jogkorlátozás súlya milyennek bizonyul a céllal összevetve mely végett a szigorításhoz folyamodnak. A jogkorlátozási cél és az alapjogsérelem függvényében azt kell kapjuk, hogy a „cél fontossága meghaladja a jogkorlátozással okozott hátrányt.”⁴⁰ Az arányosság vizsgálatánál fontos mélyrehatóan analizálni a jogalkotói célt, azt hogy teljesülésének elmaradása milyen hatásokat képes kiváltani, mekkora hátránnyal járhat a társadalom szempontjából. Fel kell mérni a korlátozás okozta hátrányokat különféle időtávlatokban, különböző csoportokra, esetekre mérten. A kettő arányait tekintve, arra az eredményre kell jutnia a teszt alkalmazójának, hogy a korlátozással járó hátrányok kevésbé súlyosak, mint a legitim cél elmaradásának következményei.⁴¹

AZ ALKOTMÁNYBÍRÓSÁG TEVÉKENYSÉGÉNEK VIZSGÁLATA KÜLÖNLEGES JOGRENDI JOGSZABÁLYOKRA VONATKOZÓAN

Magyarország mai értelemben vett formájában összesen két jogalapon került különleges jogrend kihirdetésre. Az első a Covid–19 járvány okozta egészségügyi veszélyhelyzetre, a második pedig az Ukrajnában fennálló háborús helyzetre alapítva, egymást közvetlenül követve. Ezen állapot végett 2020-tól egészen 2025-ig különleges jogrendi jogalkotás jellemezte hazánkat, és jellemzi jelenleg is. Napjainkra már jelentős mennyiségű jogszabály, különböző gyakorlatok állnak rendelkezésünkre a különleges jogrend intézményének mélyrehatóbb vizsgálatához. Jelen tanulmányban a különleges jogrend egy szegmensét kívánom feltárni, melyhez az Alkotmánybíróság alapjogvédelmi tevékenységét veszem alapul.

A következtetéseimet primer forrásokra alapozom, olyan alkotmánybírósági döntésekre, melyekben különleges jogrendi hatáskörben alkotott jogszabályokat kérnek megvizsgálni az indítványozók, alkotmányjogi panasz keretében. Azon rendeletek ellen benyújtott panaszokat vettem górcső alá, melyekben egyrészt a koronavírus okozta veszélyhelyzet leküzdése érdekében alkotott jogszabályokat, másrészt a szomszédos országban fennálló fegyveres konfliktus

³⁹ Blutman: *Az alapjogi teszt a nyelv fogságában*, 153–154 (VI.).

⁴⁰ Pozsár-Szentmiklósy: *Az alapjogi teszt újrafogalmazása*, 31 (IV.).

⁴¹ Blutman: *Az alapjogi teszt a nyelv fogságában*, 149–151 (IV.).

hatásainak enyhítése végett alkotott jogszabályokat támadnak az indítványozók. Kutatásom során 78 darab alkotmánybíróági döntést vizsgáltam meg. Az első döntés 2020. június 11-én kelt,⁴² az utolsó általam vizsgált döntés pedig 2025. szeptember 2-án.⁴³ Az első és utolsó döntés között jelentős idő telt el, így a két időpont közt meghozott döntésekkel nyomon követhető a teszt használatának fejlődése, egészen a kezdetektől láthatjuk hogyan formált a testület gyakorlatot egy olyan helyzetre, mely teljesen eltért a korábbiaktól.

A vizsgálat alá vont döntésekből 18 darab határozat, és 43 végzés. Ebből az arányból hamar leszűrhető azon következtetés, hogy a panaszeljárások túlnyomó többségében teljes vizsgálatot nem futtatott le az Alkotmánybíróság. A döntések kimenetelét tekintve, 17 darab elutasító döntés született, melyek során érdemi vizsgálat folyt le, azonban a testület nem adott helyt az indítványozó kérelmének. Visszautasító döntésből 24, megszüntető döntésből 21 született, mely párosból egy kérelem egyes részét visszautasította, más részére nézve pedig megszüntette az eljárást az Alkotmánybíróság. A vizsgált időintervallum alatt egy alkalommal jogszabályi rendelkezést,⁴⁴ egy alkalommal pedig egy jogszabályt semmisített meg a testület.⁴⁵

A megszüntető és visszautasító végzések magas arányban találhatók meg a különleges jogrendi rendeleteket támadó alkotmánybíróági panaszok között. Ilyen döntést számos okból kifolyólag hozhat a testület, köztük eljárási hiányosságok, mint határidő elmulasztása, stb., lehet. Több alkalommal hivatkozott a bíróság arra az indokra, miszerint azért szüntette meg az adott eljárást, mert a panaszra okot adó körülmény már nem áll fenn. Az alkotmányjogi panasz hatékony jogorvoslati mivoltát számos tanulmány dolgozta már fel,⁴⁶ a panaszeljárás különleges jogrendi hatékonysága pedig további vizsgálódásoknak ad alapot a jövőben.

A tanulmány fő kérdésére, azaz a szükségességi-arányossági teszt különleges jogrendi alkalmazására a vizsgálat alapjául vett döntések 14 olyan darabja ad választ, melyben az Alkotmánybíróság lefolytatta a tesztet. Ezek elemzése során különféle módosításokat véltem

⁴² 3234/2020. (VII. 1.) AB határozat.

⁴³ 3276/2025. (IX. 19.) AB végzés.

⁴⁴ 3323/2024. (VII. 29.) AB határozat.

⁴⁵ 9/2024. (IV. 30.) AB határozat.

⁴⁶ Lásd az alkotmányjogi panasz jogintézményéről részletesen: Farkas György Tamás: Az alkotmányjogi panaszok befogadása központi problémaköréről, *KRE-DIt*, 2021. Jogtudományi Különszám, 1–16.; Farkas György Tamás: Az alkotmányjogi panasz befogadhatósága, különös tekintettel az alapvető alkotmányjogi jelentőségű kérdésre, *KRE-DIt*, III. évf., 2020/2, 1–35.; illetve Farkas György Tamás: Az utólagos normakontroll valódi alkotmányjogi panasz befogadhatóságára gyakorolt hatása, avagy az alapvető alkotmányjogi kérdés követelménye mint speciális ítélt dolog az Alkotmánybíróság gyakorlatában, in Gábor Zsolt (szerk.): *Az Alaptörvény érvényesülése a bírói gyakorlatban II.: Alkotmánybíróági panasz – hatáskörrel kapcsolatos kérdések*, Budapest, HVG-ORAC, 2019, 558–567.

felfedezni annak alapvető lépéseiben, melyek az idő előrehaladtával, a jogalap megváltozásával tovább változtak. Ezeket bemutatása következik, kronológiai sorrendben;

„Célszerűségi kérdés”

„Elsődlegesen célszerűségi kérdés annak megítélése, hogy milyen intézkedések szükségesek a koronavírus-járvány leküzdéséhez. Ezeknek felülvizsgálatára az Alkotmánybíróságnak sem hatásköre, sem eszköztára nincsen.”⁴⁷ Az már korábban leszögezésre került, hogy a különleges jogrend jelenlegi szabályozása szerint az Alkotmánybíróság működésének biztosítása alapvető garanciális szerepet tölt be a rendkívüli időszakok során is. A testület főbb feladatai változatlanok maradnak: az Alaptörvény érvényesülésének védelme, normakontroll végzése, valamint az alapjogok védelmében eljárni mint rendkívüli jogorvoslati fórum. Ennek ellenére, az első panaszok megjelenésekor több alkalommal indokolta a fent idézettekkel a testület döntését a szükségességi-arányossági teszt használata során. Na de pontosan mit is takarhat ez a kijelentés? Elsőnek elemezzük azon tényt, miszerint az Alkotmánybíróságnak *sem eszköztára, sem hatásköre* nincsen különleges jogrendi intézkedések célszerűségének/szükségességének megítéléséhez. Különleges jogrend idején a Kormány felhatalmazást nyer gyors és jelentős alapjogi korlátozásokkal járó intézkedések meghozatalára. Azonban nincsen olyan jogszabály mely azt mondaná ki, hogy az Alkotmánybíróság különleges jogrend idején nem járhat el szokásos hatáskörében, tehát nem használhatja a szükségességi-arányossági teszt azon lépését, mellyel egy intézkedés szükségességét, vagy akár célszerűségét vizsgálhatja a legitim cél elérésére. Eszköztára jogszabályi alapon pedig csakugyan nem tér el az általános jogrenditől. Feltehetően azonban az újszerű helyzet jelentkezése miatt, joggyakorlat híján, nem tudott mihez nyúlni a testület, annak ellenére, hogy egyebekben semmilyen jogszabályi tiltás nem létezett arra nézve, hogy különleges jogrend alatt ugyanazt a tesztet, ugyanolyan lépésekkel használja bíróság.

Általános jogrendben is jelentkeznek olyan leküzdendő helyzetek, melyeket a jogalkotó csak alapjogkorlátozással képes megoldani. Különleges jogrendben hatványozott mennyiségben jelennek meg ilyen szituációk. Általános jogrendben az Alkotmánybíróságnak van hatásköre és eszköztára ezen korlátozások teljes körű alkotmányossági vizsgálatára, annak megállapítására, hogy szükségesnek tekinthető-e egy adott rendelkezés. Különleges jogrendben azonban az

⁴⁷ 3359/2021. (VII. 28.) AB végzés {16}.

alapjogkorlátozás célszerűségének vizsgálatára sem került sor, mely már önmagában egy enyhített szűrést jelent a szükségességhez képest.

Szükségesség helyett alkalmasság?

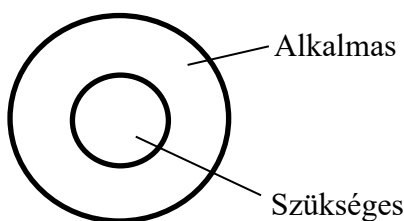
A témánk alapjául szolgáló teszt szükségességet vizsgáló része sokféleképpen alakult a különleges jogrendi jogszabályok ellen indítványozott alkotmányjogi panaszok vizsgálatára. Kezdetben célszerűségi kérdéssé módosult, majd az idő előrehaladtával alkalmasság lett belőle. Ugyanis a kezdeti, korábban ismeretlen helyzet okozta nehézségeken túllendülve a testület saját különleges jogrendi tevékenységéből merítve megalkotott egy módosított szükségességi-arányossági tesztet, melyet a vírus okozta veszélyhelyzet ideje alatti gyakorlatra alapított. A teszt lépései a következőkre módosulnak: nulladik lépésként marad az adott alapjogba történő beavatkozás vizsgálata, majd a *legitim cél igazolása*, annak megállapítása, hogy a legitim cél *elérésére alkalmas-e* a korlátozás, illetve, hogy a jogalkotó *időnként meggyőződött-e a szabályozás fenntartásának indokoltságáról*.⁴⁸ Lépésről lépésre vizsgálva a következőket állapíthatjuk meg:

A szükségességi-arányossági teszt első lépése, a legitim cél kérdése, különleges jogrend idején is változatlanul igazolandó. Alapvetően is fontos feltétel a jogalkotóra nézve, hogy különleges jogrendi jogkörben csak olyan jogszabályt hozhat meg, mely annak kiváltó okául szolgáló helyzet leküzdését segíti. Ennek teljesülését az Alkotmánybíróság is vizsgálja abban az esetben, ha egy jogszabály Alaptörvénnyel való összhangjának kérdésessége merül fel. Az általános jogrendhez képest ezen a lépésen annyit módosított a testület, hogy a legitim célt nem pusztán az általánosságban vett kritériumok kell, hogy jellemezzék, hanem szükséges az is, hogy a veszélyhelyzetet kiváltó körülmények leküzdését, következményeinek enyhítését kell szolgálniuk.

Második lépésként az alkalmasság megállapítására kerül sor. Általános jogrendben ezen ponton történik a szükségesség vizsgálata, mely az Alkotmánybíróság gyakorlata és döntési alapján módosult különleges jogrendi jogszabályok esetében. Még ha elsőre apró változtatásnak tűnhet a módosítás, ha mélyrehatóan vizsgáljuk rájövünk, nem elenyésző a különbség a két változat között. A szükségességi-arányossági teszt szükségesség kritériuma miszerint, alapjogkorlátozás mindössze akkor lehet legitim, ha a célt, melyet szolgál a restrikciónak, nem lehet

⁴⁸ 3004/2024. (I. 12.) AB határozat {52}.

alapjogkorlátozás nélkül elérni. Tehát valamilyen mértékű korlátozás szükséges. Ezzel szemben az alkalmassági kritérium esetében, ha a legitim cél próbáját kiállta az adott rendelkezés, mindössze annak vizsgálatára kerül sor, hogy az éppen vizsgált korlátozás alkalmas-e a cél elérésére. Az *alkalmas* szó szinonimái olyan szavak, mint a *megfelelő*, *potenciális*. A *szükséges* szó szinonimái között pedig olyan szavakat találunk, mint az *elengedhetetlen*, *nélkülözhetetlen*, *muszáj*. Érzékelhető a különbség a két kifejezés súlya között. A két fogalom közötti különbséget, egy a témánktól teljesen eltérő, fiktív szituációval szemléltetem. Tegyük fel, hogy egy óvodás csoportban sok gyermek fertőződött meg fejtetűvel. Az óvodai dolgozók és a szülők először alkalmas megoldásokat keresnek, és arra jutnak, hogy ha minden kisgyermek haját kopaszra vágják, megszűnik a kellemetlen jelenség. Azonban egyes szülők úgy vélik ez nem elengedhetetlen a helyzet leküzdéséhez, de a gyermeket hajának fejtetűirtó samponnal történő kezelése minden bizonnyal szükséges ahhoz, hogy megoldódjon az óvodai krízis. Tehát kimondhatjuk azt, hogy jelentősen tágabb a megoldások tára az alkalmas kategóriában, mint a szükségesben.

1. ábra. „minden ami szükséges, az alkalmas, de nem minden ami alkalmas szükséges” (a szerző saját ábrája)

Általános jogrendben tehát egy sokkal szigorúbb szűrőnek kell, megfelelnie az alapjogkorlátozásnak, mint különleges jogrend idején.

A teszt arányossági követelménye helyett harmadik lépésként egy, a különleges jogrendi jogszabályok esetén megjelenő kritérium teljesülését ellenőrzi a testület. Különleges jogrendi jogszabályok esetén Alaptörvényben foglalt követelmény volt annak időnkénti felülvizsgálata, hogy egy szabályozást indokolt-e fenntartani. Az Alaptörvény tizenegyedik módosításáig alapvetően 15 napra került hatályba a különleges jogrendi rendelkezés, a hatály meghosszabbítása az Országgyűlés felhatalmazásával történhetett.⁴⁹ Tudjuk, hogy alapvetően az arányosság kérdéséről döntenek a teszt harmadik lépéseként. Ebben az esetben az arányosság, azaz hogy a

⁴⁹ Alaptörvény 2022. november 1-ig hatályos rendelkezései, 53. cikk (3).

legitim cél elérésének fontossága felülmúlja-e a korlátozással járó sérelmet, csakúgy nem kap hangsúlyt, mint a szükségesség kritériuma. Az alapvetően három fő lépésből álló tesztnek mindössze egyikét vizsgálta különleges jogrend idején az Alkotmánybíróság. Az első lépés, a legitim cél kérdését górcső alá vette rendkívüli időszakban is, mint általános jogrendben. A többi lépés, a szükségesség, a legkisebb választható eszköz, valamint az arányosság lépése ebben az esetben nem történt meg.

Miután az Alaptörvény tizenegyedik módosítása hatályba lépett, valamint az Alkotmánybíróság is tovább finomította a tesztet, az alábbi változat került megalkotásra: a korábbiakkal egyezően vizsgálják, hogy az adott alapjogba történt-e beavatkozás, a beavatkozásnak volt-e legitim célja, az alapjogkorlátozás alkalmas-e a legitim cél elérésére, majd negyedik lépésként azt, hogy az *alapjogkorlátozással okozott hátrányok meghaladják-e a legitim cél eléréséből fakadó előnyöket*.⁵⁰ Jelentős változás a korábbiakhoz mérten, hogy a teszt ezen változatában már megjelent az arányosság kérdése. Ezzel sokkal közelebb került azon változatához, melyet általános jogrendben alkalmaznak. A szükségesség követelménye ebben az esetben továbbra is alkalmasság követelménye marad, a legkisebb választható eszköz vizsgálata pedig járulékos lépésként nem került elemzésre.

Új jogalap, új teszt?

Jelenleg három fő kategóriára osztható a különleges jogrend kihirdetésére alapul szolgálható események katalógusa. Ezen három fő kategória nem taxatív felsorolást tartalmaz, hanem eseményeket fog össze annak érdekében, hogy a jogintézmény rugalmassága megmaradjon. A különleges jogrend jelenlegi szabályozása a különböző globális kihívásokra kíván reagálni, azonban a jogintézmény sokszínűsége miatt nehéz átlátható jogi keretet teremteni eseteire.⁵¹

A jogalkotó reakciójából is kikövetkeztethető, nem lesz kétszer teljesen ugyanazon jogalapon kihirdetve különleges jogrend. Ezt alátámasztja a két jogalapból származó gyakorlat is, a koronavírus okozta járvány, valamint a szomszédos országban fennálló fegyveres konfliktus helyzete. A korábbiakban szemléltetett különleges jogrend idejére formált tesztet nem tekinti állandó gyakorlatnak a jövőre nézve az Alkotmánybíróság. A jogalap megváltozása után döntésében az alábbiak szerint nyilatkozott a testület: az „új veszélyhelyzeti indikáció, »a

⁵⁰ 3140/2024. (V.3.) AB határozat {19}.

⁵¹ Móré Sándor – Szilvássy György Péter: A különleges jogrend, valamint a biztonság- és védelempolitika megújult stratégiai és normatív keretei Magyarországon, *Jog-Állam-Politika*, 2024/2, 15.

szomszédos államban zajló fegyveres konfliktus» nem volt ismert, így nem is dolgozhatott ki az Alkotmánybíróság olyan alapjogkorlátozási tesztet, ami figyelembe vehette volna a veszélyhelyzet új – jelen ügyben releváns – típusa által jelentett sajátosságokat is.”⁵² Mivel bizonyosan minden helyzetnek különféle „adott helyzetben releváns” jellemzői lesznek, így a teszt alkalmazása során vélhetően hasonló nehézségekbe ütközhet a jövőben is az Alkotmánybíróság. Ez egy ördögi körbe terelheti bele az adott időpont bíráit, ugyanis egy állandó érvényűnek tekintett teszt nélkül még korábbi gyakorlat ellenére sem lesz egy biztos módszer az alapjogkorlátozással járó jogszabályok különleges jogrendi vizsgálatára.

NEMZETKÖZI KITEKINTÉS

Az a helyzet, hogy egy adott ország alkotmánybírósága a normál időszakra „tervezett”, abban kialakult vizsgálatra alkalmas tesztet használja különleges jogrend idején is, nem egyedi. A szükségességi-arányossági teszt alkalmazásra került különleges jogrend idején például Németországban is, mely egyébként a teszt bölcsőjének tekinthető. Németországot azért tartom jó összehasonlítási alapnak, mivel a magyar Alkotmánybíróság a német példájára alakította ki szervezetét, kezdetben kimondottan nagy befolyással volt annak tevékenységére, saját joggyakorlat híján. Ausztria más miatt lesz fontos vizsgálatom során: területén nem volt különleges jogrend kihirdetve, azonban a Koronavírus-helyzet leküzdését ott sem tudták jelentősebb alapjog korlátozás nélkül megoldani. Az osztrák Alkotmánybíróság is használja a szükségességi-arányossági tesztet alapjogkorlátozás legitimitásának a megállapítására, így ennek az országnak a vizsgálata azért hasznos, mivel összehasonlítást nyerünk egy olyan helyzettel, mely hasonló jogokat korlátoz, de azt normál jogrendben teszi. Következtetések levonására azért is alkalmassak az említett országok, mivel mind hazánkban, mind Németországban illetve Ausztriában az alapvető jogok biztosítva vannak, ugyanis ezen államok ratifikálták a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányát.⁵³ Az összehasonlítást olyan alkotmánybírósági határozatokra alapozom, melyek a kötelező oltást az adott országban elrendelő jogszabályok elleni indítványokat bírálják el. Azért emellett döntöttem, ugyanis függetlenül a jogrendtől, az említett országok mindegyikében született a Covid-19 elleni oltást bizonyos személyköröknek kötelezővé tevő jogszabály.

⁵² 3004/2024. (I. 12.) AB határozat {55}.

⁵³ UN Treaty Body Database https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/TreatyBodyExternal/Treaty.aspx?Treaty=CCPR&Lang=en

A német gyakorlat

Elsőként Németország esetét vizsgálom, ahol hazánkhoz hasonlóan különleges jogrend került kihirdetésre a Covid-19 vírus miatt, *Nemzeti jelentőségű járványhelyzet*⁵⁴ megnevezéssel. A német szabályozásról elmondható, hogy nagyon hasonlít a magyar oltáspolitikára, az oltáskötelezettség elsősorban az egészségügyben, illetve a szociális szférában dolgozókra vonatkozott.⁵⁵ Hasonlóság még, hogy számos alkotmányjogi panasz érkezett a német Alkotmánybíróság felé, azonban csakúgy mint a magyar arányok esetében, kevés panasz jutott el az érdemi bírálathoz. Értelmeszerűen vizsgálatomat olyan döntésre alapozom, melyben az érdemi bírálat során a szükségességi-arányossági teszt lépéseit is levezették.⁵⁶ A döntés során a testi integritásba való beavatkozás legalitását vizsgálták, annak okán, hogy a fent említett munkakörökben dolgozó munkavállalók csak akkor folytathatták munkájukat a továbbiakban, ha határidőn belül igazolták a koronavírus elleni védettségüket, vagy a vírusról átesés miatt, vagy a vakcina felvétele útján. A német jogalkotó azt is kimondta, hogy preferálják az oltás nyújtotta védelmet. A teszt során az első lépés a legitim cél vizsgálata volt, mely egyértelműen igazoltnak látszott a német Alkotmánybíróság számára. Itt is megjelenik az a jelenség, mely a magyar vizsgálat közben szembetűnő volt, miszerint az alkotmánybírói felülvizsgálat mélysége csökken a különleges helyzet alatt.⁵⁷ A következőkben megállapításra került, hogy a kötelező védettségigazolás/oltás megfelelő eszköznek bizonyul a cél elérésére.⁵⁸ A szükségesség kritériumának is megfelelt a szabályozás,⁵⁹ majd az arányosság mércéjét tekintve kimondták, hogy igen invazívnek tekinthető az alapjogba beavatkozás,⁶⁰ ugyanis halálos kimenetele is lehet az oltásnak, ennek ellenére megfelel a követelményeknek.⁶¹ Maradhat tehát a jogszabály. Annyiban eltért a német Alkotmánybíróság alkalmazása, hogy a teszt hagyományos lépéseinek kivétel nélkül végig haladtak, a mérlegelés szigorúsága volt, ami csökkent.

⁵⁴ Gesetz zur Verhütung und Bekämpfung von Infektionskrankheiten beim Menschen (Infektionsschutzgesetz - IfSG) § 5 Epidemische Lage von nationaler Tragweite.

⁵⁵ Gesetz zur Stärkung der Impfprävention gegen COVID-19 und zur Änderung weiterer Vorschriften im Zusammenhang mit der COVID-19-Pandemie.

⁵⁶ BVerfG, Order of the First Senate of 27 April 2022 - 1 BvR 2649/21.

⁵⁷ BVerfG, Order of the First Senate of 27 April 2022 - 1 BvR 2649/21 {149}.

⁵⁸ BVerfG, Order of the First Senate of 27 April 2022 - 1 BvR 2649/21 {166}.

⁵⁹ BVerfG, Order of the First Senate of 27 April 2022 - 1 BvR 2649/21 {187}.

⁶⁰ BVerfG, Order of the First Senate of 27 April 2022 - 1 BvR 2649/21 {208}.

⁶¹ BVerfG, Order of the First Senate of 27 April 2022 - 1 BvR 2649/21 {202}.

Az osztrák gyakorlat

Ausztria esete, ahogy már említettem, eltér a német és a magyar példától. Nem volt kihirdetve különleges jogrend, a szükséges intézkedéseket az osztrák kormány rendes jogalkotói hatáskörében hozta meg. Az egészségügyi miniszter szerepe a jelentősen nőtt a vírushatás leküzdése során, a szükséges szabályok megalkotásához kibővített hatáskörrel rendelkezett.⁶² Ami pedig az oltások szabályozását illeti, az egész felnőtt lakosságnak kötelező jelleggel kellett felvennie, munkakörtől függetlenül. Ezzel Ausztria lett az első olyan ország, ahol általános, kötelező koronavírus elleni oltást vezettek be, mely alól csak az orvosi ellenjavallat igazolása, és nők esetében a terhesség jelentett kivételt.⁶³ Tovább árnyalja a képet a tény, hogy ha nem tesz eleget egy kötelezett az oltásnak, bírságot von maga után a mulasztás. A jogszabály bevezetése után az egészségügyi miniszter folyamatos jelleggel kellett, hogy felülvizsgálja, szükséges-e a szigorú intézkedés a cél eléréséhez, mely a „nyájimmunitás” volt. A felülvizsgálat során úgy döntöttek, hogy nem szükséges egy ilyen drasztikus beavatkozás, így egy hónappal a hatálybalépését követően, hatályon kívül helyezték a jogszabály egyes kritikus rendelkezéseit. Gyakorlatilag a rövid időtartam alatt az alkotmánybírósághoz időben be sem érkezett indítvány, de utólag így is formált véleményt az Osztrák Alkotmánybíróság. Érdekes helyzet ez, mivel egy olyan jogszabály legitimitását véleményezték melyről rövid időn belül kiderült, hogy túlzott beavatkozást jelent az egyének jogaiba, illetve a hatékonysága is megkérdőjelezhető. A szükségességi-arányossági teszt alkalmazása során a testület megállapította, hogy a cél, azaz a nyájimmunitás, legitim volt. Szükséges is volt a szabályozás, ugyanis az egyéb védekezési lehetőségeknél sokkal hatékonyabbnak vélték. A legkisebb választható eszköz / arányosság kérdéskörében azonban felmerült, hogy egy olyan szabályozás is elegendő védelmet nyújthatna, ami csak bizonyos munkakörökben teszi az oltást kötelezővé, mellyel jelentősen csökkenne az önrendelkezési jogba történő állami beavatkozás. Azonban, mivel a jogszabály az oltást mindenki számára kötelezővé tevő, illetve annak elmulasztását bírsággal büntetni rendelő része már nem volt hatályban, az osztrák Alkotmánybíróság határozata inkább mint egy vélemény vagy kiegészítés szolgált utólagos mivolta miatt.⁶⁴

⁶² <https://www.venice.coe.int/files/EmergencyPowersObservatory/AUT-E.htm>, 9.

⁶³ Bundesgesetz über die Pflicht zur Impfung gegen COVID-19.

⁶⁴ VFGH, G 37/2022-22, V 173/2022-11.

A magyar szabályozás

Végül, de nem utolsó sorban a magyar szabályozás szemügyre vétele következik, az oltáspolitikát illetően. Hazánkban rendeletben⁶⁵ határozták meg a kötelező oltás által érintettek körét. Kezdetben az egészségügyi dolgozókat érintette, majd kiterjesztették az állami és önkormányzati intézményeknél dolgozó munkavállalók körére. Mindkettő rendeletet számos indítványban támadták. Ezekben jellemzően hivatkoztak az emberi méltóság, testi és lelki egészséghez való jog, önrendelkezési jog, hátrányos megkülönböztetés tilalmának megsértésére. Ugyanis a kötelező oltás felvételének elmulasztása, abban az esetben is, ha orvosi ellenjavallat áll fenn, súlyos következményeket vont maga után. Először a munkáltató fizetés, vagy illetmény nélküli szabadságot rendel el. Ha pedig a fizetés nélküli szabadság elrendelésétől számítva eltelt egy év, felmondással vagy felmentéssel szüntetheti meg a munkavállaló jogviszonyát. Különösen hátrányos ez azokra a dolgozókra, akiket a felmondási tilalom is érintett,⁶⁶ ugyanis számukra nem maradt meg az az opció sem, hogy saját maguk felmondjanak, és képzettségüktől eltérő munkát vállaljanak. A 3128/2022. (IV.1.) AB határozatban számos indítványt egyesítve vizsgálta a kérdést az Alkotmánybíróság. Az ügygel kapcsolatban lefolytatta a testület a szükségességi-arányossági tesztet az önrendelkezési jog tekintetében. A folyamat során megállapításra került a az adott alapjogba történő beavatkozás, mint a nulladik lépcsőfoka a tesztnek, majd a legitim cél is megalapozottnak bizonyult, mely az állampolgárok egészségének és életének védelme volt.⁶⁷ A szükségességi/alkalmassági szűrőn is átment a szabályozás, ugyanis az átoltottság minden szektorban fontosnak minősül, de az állami dolgozók körében még inkább megvalósulhat a cél.⁶⁸ Az arányosság esetén felmerült, hogy nem csak magát a szabályozást, hanem annak szankcióját kell vizsgálni. Itt érvként szolgált azt, hogy de facto nem kötelező az oltás, ugyanis azt az állam erőszakkal nem adatja be, fennáll a választási lehetőség. Összességében a szabályozás kiállta a próbát, és a számos körülmény figyelembevételével megállapításra került, hogy az alapjogsérelem és az elérni kívánt cél fontossága arányban állnak egymással.⁶⁹

⁶⁵ 599/2021. (X. 28.) Korm. rendelet a koronavírus elleni védőoltásnak az állami és önkormányzati intézményeknél foglalkoztatottak által történő kötelező igénybevételéről, 449/2021. (VII. 29.) Korm. rendelet a koronavírus elleni védőoltás kötelező igénybevételéről.

⁶⁶ a veszélyhelyzet ideje alatt alkalmazandó egyes belügyi és közigazgatási tárgyú szabályokról, valamint a veszélyhelyzettel összefüggő egyes intézkedésekről szóló 570/2020. (XII. 9.) Korm. rendelet 2. §-át, illetve a honvédek jogállásáról szóló 2012. évi CCV. törvény 61. § (3) bekezdés b) pont.

⁶⁷ 3128/2022. (IV.1.) AB határozat {126}.

⁶⁸ 3128/2022. (IV.1.) AB határozat {130–131}.

⁶⁹ 3128/2022. (IV.1.) AB határozat {145}.

Itt azonban véleményem szerint nem fektettek elég hangsúlyt azokra a dolgozókra, akiket a felmondási tilalom és a kötelező oltás is érintett, beleértve azon munkavállalókat, akiknek orvosilag ellenjavallott volt az oltás beadatása. Ugyanis az ő esetükben gyakorlatilag vagy az oltás következményeinek vállalása, vagy a fizetetlen szabadság, tehát jövedelmük teljes kiesése álltak fenn mint alternatívák. Ez pedig súlyos egzisztenciális krízist okozhatott adott esetekben nem csak a dolgozónak, hanem anyagilag tőlük függő hozzátartozóiknak is. Általános jogrend idején feltételezhető, hogy aligha ment volna át a szükségesség/legkisebb választható eszköz mércéjén ezen rendelkezés. Jó például szolgál ez arra, hogy az *alkalmasság köre jelentősen több korlátozást enged át a teszt szűrőjén, mint a szükségesség*. A tesztet egyéb alapjogokra vonatkozóan is lefolytatták, de a különleges jogrendre módosított szükségességi-arányossági teszt alapján minden, az indítványokban sérelmezett alapjogokkal kapcsolatban megfelelt a szabályozás az alkotmányos kritériumoknak, így az indítványt/indítványokat elutasította az Alkotmánybíróság.

A rövid ismertetés után levont következtetéseim a következők; a német és a magyar helyzet minden tekintetben hasonló, gyakorlatilag a rendes jogrendben használt tesztet alkalmazza a két Alkotmánybíróság azzal az eltéréssel, hogy tekintettel a különleges jogrendre kevésbé „szigorúak” az alapjogkorlátozások bírálata során, különösen a szükségességi mérce tekintetében. Mind a két oltásszabályozás esetén mély beavatkozás történt az alapjogokba legitim cél eléréséhez. Azonban egy ilyen komoly beavatkozást normál jogrendben sokkal nagyobb előkészület, és mérlegelés övezne. Gyakorlatilag a teszt tényleges alkalmazása mindössze a legitim cél megállapításáig terjedt, és a további (szükségesség, legenyhébb választható eszköz, arányosság) szinteken egyre enyhébb szűrésre került sor.

Az osztrák helyzet azonban más megvilágításból fontos számunkra. Ausztriában nem került kihirdetésre különleges jogrend, így a hatalmi ágak kishíján a megszokott módon ellenőrizték egymást. Ennek során észlelték a túlzott mértékű beavatkozást, és hatályon kívül helyezték a szabályozás leginvazívabb rendelkezéseit. Itt gyakorlatilag az Alkotmánybíróság már csak utólagos munkát végzett. Tekintettel arra, hogy nem volt eltérés a normál jogrendtől, feltételezhető, hogy maga az Alkotmánybíróság is szigorúbban alkalmazta volna a tesztet mint Németország vagy hazánk esetében.

KONKLÚZIÓ

A vizsgálódásom során kérdéseimre, hogy megfelelő eszköznek bizonyul-e, illetve veszít-e hatékonyságából a szükségességi-arányossági teszt különleges jogrend idején, választ kaptam.

Azzal, hogy megismertem a teszt különböző változatait, a különleges jogrend ideje alatti kvázi „evolúcióját”, élesebb kép alakult ki alkalmazásáról is. Álláspontom szerint, a szükségességi-arányossági teszt jelentősen veszít hatékonyságából különleges jogrend idején. Mint láthattuk, a fejlődése során voltak olyan időszakok, melyben a teszt mindössze egy lépését vizsgálta az Alkotmánybíróság, egyéb lépései pedig vagy jelentősen enyhültek, vagy teljes mértékben mellőzésre kerültek. Miután sikeresen kialakult a teszteknek egy már-már effektívnek tűnő változata, a folyamat újra megakadt a megváltozott jogalap miatt. Azon tény, miszerint a szükségességi-arányossági kritériumokról elnevezett tesztnek sem a szükségességi, sem az arányossági kritériumának teljesülése sem került vizsgálatra, mindenképpen megalapozza azt az állítást, hogy nem hatékony különleges jogrend idején alkalmazása. Hatékonyság híján pedig, nem minősülhet megfelelő eszköznek sem.

Véleményem szerint ez egy olyan joghézag, mely aggályokat vethet fel az alapjogok biztosítása szempontjából. Igaz, hogy különleges jogrend idején jogszabály alapján az általános jogrendtől eltérő mértékben korlátozhatók az alapjogok, ugyanakkor a jogalanyok alapvető jogainak biztosítása semmilyen jogintézmény hatására sem szabad, hogy védelem nélkül maradjon. Ebből kifolyólag gondolom úgy, hogy szükséges egy olyan megoldás kidolgozása, mely egy állandó érvényű eszközként szolgál különleges jogrend idejére. Történhet ez akár a szükségességi-arányossági teszt egy rögzített módosításával, melyet kellő rugalmassággal, de következetesen használ az Alkotmánybíróság, avagy az általános jogrendtől teljesen eltérő, különleges jogrendre formált megoldás kidolgozásával.

BIBLIOGRÁFIA

Felhasznált szakirodalom

ALEXY, Robert: Constitutional Rights, Balancing, and Rationality, *Ratio Juris*, Vol. 16 No. 2 June 2003, 131–140.

BLUTMAN László: Az alapjogi teszt a nyelv fogságában, *Jogtudományi Közlöny*, LXVII. évf., 2012/4, 145–146.

CSINK Lóránt: Mikor legyen a jogrend különleges? *Iustum Aequum Salutare*, XIII. évf., 2017/4. 7–16.

DOMANICZKY Endre: A különleges jogrend magyar szabályozásának történeti fejlődése (a kezdetektől 2011-ig), in Nagy Zoltán–Horváth Attila (szerk.): *A különleges jogrend és nemzeti szabályozási modelljei*, Budapest, Mádl Ferenc Összehasonlító Jogi Intézet, 2021, 78–121. https://doi.org/10.47079/2021.nzha.kulon.4_4

ERDŐS Csaba: *Gondolatok a különleges jogrendi alapjogkorlátozás alkotmánybírószági gyakorlatáról*, Jog-Állam-Politika, 2. Különszám, 2022.

FARKAS György Tamás: Az alkotmányjogi panaszok befogadása központi problémaköréről, *KRE-DIt*, 2021. Jogtudományi Különszám, 1–16.

FARKAS György Tamás: Az alkotmányjogi panasz befogadhatósága, különös tekintettel az alapvető alkotmányjogi jelentőségű kérdésre, *KRE-DIt*, III. évf., 2020/2, 1–35.

FARKAS György Tamás: Az utólagos normakontroll valódi alkotmányjogi panasz befogadhatóságára gyakorolt hatása, avagy az alapvető alkotmányjogi kérdés követelménye mint speciális ítélt dolog az Alkotmánybíróság gyakorlatában, in Gábor Zsolt (szerk.): *Az Alaptörvény érvényesülése a bírói gyakorlatban II.: Alkotmánybírószági panasz – hatáskörrel kapcsolatos kérdések*, Budapest, HVG-ORAC, 2019, 558–567.

GÁRDOS-OROSZ Fruzsina: Az alapjogok korlátozása, in Jakab András – Könczöl Miklós – Menyhárd Attila – Sulyok Gábor (szerk.): *Internetes Jogtudományi Enciklopédia*, Alkotmányjog rovat, rovatszerkesztő: Bodnár Eszter, Jakab András, 2020.03.31, <http://ijoten.hu/szo-cikk/az-alapjogok-korlatozasa>

HORVÁTH Attila: A különleges jogrend fejlődése Magyarországon a kilencedik Alaptörvény-módosítás tükrében, in Nagy Zoltán–Horváth Attila (szerk.): *A különleges jogrend és nemzeti szabályozási modelljei*, Budapest, Mádl Ferenc Összehasonlító Jogi Intézet, 2021, 122–148. https://doi.org/10.47079/2021.nzha.kulon.4_5

JESZENSZKI Péter László: A különleges jogrend történetisége a 19. század második felétől 1988-ig, *KRE-DIt*, VI. évf., 2023/1. <https://www.kre-dit.hu/tanulmanyok/jeszenszki-peter-laszlo-a-kulonleges-jogrend-tortenetisege-a-19-szazad-masodik-feletol-1989-ig/>

KÁDÁR Pál: Sarkalatos átalakulások – A kétharmados/sarkalatos törvények változásai a honvédelem területén 2010–2014, *MTA Law Working Papers*, 2014/36, Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 2014. <https://real.mtak.hu/120191/>

MÓRÉ Sándor – SZILVÁSY György Péter: *A különleges jogrend, valamint a biztonság- és védelempolitika megújult stratégiai és normatív keretei Magyarországon*, *Jog–Állam–Politika*, 2024/2, 15–47. <https://doi.org/10.58528/JAP.2024.16-2.15>

POZSÁR-SZENTMIKLÓSY Zoltán: Az alapjogi teszt újrafogalmazása, *Jogtudományi Közlöny*, LXIX. évf., 2014/1, 23–34.

SÁGVÁRI Ádám: Különleges jogrend a francia jogban. Az állandósult kivételesség, *Iustum Aequum Salutare*, XIII. évf., 2017/4, 179–188.

SMUK Péter: A válság alkotmányjoga – az alkotmányjog válsága?, in Bodzási Balázs (szerk.): *Jogászegyleti Értekezések 2023. Válság és Jog*, Budapest, Magyar Jogász Egylet, 2023, 135–159. <https://jogaszegylet.hu/tudastar/jogaszegyleti-ertekezesek/valsag-es-jog-2023/sruk-peter-a-valsag-alkotmanyjoga-az-alkotmanyjog-valsaga/>

SZABÓ Zsolt: *Tansegédlet az alkotmányjogi záróvizsgához*, 7. átdolgozott kiadás, Budapest, Patrocinium, 2019.

TILL Szabolcs: Különleges jogrend, in Jakab András – Fekete Balázs (szerk.): *Internetes Jogtudományi Enciklopédia*, Alkotmányjog rovat, rovatszerkesztő: Bodnár Eszter, Jakab András, 2018. július 8. <https://ijoten.hu/szocikk/kulonleges-jogrend>

TRÓCSÁNYI László – SCHANDA Balázs – CSINK Lóránt (szerk.), *Bevezetés az alkotmányjogba, Az Alaptörvény és Magyarország alkotmányos intézményei*, nyolcadik, átdolgozott kiadás, Budapest, ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., 2021. őszi kiadás.

ZAKARIÁS Kinga (szerk.): *Az alkotmánybíróvági törvény kommentárja*, Budapest, Pázmány Press, 2022.

Internetes források

UN Treaty Body Database https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/TreatyBodyExternal/Treaty.aspx?Treaty=CCPR&Lang=en

Venice Commission – Observatory on emergency situations <https://www.venice.coe.int/files/EmergencyPowersObservatory/AUT-E.htm>

Felhasznált magyar jogforrások:

Magyarország Alaptörvénye

1912. LXIII. törvénycikk

1920. évi VI. törvénycikk a háború esetére szóló kivételes hatalom idejének meghosszabbításáról

1939. évi II. törvénycikk a honvédelemről

1949. évi XX. törvény

1960. évi IV. törvény a honvédelemről

424/2022. (X. 28.) Korm. rendelet az Ukrajna területén fennálló fegyveres konfliktusra, illetve humanitárius katasztrófára tekintettel, valamint ezek magyarországi következményeinek az elhárítása és kezelése érdekében veszélyhelyzet kihirdetéséről és egyes veszélyhelyzeti szabályokról

2011. évi CLI. törvény az Alkotmánybíróságról

599/2021. (X. 28.) Korm. rendelet a koronavírus elleni védőoltásnak az állami és önkormányzati intézményeknél foglalkoztatottak által történő kötelező igénybevételéről, 449/2021. (VII. 29.) Korm. rendelet a koronavírus elleni védőoltás kötelező igénybevételéről

A veszélyhelyzet ideje alatt alkalmazandó egyes belügyi és közigazgatási tárgyú szabályokról, valamint a veszélyhelyzettel összefüggő egyes intézkedésekről szóló 570/2020. (XII. 9.) Korm. rendelet

A honvédek jogállásáról szóló 2012. évi CCV. törvény

Magyarország Alaptörvényének tizedik módosítása

20/1990. (X.4.) AB határozat

3/2015. (II.2.) AB határozat

3254/2021. (VI. 11.) AB végzés

3004/2024.(I. 12.) AB határozat

3296/2022. (VI. 24.) AB határozat

8/2021. (III. 2.) AB határozat

3078/2024. (III. 1.) AB határozat

27/2021. (XI. 5.) AB határozat

3128/2022. (IV. 1.) AB határozat

3359/2021. (VII. 28.) AB végzés

3323/2024. (VII. 29.) AB határozat

9/2024. (IV. 30.) AB határozat

Felhasznált külföldi jogforrások

1976. évi 8. törvényerejű rendelet az Egyesült Nemzetek Közgyűlése XXI. ülészakán, 1966. december 16-án elfogadott Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya kihirdetéséről

1993. évi XXXI. törvény az emberi jogok és az alapvető szabadságok védelméről szóló, Rómában, 1950. november 4-én kelt Egyezmény és az ahhoz tartozó nyolc kiegészítő jegyzőkönyv kihirdetéséről

Az Európai Unió Alapjogi Chartája

Gesetz zur Verhütung und Bekämpfung von Infektionskrankheiten beim Menschen (Infektionsschutzgesetz – IfSG) § 5 Epidemische Lage von nationaler Tragweite

Gesetz zur Stärkung der Impfprävention gegen COVID-19 und zur Änderung weiterer Vorschriften im Zusammenhang mit der COVID-19-Pandemie

BVerfG, Order of the First Senate of 27 April 2022 – 1 BvR 2649/21

Bundesgesetz über die Pflicht zur Impfung gegen COVID-19

VFGH, G 37/2022-22, V 173/2022-11

Nánássy Kincső

KVÁZI KÜLÖNLEGES JOGRENDEK NORMATÍV KERETEI MAGYARORSZÁGON¹

BEVEZETÉS

Az alkotmányos államokban előállhatnak helyzetek, melyek kezelése „normál” jogrendi keretek között nem lehetséges.² A különleges jogrend bevezetése csak végső eszköz lehet, ezért „küszöb alatti fenyegetések”³ esetén a „kvázi különleges jogrend” alkalmazandó.

A magyar jogrendszer több jogszabályt ismer, melyek alkotmány alatti, „kvázi” különleges jogrendi esetköröket szabályoznak. Közös jellemzőjük, hogy mindegyik súlyos, az állam vagy a társadalom működését, a közbiztonságot, az ellátásbiztonságot, az emberek élet- és vagyonbiztonságát fenyegető rendkívüli eseményekre vonatkoznak és különböző ágazatokat érintenek. Mindegyik esetben szükség van az állami szervek összehangolt intézkedéseire a veszélyek elhárítása és kezelése érdekében.

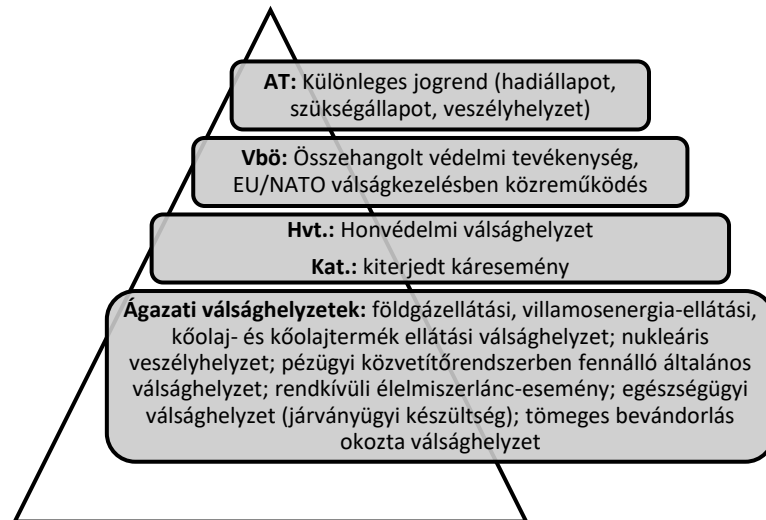
Hogy elegendőek-e a normál jogrendi eszközök, azt a válság mértéke határozza meg. Az állami működést tekintve a válsághelyzet egy működési zavar vagy annak közvetlen veszélye, melyben még nem indokolt a különleges jogrend kihirdetése, viszont egyes szakmai szervek, igazgatási rendszerek általánostól eltérő aktívabb beavatkozására van szükség, a lehető leghamarabb lehetővé téve a normál működésre való visszatérést.⁴

¹ A tanulmány a Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Karának támogatásával, „A különleges és kvázi különleges jogrendi szabályozás Magyarországon” című kutatási projekt keretében készült.

² A különleges jogrend normatív kereteit lásd például: Móré Sándor – Szilvássy György Péter: A különleges jogrend, valamint a biztonság- és védelempolitika megújult stratégiai és normatív keretei Magyarországon. *Jog-Állam-Politika*, 2024/2, 15–47; Sándor Móré – György Péter Szilvássy: The special legal order and the renewed strategies and normative framework of security and defence policies in Hungary, *AARMS*, 23. Volume, 3. Number (2024), 5–19.

³ Kádár Pál – Hoffman István: A különleges jogrend és a válságkezelés közigazgatási jogi kihívásai: a „kvázi különleges jogrendek” helye és szerepe a magyar közigazgatásban, *Közjogi Szemle*, XIV. évf., 2021/3, 1.

⁴ Kádár–Hoffman: *A „kvázi különleges jogrendek”*, 1–2.

2. ábra: A válságkezelés szintjei⁵

A magyar jogrendszer tizenkettő⁶ különleges jogrend alatti válságkezelési típust ismer, melyek három szabályozási szintre oszthatók:

- 1) *Összehangolt védelmi tevékenység* (2021. évi XCIII. törvény – továbbiakban: Vbő.), *EU/NATO válságkezelésben való közreműködés* (Vbő.)
- 2) *Honvédelmi válsághelyzet* (2021. évi CXL. törvény a honvédelemről és a Magyar Honvédségről – továbbiakban: Hvt.), *Kiterjedt káresemény* (2011. évi CXXVIII. törvény a katasztrófavédelemről és a hozzá kapcsolódó egyes törvények módosításáról – továbbiakban: Kat.)
- 3) *Ágazati válsághelyzetek*.

A Vbő. (sarkalatos törvény) új szintre emelte a védelmi és biztonsági igazgatás szabályozását, mintegy „esernyő jogszabályként” összefogva a „küszöb alatti fenyegetések” kezelését. Olyan komplex, összkormányzati szemléletű törvény, mely egységesen, minden ágazat számára meghatározó keretszabályként alkalmazandó. Rugalmas szabályozási rendszere lehetőséget ad a 21. század új kihívásainak kezelésére egyidejűleg biztosítva a jogállami garanciákat.⁷ Hatálya kiterjed a katasztrófavédelem, a rendőrség, a nemzetbiztonság, a honvédelem és a NATO-védelmi rendszerhez kapcsolódó magyar szabályozások által lefedett válsághelyzetekre is.⁸

⁵ Fazekas Marianna – F. Rozsnyai Krisztina: Válság és közigazgatás, in Bodzási Balázs (szerk.): *Jogászegyleti Értékezések – Válság és jog*. Budapest, Magyar Jogász Egylet, 2023, 41.

⁶ Ha a Vbő.-ben szereplő összehangolt védelmi tevékenységet és az EU/NATO válságkezelésben való közreműködést egy kategóriának tekintjük, tizenegy válságkezelési típust különböztethetünk meg.

⁷ Kádár Pál: A védelmi-biztonsági szabályozás reformjának egyes kérdései az Alaptörvényen túl. *Védelmi-Biztonsági Szabályozási és Kormányzástani Műhelytanulmányok*, 2021/11, 6–7.

⁸ Fazekas – F. Rozsnyai: *Válság és közigazgatás*, 43.

A Hvt. alapján „a *honvédelmi válsághelyzet* olyan összehangolt védelmi tevékenység, amelyet a Kormány a honvédelemért felelős miniszter javaslatára a Hvt.-ben meghatározott célból rendelhet el.”⁹ Honvédelmi válsághelyzet idején a Vbő.-ben meghatározottak mellett a Hvt. alapján további kilenc intézkedést vezethet be a Kormány.¹⁰ A Kat. alapján a *kiterjedt káresemény* egy olyan védelmi és biztonsági esemény, amelynek kezelése a katasztrófavédelem vezetésével az élet- és vagyonbiztonság megóvása érdekében azonnali, összehangolt beavatkozást igényel.¹¹ A katasztrófavédelmi szervek előzetesen jóváhagyott veszélyelhárítási terv alapján, szükség esetén a Magyar Honvédség bevonásával intézkedhetnek.¹²

A harmadik szinten nyolc ágazati szabály rögzít válságszituációkat. A következő *ágazati válsághelyzeteket* különböztethetjük meg:

- *Kőolaj- és kőolajtermék-ellátási válsághelyzet* (2013. évi XXIII. törvény a behozott kőolaj és kőolajtermékek biztonsági készletezéséről – továbbiakban: Kt.)
- *Földgázellátási válsághelyzet* (2008. évi XL. törvény a földgázellátásról – továbbiakban: Get.)
- *Villamosenergia-ellátási válsághelyzet* (2007. évi LXXXVI. törvény a villamos energiáról – továbbiakban: Vet.)
- *Nukleáris veszélyhelyzet* (1996. évi CXVI. törvény az atomenergiáról – továbbiakban: Atv.)
- *Pénzügyi közvetítőrendszerben fennálló általános válsághelyzet* (2013. évi CXXXIX. törvény a Magyar Nemzeti Bankról – továbbiakban: MNBtv.)
- *Rendkívüli élelmiszerlánc-esemény* (2008. évi XLVI. törvény az élelmiszerláncról és a hatósági felügyeletéről – továbbiakban: Éltv.)
- *Egészségügyi válsághelyzet – járványügyi készültség* (1997. évi CLIV. törvény az egészségügyről – továbbiakban: Eütv.)
- *Tömeges bevándorlás okozta válsághelyzet* (2007. évi LXXX. törvény a menedékjogról – továbbiakban: Mjtv.)

Ezen szabályozási tárgykörök közül nem mindegyik szerepel sarkalatos törvényben,¹³ azonban lehetővé teszik olyan kormányzati cselekvések megvalósítását, melyek alapján pl. a személyek szabad mozgása, az intézmények látogatása korlátozhatók, az oktatás területén kiegészítő

⁹ 2021. évi CXL. törvény a honvédelemről és a Magyar Honvédségről 107. § (1) bek.

¹⁰ Hvt. 107. § (4) bek. Bevezethető további intézkedések pl.: a honvédelem készültségének fokozása, túlmunka végzése.

¹¹ Kat. 3. § 11. pont.

¹² Kat. 43. § (1)–(2) bek.

¹³ Sarkalatos rendelkezéseket tartalmazó törvények: Vbő., Hvt., Kat., Atv., Mjtv., MNBtv.

szabályok alkalmazhatók. Rendelet útján olyan további intézkedések meghozatalára van lehetőség, melyek alapjog korlátozás nélkül szabályozzák a szükséges kapcsolódó intézkedéseket a nemzeti ellenállóképesség növelése érdekében, ha az ágazati szabályozás a válság kezeléséhez nem elegendő.¹⁴

ÖSSZEHANGOLT VÉDELMI TEVÉKENYSÉG, EU/NATO VÁLSÁGKEZELÉSBEN KÖZREMŰKÖDÉS

A Vbö. jelentős újítása az *összehangolt védelmi tevékenység*. A Kormány súlyos vagy elhúzódó védelmi és biztonsági esemény esetén rendelet útján vezetheti be, ha több védelmi és biztonsági szervezet együttműködése szükséges. A Kormány dönt a szükséges állami szervek együttműködéséről, ideiglenesen egyedi hatásköri szabályokat is megállapíthat. Köteles tájékoztatni a köztársasági elnököt és az Országgyűlés illetékes bizottságát elrendeléséről, meghosszabbításáról, okairól és a tervezett főbb döntésekről, melyekről a nemzetbiztonsági érdekeket figyelembe véve a lakosságot is azonnal tájékoztatni kell.¹⁵ Szükséges mértékben három hónapra korlátozások, biztonsági intézkedések vezethetők be és a Honvédség közreműködése is elrendelhető.¹⁶ A törvény általános felhatalmazást ad a Kormánynak az összehangolt védelmi tevékenység bevezetésére.

A Vbö. által felsorakoztatott keretszabályok arra szolgálnak, hogy a kormányzati beavatkozást igénylő békeidőszaki válsághelyzetek során az ország védelmét szolgáló erők összehangolt működése biztosított legyen.¹⁷ Garanciális jelentősége van a célhoz kötöttségnek, a szükséges mértékű alkalmazhatóság kizárólagosságának és az alapjogkorlátozás tilalmának. Ezek mellett bizonyos intézkedésekkel szemben jogorvoslati jogosultság is biztosított.¹⁸

Válsághelyzet esetén a Nemzeti Intézkedési Rendszeren keresztül a *NATO Válságreakálási Rendszerével* összhangban állami szervek által foganatosítandó intézkedések vezethetők be. A Nemzeti Intézkedési Rendszer alkalmazása a NATO kezdeményezésére, a Kormány rendelete szerint sajátos nemzeti érdekből vagy nemzetközi, illetve nemzeti gyakorlatok során stb. vezethető be, az állami szervek pedig e szerint hajtják végre a felkészülési, együttműködési, tájékoztatási és végrehajtási feladatokat, melyeket a védelmi és biztonsági igazgatás központi szerve koordinál. Jogkorlátozás csak a szükséges mértékben a lakosság tájékoztatásával

¹⁴ Fazekas – F. Rozsnyai: Válság és közigazgatás, 46.

¹⁵ Vbö. 74. §.

¹⁶ Vbö. 76. § (1), (4)–(5) bek.

¹⁷ Ungvári Ámos: A különleges jogrendi szabályozás átalakítása, *Alkotmánybírósági Szemle*, 2022/1, 30.

¹⁸ T/16221. számú törvényjavaslat a védelmi és biztonsági tevékenységek összehangolásáról, Részletes indokolás 74–76. §.

lehetséges.¹⁹ Az *EU válságkezeléséhez* kapcsolódó, nemzeti hatáskörbe tartozó döntések előkészítése, meghozatala, és végrehajtása során a tagállamok saját nemzeti jogukat alkalmazzák.²⁰ A szükséges infrastruktúra kialakítása és működtetése a Kormány feladata.²¹ A védelmi és biztonsági érdekek érvényesítéséért egyes szervek működése és ügyfélfogadása korlátozható.²²

A szabályozás a Kormány cselekvési szabadságát megnöveli. Erre szükség lehet, mikor az ágazati szabályozás már nem elegendő, növelve az ország ellenállóképességét, rugalmassá téve az összehangolt kormányzati cselekvési lehetőségeket (okulva a Covid-19 járvány kapcsán felmerült szabályozási nehézségekből is).²³

KÖZÉPSZINTŰ VÁLSÁGKEZELÉS

Honvédelmi válsághelyzet

A védelmi feladatok hatékony ellátásához békeidőben is szükség van olyan rendelkezésekre, melyek lehetővé teszik a műveletek előkészítését különleges jogrend kihirdetése nélkül.²⁴ A változó biztonsági környezet a védelmi szabályozások átgondolását igényli. Magyarország rugalmasabb szabályozást igyekszik bevezetni, amely a Kormány számára békeidőben is felhatalmazást ad a válsághelyzetek gyors kezelésére és az eskaláció megelőzésére a NATO-szövetségi kötelezettségekkel összhangban.²⁵

„A honvédelmi válsághelyzet olyan összehangolt védelmi tevékenység, amelyet a Kormány a honvédelemért felelős miniszter javaslatára hirdethet ki” az ország biztonságát fenyegető, katonai kezelést is igénylő válsághelyzet kialakulása esetén (pl.: szomszédos országban kialakuló katonai válság, külső fegyveres támadás fenyegetése, illetve a NATO- és az EU-kötelezettségek teljesítése).²⁶ A Kormány a Vb. rendelkezésein túl fokozott készenlétet írhat elő a honvédelmi szervezetek számára, növelheti a kiberbiztonsági és hírszerzési műveletek intenzitását, szabályozhatja a rádióspektrum használatát, és katonai irányítást vezethet be a

¹⁹ Vb. 77. § (1)–(3) bek.

²⁰ Vb. 77. § (7) bek.

²¹ Vb. 78. § (4) bek.

²² Vb. 78. § (2) bek.

²³ Ungvári Álmós: A különleges jogrendi szabályozás átalakítása. *Alkotmánybírósági Szemle*, 2022/1, 30.

²⁴ Kádár–Hoffman: *A „kvázi különleges jogrendek”*. 6.

²⁵ 2021. évi CXL. törvény indoklás a honvédelemről és a Magyar Honvédségről szóló 2021. évi CXL. törvényhez 107. §.

²⁶ Hvt. 107. § (1)–(2) bek.

légtérben. Ezeken felül intézkedhet a közszolgálati műsorszórók kötelező tájékoztatása, a stratégiai készletezés, valamint egyes közintézmények és közforgalmú helyek megközelítésének korlátozása vagy kizárása kapcsán is. A közigazgatás, a honvédelmi igazgatás, a Honvédség, a közreműködő szervek működése szempontjából fontos beosztások és munkakörök feltöltését, túlmunka végzését, állampolgárokat is érintő riasztási fokozatok alkalmazását, valamint a Honvédség és a rendőrség felkészített erőinek összehangolt fellépését is elrendelheti a.²⁷ Válsághelyzet nem rendelhető el, valamint az elrendelt honvédelmi válsághelyzetet meg kell szüntetni, ha hadiállapotot vagy szükségállapotot hirdettek ki.²⁸

Kiterjedt káresemény

A katasztrófavédelem célja a természeti és civilizációs eredetű katasztrófák elleni átfogó védekezés, amely magában foglalja a megelőzést, az elhárítást és a helyreállítást. Az elmúlt évtizedek során a katasztrófavédelmi rendszer folyamatosan bővült.²⁹ „A katasztrófavédelem nemzeti ügy”, egységes irányítása az állam feladata.³⁰ A védekezés különböző állami, katonai, civil gazdálkodó szervezetek részvételével, és a katasztrófát okozó együttműködésével történik.³¹

A kiterjedt káresemény „olyan védelmi és biztonsági esemény, melynek kezelése során elengedhetetlen az élet- és vagyonbiztonság megóvása érdekében a katasztrófavédelem, mint elsődleges beavatkozó irányításával az eseménykezelésben érintett szervezetek azonnali, összehangolt reagálása a védelmi és biztonsági igazgatás központi szervének koordinációs tevékenysége megkezdéséig.”³²

A kormány feladata többek között a védekezés megszervezése, a felelős szervek feladatainak meghatározása, nemzetközi együttműködések megkötése, az oktatás és kutatás összehangolása, valamint a szükséges költségvetés biztosítása.³³ A katasztrófák elleni védekezésért felelős miniszter irányítja a hivatásos szerveket, kinevezési és munkáltatói jogokat gyakorol, biztosítja az irányítása alá tartozó szervezetek tekintetében a Vbő. által meghatározott feladatok

²⁷ Hvt. 107. § (4) bek.

²⁸ Hvt. 107. § (3) bek.

²⁹ T/3499. számú törvényjavaslat a katasztrófavédelemről és a hozzá kapcsolódó egyes törvények módosításáról, 72. <https://www.parlament.hu/irom39/03499/03499.pdf> (Letöltés: 2025. november 3.)

³⁰ Kat. 1. §.

³¹ Kat. 2. § (1) bek.

³² Kat. 3. § 11. pont.

³³ Kat. 5. §.

végrehajtását és számos feladata mellett gondoskodik a veszélyelhárítási tervek jóváhagyásáról is.³⁴

Kiterjedt káresemény esetén az előzetesen kidolgozott, a katasztrófák elleni védekezésért felelős miniszter által jóváhagyott veszélyelhárítási terv követendő, mely alapján a hivatásos katasztrófavédelmi szerv központi szerve vezetője azonnal intézkedik az emberi élet, a létfenntartáshoz szükséges anyagi javak, a kritikus infrastruktúrák védelme, a lakosság ellátásának biztosítása, valamint a katasztrófa következményeinek lehető legkisebbre csökkentése érdekében. Ha a megfelelő végrehajtáshoz szükséges, a Magyar Honvédség is igénybe vehető.³⁵

ÁGAZATI VÁLSÁGHELYZETEK

Kőolaj- és kőolajtermék-ellátási válsághelyzet

A kőolaj kiemelkedő jelentőségű fosszilis tüzelőanyag. A kereslet-kínálat földrajzi adottságok szerint alakul, így egyes államok importra szorulnak, és az ellátás biztonságának megteremtésére is törekedniük kell. A Nemzetközi Energiaügynökség (továbbiakban: IEA) ajánlásait és a Nyugat-Európai gyakorlatot figyelembe véve megszületett a behozott kőolaj- és kőolajtermékek biztonsági készletezéséről szóló 1993. évi XLIX. törvény, amely alapján a kőolaj és kőolajtermék importőrök kötelesek voltak biztonsági készleteket létrehozni, kezelésére pedig megalakult a Kőolaj és Kőolajtermék Készletező Szövetség³⁶ (ma: Magyar Szénhidrogén Készletező Szövetség – továbbiakban: MSZKSZ), mely független szervezet, működésének felügyeletét az energiapolitikáért felelős miniszter látja el.³⁷

A 2006/67/EK irányelv alapján a tagállamok 90 átlagos napi belföldi fogyasztásnak megfelelő készletet kötelesek képezni,³⁸ erről Magyarországon az MSZKSZ gondoskodik és dönt a biztonsági kőolajkészlet kitárolásáról, különleges kőolajkészlet képzéséről, kormányközi megállapodás esetén az EU más tagállamának³⁹ területén is tárolhat.⁴⁰ A tagállamok havi

³⁴ Kat. 8. §.

³⁵ Kat. 43. §.

³⁶ Az energiahordozók tárolásáról. <https://www.husa.hu/biztonsagi-keszletek/> (Letöltés: 2025. november 3.)

³⁷ Bemutakozás. <https://www.husa.hu/bevezeto/> (Letöltés: 2025. november 3.)

³⁸ Az Európai Parlament és a Tanács 2006. július 24-i 2006/67/EK irányelve a tagállamok minimális kőolaj- és/vagy kőolajtermék-készletezési kötelezettségéről 1. cikk (1) bek.

³⁹ Más tagállam hasonló szervezete is tárolhat készleteket Magyarországon területén.

⁴⁰ Kt. 8. §.

rendszerességgel bejelentési kötelezettséggel tartoznak a Bizottság felé a biztonsági készleteket illetően.⁴¹

Kőolaj- és kőolajtermék-ellátási válsághelyzet, „amikor a behozatal belföldi fogyasztáshoz mért csökkenése eléri a 7%-ot, és a belföldi felhasználási igény csak a biztonsági kőolajkészlet terhére elégíthető ki, továbbá, amikor az Európai Unió vagy az IEA válsághelyzeti intézkedéseket rendel el, így különösen a készletek felszabadítására irányuló nemzetközi döntést hoz” (hazai árak alakulása nem indukálhat kőolaj- és kőolajtermék-ellátási válsághelyzetet).⁴²

Az ellátás-fogyasztás egyensúlyának felbomlása esetén, ha a felhasználási igények a beszerzés lehetőségeit meghaladják, a miniszter rendeletében, fogyasztást korlátozó intézkedések, és a biztonsági kőolajkészlet felhasználásának elrendelésére jogosult. Meghatározhatja a felhasználás célját, ütemét, és elsőbbségi hozzáférést engedélyezhet az ország működését biztosító felhasználók számára, továbbá fogyasztást korlátozó rendelkezéseket vezethet be, melyek elsődlegesen a forgalmazókra vonatkoznak és nem érik el a különleges jogrendi időszakban bevezethető korlátozások szintjét. A miniszteri rendelet egy normál jogrendi felhatalmazás keretében biztosít lehetőséget a gazdasági folyamatok befolyásolására, a további romlás megakadályozása érdekében.⁴³

Földgázellátási válsághelyzet

A gázellátás zavara súlyos károkat okozhat a gazdaságban.⁴⁴ Az EU 2017/1938 rendelete a Bizottság, a tagállamok és az általuk kijelölt földgázpiaci vállalkozások hatáskörrel rendelkező hatóságai felelősségévé teszi a gázellátás biztosítását. Meghatározza a megelőző intézkedések és egyedi gázellátási zavarok esetén felmerülő feladatköröket. Ha a piac nem képes biztosítani a gáz iránti szükségleteket, szolidaritási intézkedések és rendkívüli intézkedések is bevezethetők.⁴⁵ A gázellátás biztonságát érintő intézkedések összehangolásának megkönnyítése érdekében gázkoordinációs csoport jön létre.⁴⁶

⁴¹ Kádár–Hoffman: *A „kvázi különleges jogrendek”, 2.*

⁴² Kt. 1. § 5. pont.

⁴³ Kádár–Hoffman: *A „kvázi különleges jogrendek”, 2.*

⁴⁴ Uo.

⁴⁵ Az Európai Parlament és a Tanács 2017. október 25-i 2017/1938 rendelete a földgázellátás biztonságának megőrzését szolgáló intézkedésekről és a 994/2010/EU rendelet hatályon kívül helyezéséről, 1. cikk.

⁴⁶ 2017/1938 rendelet 4. cikk.

A rendelet 11. cikke három válságszintet különböztet meg:

- 1) *Korai előrejelzési szint*: konkrét, mérvadó és megbízható információk alapján olyan eseményre kerülhet sor, amely valószínűsíthetően jelentős mértékben rontani fogja a gázellátást, és amely valószínűsíthetően a riasztási szint vagy a veszélyhelyzeti szint aktiválását fogja eredményezni.
- 2) *Riasztási szint*: gázellátási zavarra vagy rendkívül magas gázkeresletre kerül sor, melynek eredményeként jelentős mértékben romlik a gázellátás, de a piac még képes a zavar kezelésére vagy a kereslet kielégítésére anélkül, hogy nem piaci alapú intézkedésekhez kellene folyamodni.
- 3) *Vészhelyzeti szint*: rendkívül magas gázkereslet, jelentős gázellátási zavar vagy a gázellátás egyéb jelentős mértékű romlása esetén, ha minden idevágó piaci alapú intézkedést végrehajtottak, de a gáz kínálat nem képes kielégíteni a fennmaradó gázkeresletet, ezért további, nem piaci alapú intézkedéseket kell hozni, hogy a gázellátási előírásokkal⁴⁷ összhangban biztosítható legyen a gázellátás a védett felhasználók számára.”⁴⁸

A Get. a rendelet felosztását követi.⁴⁹ Az első két szint elrendelésére a Magyar Energetikai és Közmű-szabályozási Hivatal (továbbiakban: MEKH) elnöke, az utolsó legsúlyosabb esetben pedig az energia politikáért felelős miniszter jogosult.⁵⁰ A földgáz biztonsági készletezéséről szóló törvény alapján az MSZKSZ köteles a miniszter által meghatározott biztonsági készlet létrehozására és fenntartására,⁵¹ továbbá felsorolja azon felhasználókat, melyek ellátása a biztonsági készletből történik.⁵²

Földgázellátási válsághelyzet esetén az eljáró hatóság a miniszter, kivéve a rendeletben meghatározott esetköröket, melyekben a MEKH elnöke jár el. A MEKH készíti el a rendeletben előírt feltöltési ütemterv tervezetet, melyet az Európai Bizottsághoz kell benyújtani,⁵³ felügyeli az előírások betartását, jogkövetkezményeket alkalmaz, figyeli az ellátásbiztonságot.⁵⁴

⁴⁷ 2017/1938 rendelet 6. cikk.

⁴⁸ 2017/1938 rendelet 11. cikk (1) bek.

⁴⁹ Get. 3. § 24a. pont.

⁵⁰ Get. 97. § (1)–(2) bek.

⁵¹ 2006. évi XXVI. törvény a földgáz biztonsági készletezéséről 3. § (1) bek.

⁵² Fbkt. 3. § (4)–(5); 3/A. §.

⁵³ Get. 96. § (1)–(2c) bek.

⁵⁴ <https://www.mekh.hu/foldgaz> (Letöltés: 2025. november 4.)

Válsághelyzet bekövetkezésekor a biztonsági földgázkészlet kitárolása a miniszter által elrendelt módon történik.⁵⁵ A legjelentősebb korlátozások bevezetésére a Kormány és a miniszter jogosult. „*Vészhelyzeti szint* kihirdetésekor a szállítási rendszerirányító elrendelheti földgázvételezés indokolt mértékű korlátozását” (a sorrendet és mértékét a MEKH hagyja jóvá),⁵⁶ melynek részletes szabályait kormányrendelet tartalmazza.⁵⁷ A vészhelyzeti szint fennállásáig a Kormány rendeletben szabályozhatja a munkanapok, munkaszüneti napok és a munkavégzés rendjét. Korlátozhatja a magánhelyiségek és közintézmények nyitvatartási idejét, maximalizálhatja a fűtési hőmérsékletet a magánhelyiségek, közintézmények, irodaházak, és a költségvetési intézmények vonatkozásában. Csökkentheti a földgázfelhasználást és korlátozhatja a Magyarország területén termelt vagy tárolt földgáz kiszállítást. Miniszteri rendeletben felhasználói szerződések függeszthetők fel, rendszerüzemeltetői, -használói jogok és kötelezettségek szabályozhatók és árplafon is elrendelhető. A válsághelyzeti szintekhez kapcsolódó szabályokat, és a MEKH által működtetett válsághelyzeti monitoringrendszer működését a MEKH elnöke rendeletében szabályozza.⁵⁸

Villamosenergia-ellátási válsághelyzet

A villamosenergia-ellátás hosszútávú szünetelése a modern társadalom és gazdaság működésében beláthatatlan következményekkel járhat. Az EU 2019/941 rendelete a villamosenergia-ágazati kockázatokra való felkészülésről rendelkezik. Ezen válságok következményei nemzeti határokon átívelő problémákat okozhatnak, bizonyos környezeti hatások egész régiókat fenyegethetnek,⁵⁹ így a megelőzésben és a megfelelő kezelésben kiemelkedően fontos az együttműködés a tagállamok között.⁶⁰

A villamosenergia-ellátási válság, „a tagállamok által meghatározott, kockázati készülségi tervekben ismertetett fennálló vagy fenyegető helyzet, amely jelentős villamosenergia-hiánnyal jár, vagy amelyben a villamosenergiát nem lehet eljuttatni a fogyasztókhoz.”⁶¹ A tagállamoknak

⁵⁵ Get. 27/A. § (4) bek.

⁵⁶ Get. 98/A. § (1)–(2) bek.

⁵⁷ Get. 98/A. § (10) bek.

⁵⁸ Get. 98/D. §.

⁵⁹ Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2019/941 rendelete a villamosenergia-ágazati kockázatokra való felkészülésről és a 2005/89/EK irányelv hatályon kívül helyezéséről (2) bek.

⁶⁰ 2019/941 rendelet (3) bek.

⁶¹ 2019/941 rendelet 2. cikk 9. pont.

nemzeti illetékes hatóságokat kell kijelölniük, melyek a villamosenergia-ellátás biztonságáért felelnek és együttműködnek más tagállamok illetékes hatóságaival.⁶²

A szabályozás különbséget tesz korai figyelmeztetés és villamosenergia-ellátási válság között. *Korai figyelmeztetés:* konkrét, komoly, megbízható információ áll rendelkezésre arról, hogy villamosenergia-ellátási válsághelyzet következhet be valamely tagállamban. Ilyenkor az adott tagállam illetékes hatósága indokolatlan késedelem nélkül köteles korai figyelmeztetést kiadni és a részletekről tájékoztatni a Bizottságot, az egyazon régióban levő, és a közvetlenül összekapcsolt tagállamok illetékes hatóságait. *Villamosenergia-ellátási válság:* az illetékes hatóság a rendszer-üzemeltetővel konzultálva köteles bejelenteni a válságot és haladéktalanul tájékoztatni az adott régió érintett országainak hatóságait, a közvetlenül összekapcsolt tagállamokat és az Európai Bizottságot. A tájékoztatás tartalmazza a válság okait, a helyzet enyhítésére tett lépéseket, és szükség esetén a nemzetközi segítségkérést is.⁶³

A magyar szabályozás is két szintet különböztet meg. A *villamosenergia-rendszer jelentős zavara* enyhébb, a villamosenergia-ellátási válsághelyzetet el nem érő üzemi hiba, amely a villamos energia termelését, termelési készségét, átvitelét, elosztását, szolgáltatását vagy felhasználását jelentősen korlátozza vagy megszünteti, ill. a rendszer üzembiztonságát, szabályozhatóságát, együttműködő képességét súlyosan veszélyezteti. Ilyenkor a rendszerhasználóknak kötelességük követni az átviteli rendszerirányító és az elosztó hálózat utasításait.⁶⁴ Az átviteli rendszerirányítónak fel kell kérnie az engedélyeseket a termelés és az import növelésére, továbbá utasításadási és tájékoztatási kötelezettséggel rendelkeznek. Az utasításoknak diszkriminációmentesnek kell lenniük, és csak a szükséges mértékig terhelhetik a rendszerhasználókat. A kikapcsolási intézkedések legfeljebb hat óráig⁶⁵ alkalmazhatók.⁶⁶ Az utasítások jogszerűségét, indokoltságát a MEKH ellenőrzi.⁶⁷

*Villamosenergia-ellátási válsághelyzet:*⁶⁸ a különleges jogrendet el nem érő mértékű válság, mely a személyeket, vagyontárgyaikat, a természetet, a környezetet, a felhasználók jelentős

⁶² 2019/941 rendelet 3. cikk. (1) bek.

⁶³ 2019/941 rendelet 14. cikk (1)–(2) bek.

⁶⁴ Vet. 138. § (1)–(2) bek.

⁶⁵ 280/2016. (IX. 21.) Kormány rendelet a villamosenergia-rendszer jelentős zavara és a villamosenergia-ellátási válsághelyzet esetén szükséges intézkedésekről 17. §.

⁶⁶ Ennél hosszabb zavar esetén a Rendkívüli Kikapcsolási Rendszer szabályai lépnek érvénybe [280/2016. (IX. 21.) Korm. rendelet 17. § (3) bek.].

⁶⁷ 280/2016. (IX. 21.) Korm. rendelet 18. § (3) bek.

⁶⁸ A válsághelyzeti szintet megelőzően beszélhetünk még a *válsághelyzet veszélyéről*, melyet két fokozatban állapíthatunk meg: az I. és II. fokozatban a rendszerirányító tájékoztatja a MEKH elnökét és a minisztert, a II. fokozat esetén előkészíti az Rendkívüli Kikapcsolási Rendszer alkalmazását, ami alapján csökkenthető a

részének ellátását közvetlenül veszélyezteti.⁶⁹ Az átviteli rendszerirányító köteles azonnal értesíteni a kialakult helyzet részleteiről minisztert és a MEKH elnökét. Az információkat a miniszter továbbítja a Kormánynak, amely szükség esetén tájékoztatja az Európai Bizottságot és más tagállamokat. Fennállásáig a Kormány rendelet útján felfüggesztheti a felhasználók ellátására kötött szerződéseket, korlátozhatja az ellátást, valamint megállapíthatja valamennyi kapcsolódó termék és szolgáltatás legmagasabb árát, a MEKH által kiadott engedélyek alapján jogokat és kötelezettségeket határozhat meg.⁷⁰

Egészségügyi válsághelyzet

A lakosság egészségi állapotának megőrzése és az egészségügy megfelelő működését támogató jogi keret kialakítása az állam alapvető feladata.⁷¹

Az Egészségügyi Világszervezet (továbbiakban: WHO) által kialakított szabályrendszer, azaz Nemzetközi Egészségügyi Rendszabályok (továbbiakban: NERSZ) hivatott a közegészségügyi-járványügyi kockázatok minimalizálására, és az egészségügyi reakálás összehangolására.⁷² Az intézkedések végrehajtásáért a részes országokban kijelölt hatóságok felelnek. Kötelesek minden, a területükön előforduló, nemzetközi jelentőségű közegészségügyi szükséghelyzetet jelentő, váratlan közegészségügyi eseményt bejelenteni a WHO-nak.⁷³ A részes államok kötelesek egymással együttműködni.⁷⁴

A hazai szabályozásban az *egészségügyi válsághelyzet* egy összehangolt védelmi tevékenység, melyet a Kormány az országos tiszti főorvos javaslatára, a miniszter előterjesztése alapján rendelhet el, ha a NERSZ szerinti nemzetközi horderejű járványügyi szükséghelyzet kihirdetése szükséges, valamint olyan rendkívüli váratlan események bekövetkezésekor, melyek a polgárok életét, testi épségét, egészségét vagy az egészségügyi ellátórendszer működését veszélyeztetik, károsítják. Bármely olyan körülmény kialakulása esetén is, ahol a lakosság egészségügyi ellátása az adott gyógyintézeti ellátási területen súlyosan és közvetlenül akadályozott, és az érintett lakosság ellátását más gyógyintézet csak aránytalan nehézségek árán

felhasználói termelés, valamint meghatározhatók a szükséges kikapcsolási szintek [280/2016. (IX. 21.) Korm. rendelet 19–20. §].

⁶⁹ Vet. 139. § (1) bek.

⁷⁰ Kádár – Hoffman: *A „kvázi különleges jogrendek”*, 3.

⁷¹ Homicskó Árpád Olivér: Betegjogok, különösen az egészségügyi ellátáshoz való jog érvényesülése járványhelyzet idején. *Glossa Iuridica*, VIII. évf., Vírus és Etika – Különszám, 2021, 97.

⁷² 2009. évi XCI. törvény az Egészségügyi Világszervezet Rendszabályainak kihirdetéséről 2. cikk.

⁷³ Uo. 4. és 6. cikk. 1. pont.

⁷⁴ Uo. 44. cikk.

tudná biztosítani. Elrendelése járványügyi készültségnek minősül (főszabály: a Vbő. alkalmazandó),⁷⁵ melyet az országos tisztifőorvos kísér figyelemmel, ha kell javaslatot tesz az egészségügyért felelős miniszternek a válsághelyzet visszavonására, aki azonnal továbbítja a Kormánynak, amely soron kívül dönt. A válsághelyzetet elrendelő kormányrendelet hat hónapig van érvényben, meghosszabbítására a Kormány jogosult, amelyről köteles beszámolni az Országgyűlés egészségügyi állandó bizottságának.⁷⁶

A járványügyi védekezés jogi kerete Magyarországon több rétegű (Eütv., egészségügyi válsághelyzet, veszélyhelyzet kormányzati intézkedései). Az Eütv. 6. címében lefektetett szabályok biztosítják az egészségügyi hatóságok számára a járványok kezeléséhez szükséges eszközöket, rögzítik az egyének személyes szabadságához való jogának garanciáit, megteremtve a járványügyi intézkedések jogszerű alapjait.

A 2020-as módosítások nyomán a válsághelyzet kihirdetésének feltételei kibővültek, így nemcsak nemzetközi járványügyi veszély esetén, hanem egyéb járványveszélyekre is kiterjednek. A válsághelyzet elrendelése megnövelt jogosítványokat ad a Kormánynak a közegészségügyi veszélyhelyzetek kezeléséhez (saját hatáskörében hozhat döntéseket az egészségügyi államigazgatási szerv helyett). Az Operatív Törzs létrehozása is a módosítások eredménye, amely átvette az országos tisztifőorvos döntési hatásköreit.

Az egészségügyi válsághelyzeti ellátás rendelkezései az egész országra automatikusan alkalmazhatók válsághelyzet hivatalos kihirdetése nélkül - tömeges bevándorlás okozta válsághelyzet esetén is, ugyanis közegészségügyi okokra hivatkozva az egészségügyi válsághelyzeti szabályok érvényesülnek⁷⁷ [magyarázat: különleges jogrend kihirdetése esetén automatikusan rendelkezésre állnak a többletjogosítványok, így „felesleges” lehet annak külön kihirdetése (a menedékjogról szóló 2007. évi LXXX. törvény 80/A. § cb) pont)].

A lehetséges intézkedések listája a járványhullámok alatti kormányrendeletek előírásainak utólagos beépülésével meglehetősen ad hoc módon bővült.⁷⁸ A járványügyi védekezés kapcsán kiemelendő, hogy a 2020. évi márciusi különleges jogrendet kormányrendelet hirdette ki, túlterjeszkedve az Alaptörvényen. A koronavírus második hulláma során is veszélyhelyzetet

⁷⁵ Eütv. 228. § (1)–(2) bek.

⁷⁶ Eütv. 228. § (2a)–(2c) bek.

⁷⁷ Kappel Gergely – Simon Soma: A Covid-19-cel kapcsolatos járványügyi eljárások egyes jogi kérdései – különös tekintettel a Házi Karantén Rendszerre, *Közjogi Szemle*, XIV. évf., 2021/1, 59–62.

⁷⁸ Fazekas – F. Rozsnyai: *Válság és közigazgatás*, 50.

hirdettek ki, a taxatív alaptörvényi rendelkezést példálózó felsorolássá alakítva „semlegesítették” az alaptörvény-ellenes állapotot.⁷⁹

Tömeges bevándorlás okozta válsághelyzet

Az Európai Unió Tanácsa 2024. május 14-én elfogadta az Unió migrációs és menekültügyi paktumát, mellyel átalakította (alakítja) az uniós menekültügyi és migrációs rendszert. Az EU 2024/1359 számú rendeletének célja az Unió felkészültségének és rezilienciájának megerősítése, a koordináció a kapacitástámogatás és a finanszírozás könnyítése.⁸⁰ A szolidaritási mechanizmus révén (felelősség méltányos megosztása, erőfeszítések egyensúlya) támogatja a válsághelyzetben lévő tagállamokat,⁸¹ melyek indokolt esetben a Tanács jóváhagyásával bizonyos szabályoktól eltérhetnek⁸² és fokozott szolidaritást kérhetnek más tagállamoktól.⁸³ Az orosz-ukrán háború nyomán Magyarországnak szomszédos országhelyzet helyt kell állnia, és alkalmasnak kell lennie a menekültek befogadására, a nemzetközi egyezmények alapján kötelező ellátások nyújtására, és a belbiztonság megtartására.⁸⁴

Tömeges bevándorlás okozta válsághelyzet: a Magyarországra érkező menedékkérők száma, ill. a tranzitónában tartózkodók száma meghaladja a jogszabályban előírt mértéket, valamint egyéb olyan migrációs helyzettel összefüggő körülmény, amely Magyarország határvédelmét, magyarországi település közbiztonságát, közrendjét, és a közegészségügyet közvetlenül veszélyeztet. Elrendelését az országos rendőrfőkapitány és a menekültügyi hatóság vezetője kezdeményezi, és a miniszter javaslatára a Kormány, az ország egész, ill. meghatározott területére elrendelheti (hasonló úton visszavonhatja, melyről soron kívül dönt). A kormányrendelet legfeljebb hat hónapig maradhat hatályban, de a Kormány meghosszabbíthatja.⁸⁵ Válsághelyzet esetén az egészségügyi államigazgatási szerv

⁷⁹ Kappel–Simon: *A Covid-19-cel kapcsolatos*, 59–62.

⁸⁰ Az Európai Parlament és a Tanács 2024. május 14-i 2024/1359 rendelete a migrációs és menekültügyi válsághelyzetek és vis maior helyzetek kezeléséről és az (EU) 2021/1147 rendelet módosításáról (5) bek.

⁸¹ 2024/1359 rendelet (7) bek.

⁸² Pl. a határon folytatott eljárásra vonatkozó határidőktől.

⁸³ *A Tanács elfogadta az EU migrációs és menekültügyi paktumát.* <https://www.consilium.europa.eu/press/press-releases/2024/05/14/the-council-adopts-the-eu-s-pact-on-migration-and-asylum/> (Letöltés: 2025. november 5.)

⁸⁴ Gellérné Lukács Éva – Mészáros Árpád: A menekültek és menedékesek egészségügyi ellátáshoz való hozzáféréseinek lényegi elemei Magyarországon – az ukrán válság fényében, *Munkajog*, 9. évf., 2022/2, 1.

⁸⁵ Mjtv. 80/A. §.

haladéktalanul megvizsgálja, hogy a járványügyi intézkedések elrendelésének jogszabályi feltételei fennállnak-e.⁸⁶

Az állam vagy a helyi önkormányzat tulajdonosi joggyakorlásában vagy vagyonkezelésében, a többségi állami vagy önkormányzati tulajdonban álló ingó és ingatlan vagyontárgyak, a válsághelyzet kezelésében részt vevő szerv által ideiglenesen, legfeljebb hat hónapig, kisajátíthatók (A dolgot használó harmadik személy túrni köteles, a vagyonkezelő kifogással élhet).⁸⁷ A kártalanítás összegét az állam viseli.⁸⁸ A tömeges bevándorlás kezeléséhez szükséges létesítmények telepítéséhez, üzemeltetéséhez szükséges hatósági eljárásokat mellőzik.⁸⁹ A bevándorlási kérelmekkel kapcsolatos adminisztratív feladatokban a Magyar Honvédség és a rendőrség is részt vehet.⁹⁰

A válság fokozódása esetén különleges jogrend bevezetése sem kizárható, azonban a kihirdetés alapja a migrációs nyomás belbiztonsági, közegészségügyi következményei lesznek, így a különleges jogrenddel közvetlen kapcsolatba ez a válsághelyzet nem hozható.⁹¹

A tömeges bevándorlás a 2015-ös migrációs hullám nyomán kapott válsághelyzeti szabályozást, annak ellenére, hogy annak alakulásáról a szakirodalom folyamatos elemzésekkel és előrejelzésekkel is szolgált. Az újítás azonban szükséges volt, ugyanis a tömeges bevándorlás okozta válság nem lehetett különleges jogrend kihirdetésének eredője.⁹² Mészáros Gábor szerint a tömeges bevándorlásnak rendkívüli intézkedések nélkül bevezethető különleges helyzetnek kellene lennie, mellőzve például a rendőrség jogköreinek kiterjesztését, a hadsereg békeidőben történő mozgósításának lehetőségét.⁹³ Más forrás a válságkezelést tekintve, jó megoldásnak tartja meghatározott keretek között, hogy a döntéshozó mérlegelheti bizonyos szituációk válságnak minősítését, például a törvény 80/A. § (1) bek. cb) pontjának utolsó fordulata kapcsán a „különösen” kifejezést, mely lehetővé teszi egyéb releváns körülmények figyelembe vételét.⁹⁴

⁸⁶ Mjtv. 80/F. §.

⁸⁷ Mjtv. 80/B. § (1)–(3) bek.

⁸⁸ Mjtv. 80/C. § (1) bek.

⁸⁹ Mjtv. 80/D. § (1) bek.

⁹⁰ Mjtv. 80/G. §.

⁹¹ Kádár–Hoffman: *A „kvázi különleges jogrendek”, 5.*

⁹² Nem fegyveres támadás, nem cél az államhatalom erőszakos megdöntése, az erőszakos magatartás eshetőleg.

⁹³ Mészáros Gábor: A „militáns demokrácia” esete a tömeges bevándorlás okozta válsághelyzettel, *Állam és Jogtudomány*, 2019/4, 53.

⁹⁴ Kádár–Hoffman: *A „kvázi különleges jogrendek”, 5.*

Nukleáris veszélyhelyzet

A II. világháborút követően az atomenergia békés célú hasznosítása előtérbe került. A csernobili és a fukusimai erőművek katasztrófája rávilágított, hogy a kockázatok minimalizálására és azok összehangolására világszinten törekedni kell.⁹⁵ Az Atomsorompó-szerződés és az Európai Nukleáris Biztonsági Hatóságok, a Nemzetközi Atomenergia-ügynökség jelentős szerepet játszanak a nukleáris biztonság és a veszélyhelyzetek kezelésében. Az Európai Unió jogforrásai között kiemelt helyet foglalnak el a nukleáris energiával kapcsolatos szabályozások.⁹⁶

Magyarországon az atomenergia biztonságos és békés célú alkalmazásának ellenőrzését elsősorban az Országos Atomenergia Hivatal (továbbiakban: OAH) végzi, amely szervezet független és közvetlenül az Országgyűlés felügyelete alatt áll (rendeletalkotási joggal rendelkezik és végzi a nukleáris létesítmények, hulladéktárolók biztonsági és sugárvédelmi felügyeletét). Engedélyezési, ellenőrzési, veszélyhelyzeti elemző tevékenysége mellett fontos feladata a közvélemény pontos tájékoztatása.⁹⁷

A nukleáris veszélyhelyzet rendkívüli esemény következtében előálló állapot, mely során a következmények elhárítása, enyhítése érdekében intézkedésekre van vagy lehet szükség.⁹⁸ Rendkívüli eseménynél⁹⁹ az atomenergia alkalmazójának azonnal intézkednie kell.¹⁰⁰ Üzemzavar vagy veszélyhelyzet bekövetkezésekor az ügyeletes felelős vezető meghatározott hatósági engedély nélkül is elrendelheti a szükséges beavatkozásokat.¹⁰¹ A rendkívüli események megszüntetéséért, kivizsgálásáért és megelőzéséért elsősorban az atomenergia alkalmazója felel és köteles Nukleárisbaleset-elhárítási Intézkedési Tervet készíteni, biztosítani a szükséges személyi, tárgyi, szervezeti és a külső segítségnyújtás feltételeit az illetékes hatóságokkal.¹⁰² Az atomenergia alkalmazójának minden rendkívüli eseményt azonnal jelentenie kell az illetékes hatóságoknak (polgármester, egészségügyi és katonai szervek,

⁹⁵ Atv. preambulum.

⁹⁶ Európai uniós jogszabályok. https://www.haea.hu/web/v3/OAHPortal.nsf/web?openagent&menu=04&submenu=4_10 (Letöltés: 2025. december 14.)

⁹⁷ Bemutatók. https://www.haea.hu/web/v3/oahportal.nsf/web?openagent&menu=01&submenu=1_0 (Letöltés: 2025. november 5.)

⁹⁸ Atv. 2. § 21. pont.

⁹⁹ „[...] olyan esemény, amely a biztonságot kedvezőtlenül befolyásolhatja, és az emberek nem tervezett sugárterhelését, valamint a környezetbe radioaktív anyagok nem tervezett kibocsátását eredményei vagy eredményezheti.” (Atv. 2. § 20. pont).

¹⁰⁰ Atv. 42. § (1) bek.

¹⁰¹ Atv. 42. § (2) bek.

¹⁰² Atv. 43. §.

rendőrség, atomenergia-felügyelet, környezetvédelmi hatóságok, élelmiszerlánc-felügyelet stb.).¹⁰³

Az atomenergia-felügyelet határozza meg a jelentési kötelezettség részleteit. Minden hatóság köteles értesíteni a többi illetékes szervet, ha rendkívüli eseményről szerez tudomást.¹⁰⁴ Veszélyhelyzet esetén a jelentéstételi kötelezettséget az Intézkedési Terv szabályozza.¹⁰⁵ Az egészségügyi és katonai egészségügyi hatóságok a radioaktív szennyeződés terjedésének megakadályozása, megelőzése érdekében egészségügyi megfigyelés alá helyezhetik azt, aki közvetlenül szennyezi a környezetét. Az érintetteket biztonságba helyezhetik, a szennyezett területek, épületek, tárgyak tisztítását rendelhetik el, korlátozhatják vagy megtilthatják azok használatát és forgalmazását. A szennyezett tárgyak megsemmisítése, állatok kényszervágása is elrendelhető, a szennyezett épületek, létesítmények átalakítása vagy lebontása is előírható.¹⁰⁶

A nukleáris veszélyhelyzet fogalma az Atv.-ben és annak végrehajtási rendeletében eltérő megfogalmazással szerepel, tág fogalomkört meghatározva, lehetővé téve, hogy az Intézkedési Terv által bevezethető intézkedések (alkalmazásukhoz kormányzati szintű intézkedés nem szükséges), súlyosabb esetben a katasztrófavédelmi törvény szerinti katasztrófaveszély, legsúlyosabb esetben az Alaptörvény szerinti veszélyhelyzet legyen bevezethető. Tehát szabályozás leginkább generálklauzulákkal leírt felhatalmazáson alapul.¹⁰⁷

Pénzügyi közvetítőrendszerben fennálló általános válsághelyzet

A gazdasági és pénzügyi válságok mély társadalmi problémák okozói lehetnek. A korábbi válságok nyomán jelentős jogalkotási hullám indult meg, különösen a pénzügyi rendszer stabilitásának helyreállítására és fenntartására irányuló szabályozások kidolgozása érdekében. A pénzügyi stabilitás kiemelt jelentőséggel bír, tekintve, hogy ez közhatalmi beavatkozások alapja is lehet.¹⁰⁸

Magyarországon a Magyar Nemzeti Bank (továbbiakban: MNB) elsődleges célja az árstabilitás elérése és fenntartása,¹⁰⁹ valamint meghatározza és megvalósítja a monetáris

¹⁰³ Atv. 45. § (1) bek.

¹⁰⁴ Atv. 45. §.

¹⁰⁵ Atv. 46. §.

¹⁰⁶ Atv. 47. §.

¹⁰⁷ Kádár – Hoffman: *A „kvázi különleges jogrendek”, 5–6.*

¹⁰⁸ Kálmán János: *A pénzügyi stabilitás fogalma, Miskolci Jogi Szemle, 2021/3, 272–273.*

¹⁰⁹ MNBtv. 3. § (1) bek.

politikát.¹¹⁰ Szervei és tagjai feladataik ellátásában függetlenek.¹¹¹ Az MNB elnöke írásbeli és szóbeli beszámolási kötelezettséggel tartozik az Országgyűlés felé.¹¹²

Az MNB alapvető feladatai mellett, a pénzügyi közvetítőrendszer egészének stabilitására vonatkozó makroprudenciális politika kialakításáról is gondoskodik. Elősegíti a rendszerszintű kockázatok kialakulásának megelőzését, a kialakult rendszerszintű kockázatok csökkentését vagy megszüntetését. Hitelpiaci zavar esetén a hitelezés ösztönzésével, túlzott hitelkiáramlás esetén annak visszafogásával járul hozzá a közvetítőrendszer gazdaságfinanszírozó funkciójának kiegyensúlyozott megvalósulásához.¹¹³

Abban az esetben, ha a hitelkiáramlás gazdasági egyensúlyeltolódást okoz, az MNB elnöke rendeletekkel szabályozhatja az ingatlan- és gépjárműhitelek maximális hitelfedezeti arányait, a jövedelemarányos tőkerészlet mértékét, valamint a kockázati súlyokat és minimális veszteségrátákat az ingatlanfedezetű hitelek terén.¹¹⁴ A rendszerszintű likviditási kockázatok csökkentése érdekében szabályozhatja a hitelintézetek eszközei és forrásai közötti lejárat- és denominációs összhangot, valamint a minimális likviditási követelményeket.¹¹⁵ Az MNB rendkívüli hitelt nyújthat, ha egy hitelintézet működése veszélyezteti a pénzügyi rendszer stabilitását. Sürgős esetben legfeljebb három hónapra az Országos Betétbiztosítási Alapnak, vagy a Befektető-védelmi Alapnak rendkívüli támogatás is nyújtható.¹¹⁶ A rendszerszintű kockázatok kezelésére irányuló intézkedések az MNB fő célkitűzéseit és az EKB rendszerében betöltött szerepét nem veszélyeztethetik.¹¹⁷

Ez a válsághelyzet és a különleges jogrend találkozása abban az esetben lehet releváns, ha a válság olyan méreteket ölt, amely veszélyezteti az ország gazdasági, társadalmi és politikai stabilitását. Különleges jogrend idején az azt kiváltó körülmények okozta következmények enyhítéséhez szükséges mértékben, vagy a nemzetgazdaság tartós és jelentős visszaesése esetén, a nemzetgazdasági egyensúly helyreállításához szükséges mértékben fogadható el olyan központi költségvetésről szóló törvény, amelynek eredményeképpen az államadósság meghaladja a teljes hazai össztermék felét, ill. ezt követően is elfogadható olyan költségvetés,

¹¹⁰ MNBtv. 4. § (1) bek.

¹¹¹ MNBtv. 1. § (2) bek.

¹¹² MNBtv. 2. §.

¹¹³ MNBtv. 4. § (7) bek.

¹¹⁴ MNBtv. 32. §.

¹¹⁵ MNBtv. 34. §.

¹¹⁶ MNBtv. 36–37. §.

¹¹⁷ MNBtv. 38. §.

amely az államadósság teljes hazai össztermékhez viszonyított arányának csökkenését nem tartalmazza.¹¹⁸

Rendkívüli élelmiszerlánc-esemény

A különböző járványok, háborúk leginkább az élelmiszerhiányban éreztetik hatásukat. Az uniós agrárpolitika kialakulása is annak a felismerésnek köszönhető, hogy a második világháború utáni élelmiszerhiány kezelésére a piac-politika és a mezőgazdaság átalakítására volt szükség. A Közös Agrárpolitika célkitűzéseit az Európai Unió Működéséről szóló Szerződés 39. cikke rögzíti.

A magyar szabályozás szerint az emberek biztonságos élelmiszerrel történő ellátásához a teljes élelmiszerlánc egységes és folyamatos hatósági felügyelete szükséges, a szabályozásnak pedig az EU szabályaival összhangban kell lennie.¹¹⁹ *Rendkívüli élelmiszerlánc-esemény* a lakosság széles körét érintő, az emberek életét, egészségét veszélyeztető élelmiszerbiztonsági jogsértés, a nagy nemzetgazdasági kárral fenyegető vagy közegészségügyileg veszélyes állatbetegségek, a növényi károsítók okozta járvány, valamint a gazdasági haszonállat-állomány széles körét érintő, az állatok egészségét veszélyeztető takarmánybiztonsági jogsértés megállapítása vagy gyanúja annak kizárásáig.¹²⁰

A Kormány az élelmiszerlánc-felügyelet legfőbb letéteményese. Ezen felelőssége körében a költségvetési törvényben a rendkívüli élelmiszerlánc-esemény elhárításának és a vizsgálatok fedezetére célelőirányzatot biztosít,¹²¹ kijelöli a felügyeleti szervet továbbá meghatározza jogállását, feladatkörét és eljárásrendjének részleteit.¹²² Az élelmiszerlánc-felügyelet és az azzal összefüggő állami feladatok ellátásában az agrárpolitikáért felelős miniszter, az élelmiszerfelügyelettel kapcsolatos vizsgálatot végző állami laboratórium, az élelmiszerlánc-felügyeleti szerv, valamint az országos főállatorvos vesz részt.¹²³ Rendkívüli élelmiszerlánc-esemény esetén a miniszter tájékoztatja a lakosságot a veszély elhárítása érdekében szükséges információkról.¹²⁴ A közleményt és az országos tisztifőorvos rendkívüli élelmiszerlánc-eseményre vonatkozó határozatát a miniszter által vezetett minisztérium hivatalos lapjában,

¹¹⁸ Magyarország Alaptörvénye 36. cikk (4)–(6) bek.

¹¹⁹ Éltv. preambulum.

¹²⁰ Éltv. Melléklet, 54. pont.

¹²¹ Éltv. 24. § d) pont.

¹²² Éltv. 76. § (1) bek. a) pont.

¹²³ Éltv. 27. § (1) bek.

¹²⁴ Éltv. 71. § (1) bek.

honlapján, és a nemzeti hírügynökségen keresztül kell közzétenni.¹²⁵ A miniszter kezdeményezheti a térítés ellenében történő közcélú munkavégzés, a létesítmény, a szállító-, növényvédő és más eszközök, valamint anyagok igénybevételének, továbbá a rendvédelmi szervek, a NAV közreműködésének elrendelését és meghatározza az állattartó létesítmények közötti védőtávolságot.¹²⁶

Az Országos Járványvédelmi Központ rendkívüli esemény esetén azonnal tájékoztatja az országos főállatorvost,¹²⁷ aki járványveszély vagy rendkívüli élelmiszerlánc-esemény esetén közvetlenül rendelkezhet szolgáltató állatorvos közcélú igénybevételéről.¹²⁸ A szolgáltató állatorvos az élelmiszerlánc-felügyeleti szerv által (a Magyar Állatorvosi Kamarával kötött megállapodása szerint) közcélú munkavégzésre díj ellenében igénybe vehető, és ennek köteles eleget tenni. Természetes személy megállapodás szerint közcélú munkavégzésre, díjfizetés és költségtérítés ellenében vehető igénybe.¹²⁹

A nagy gazdasági kárral fenyegető, illetve nemzetközi kereskedelmet akadályozó fertőző állatbetegség kitörésekor a miniszter megtilthatja az élőállat, az állati eredetű termék és élelmiszer, a takarmány, továbbá a járványos állatbetegség terjesztésére alkalmas egyéb áru Magyarországról történő kiszállítását, behozatalát, illetve a betegség terjedésének megállításához, valamint a betegség felszámolásához szükséges állat-járványügyi intézkedéseket fogantatosíthat.¹³⁰ Amennyiben az a fertőző állatbetegség leküzdéséhez szükséges, a rendőrség közreműködik a járványveszély elhárításában.¹³¹

KÖVETKEZTETÉSEK ÉS ZÁRÓ GONDOLATOK

A kvázi különleges jogrendi szabályok létjogosultsága abban rejlik, hogy különböző válsághelyzetek bekövetkezése esetén különleges jogrend bevezetése nélkül, normál jogrendi keretek között adódik lehetőség azok kezelésére. Ez a lényege egyben célja ennek a szabályozási szintnek. Szükségtelen és talán – a demokratikus, hatalommegosztáson alapuló állami működés tekintetében – kifejezetten káros hatása is lehet, ha nem a megfelelő szintű szabályok kerülnek alkalmazásra. Végso soron a végrehajtó hatalom kaphat

¹²⁵ Éltv. 42. § (4) bek.

¹²⁶ Éltv. 28. § c), m) pont.

¹²⁷ Éltv. 38/E. § (2) bek. h) pont.

¹²⁸ Éltv. 29. § 1) pont.

¹²⁹ Éltv. 53. § (3) bek.

¹³⁰ Éltv. 42. § (4) bek.

¹³¹ Éltv. 52. § (4) bek.

többletjogosítványokat, melyek leginkább a jogalkotó tevékenységben öltenek testet.¹³² Mindez szükséges lehet, mégis veszélyes a hatalmi ágak közötti egyensúlyeltolódás miatt. A különleges jogrend és az alatta elhelyezkedő szinteken bevezethető szabályozás arra hivatott, hogy az ország fennhatósága alatt élő polgárok életét lényegesen befolyásoló negatív tényezők minél hamarabb megszüntethetők legyenek a normál jogrendi kormányzásra való visszatérés érdekében.

A magyar különleges jogrendi szabályozás az elmúlt évtizedek eseményeiből okulva jelentős változásokon ment keresztül. A gazdasági világválság, a tömeges bevándorlás, a Covid 19 járvány, a „kiújult” orosz-ukrán konfliktus eszkalálódása mind olyan események voltak, melyek számos ország tekintetében próbára tették a válságkezelési rendszerek működőképességét.

Az Alaptörvény a kilencedik módosítása előtt különös részletességgel határozta meg a lehetséges különleges jogrendi helyzeteket. Általános igazság, hogy a részletes szabályozás rugalmatlansága miatt nehezítheti annak hatékonyságát.¹³³ Ez a felismerés vezetett el a hat különleges jogrendi esetkör háromra csökkentéséhez. Az új típusú fenyegetések megfelelő kezelése is mind a rugalmas és hatékony szabályozás mellett szól. A kilencedik módosítás alapozta meg, hogy a védelmi és biztonsági szabályozási reform révén, a Kormány kezébe helyeződjön a kivételes jogalkotói hatáskör. Ennek legszembetűnőbb eredménye a kormányrendeletek számának emelkedése.¹³⁴

A magyar jogrendszer válságkezelése tekintetében a legfelső szinten az Alaptörvényben nevesített három különleges jogrend áll, alatta a védelmi-biztonsági és katasztrófavédelmi tárgykörök, végül az „ágazati” válsághelyzeti típusok. A szintek közötti hierarchikus különbségtétel alapja a válsághelyzetek súlyosságban, a különleges jogrendhez való közelségükben gyökerezik. Alulról szemlélve a helyzetek súlyosságával arányosan a normál jogrendben elfogadható korlátozások egyre általánosabbá válnak.

A súlyosabb, több ágazatot érintő válságok, a hosszan tartó fenyegetések folyamatos irányítást, erőforrásokat, stratégiai döntéshozatalt és komplex együttműködést igényelnek. Ezek már előhívhatják speciális törvények és rendeletek alkalmazását, amelyek biztosítják az állami szervek fokozottabb koordinációját, a szükséges mozgásteret (normál jogrendi keretek között). Itt is szerepet kapnak az ágazati szabályozások, de a problémák kiterjedtségére,

¹³² Fazekas – F. Rozsnyai: *Válság és közigazgatás*, 48.

¹³³ Jakab András – Till Szabolcs: A különleges jogrend, in Trócsányi László – Schanda Balázs – Csink Lóránt (szerk.): *Bevezetés az Alkotmányjogba*, Budapest, HVG-ORAC, 2020, 437–438.

¹³⁴ Fazekas – F. Rozsnyai: *Válság és közigazgatás*, 48.

elhúzóására, társadalmi hatására tekintettel komolyabb korlátozások is eszközölhetők, és a különleges jogrendi szabályozás előkészítése is lehetséges. Az állami, ágazati és helyi szervek közötti koordinációt a Kormány irányítja, szükség esetén a honvédség, a rendvédelmi szervek, ill. a nemzetközi szövetségi rendszerek (EU, NATO) bevonásával. Enyhébb, lokális, rövid ideig tartó, ágazatokhoz fűződő problémák esetén, ahol az intézkedések célzottak és gyorsan végrehajthatók, a társadalom működésének fenntartására a normál jogrend keretein belül általános, ágazati szabályokban meghatározott eszközökkel lehetőség van a válsághelyzetek kezelésére. Különösebb beavatkozásra, komolyabb alapjogkorlátozásra ekkor még nincs szükség.

A dolgozat elején szereplő piramis ábrát alapul véve az összehangolt védelmi tevékenység és az EU/NATO válságkezelésben közreműködés szabályozási rendszere átfogóbb és rugalmasabb, így elkülönítendő a honvédelmi válsághelyzet és a kiterjedt káreseménytől. Ennek oka, hogy az összehangolt védelmi tevékenység egyszerre több területet érint és a Kormány irányításával több szervezet koordinálását biztosítja. A honvédelmi válsághelyzet és a kiterjedt káresemény szűkebb, célzottabb esetköröket fednek le és jogi keretük is specifikusabb. Honvédelmi válsághelyzet katonai fenyegetések esetén, a Honvédség és a honvédelmi szervezetek bevonásával alkalmazható. A kiterjedt káresemény esetében az élet és vagyonbiztonság megóvása érdekében a védelmi és biztonsági esemény a katasztrófa védelem irányításával és az érintett szervezetek közreműködésével zajlik, amíg a védelmi és biztonsági igazgatás központi szerve meg nem kezdi koordinációs tevékenységét. Az ágazati szabályok pedig egy-egy szektor problémáit célozzák meg, így elég lehet az egyes ágazatok veszélyelhárítási szabályait követni. Súlyosbodás esetén kerülhet felsőbb szintekre a probléma kezelése. Az ágazati szabályok tekintetében megfigyelhető, hogy javarészt Uniós irányelvek implementálása során kerültek a magyar jogrendszerbe. Ennek oka, hogy az ágazati válságok, veszélyek nem korlátozódnak egy ország határain belülre. Az EU válságkezelési irányelvei útján előírja a tagállamok közötti együttműködést, a szolidaritási mechanizmusok révén a biztonsági készletek és erőforrások közös használatát.

A kvázi különleges jogrendi szabályozás keretein belül a Kormánynak jelentős szerepe van, amit a jogállamiság megőrzése érdekében ellensúlyozni kell. Az egyik ilyen garancia az alkotmányos kontroll, az Alkotmánybíróság, melynek működését különleges jogrend ideje alatt sem lehet korlátozni. Végso soron az Alkotmánybíróság vizsgálja az intézkedések alkotmányosságát, a jogkorlátozás szükségességét és arányosságát. Ezen felül az EU Bizottsága ellenőrzi a tagállami szabályozások és intézkedések megfelelőségét. Eltérések észlelése esetén

kötelezettségszegési eljárást is kezdeményezhet, ami további biztosíték a hatalom kibillenése ellen. Harmadrészt a Kormány a válságkezelő intézkedések bevezetésével egyidejűleg köteles a lakosságot és az Országgyűlést tájékoztatni, ez a transzparencia biztosítéka is. Az Országgyűlés is ellensúlyt képezhet a Kormánnyal szemben. Az ágazati szabályozások uniós irányelvi alapjai előírják a tagállamok közötti koordinációt és együttműködést, mely hozzájárul a szabályok következetes alkalmazásához és ellenőrzéséhez is. A szabályozás rugalmassága lehetőséget biztosít a gyors kormányzati reakciókra, a jogállami intézmények pedig a megfelelő egyensúly fenntartására.

A különleges helyzetekre való hivatkozással történő jogkorlátozások indokoltsága bizonyos esetekben kérdésessé válhat, azonban sok esetben nehéz a megfelelő szintű intézkedés megválasztása. A hatékonyság érdekében létrehozott általánosabb szabályok mindig magukban hordozzák a válsághelyzetek visszaélészerű alkalmazásának veszélyét.¹³⁵ Ezért szükséges megteremteni a megfelelő jogi keretet.¹³⁶

A politikában és a közéletben hevesebb reakciókat, kiemeltebb figyelmet a tömeges bevándorlás okozta válsághelyzet bevezetésétől kezdődően kapott a kvázi különleges jogrend, ellenben fontos hangsúlyozni, hogy a kvázi különleges jogrend a magyar jogrendszerben nem 2015-től kezdődően jelent meg először. Különleges jogrend nélküli válságkezelési lehetőségekkel már előtte is találkozhattunk: Kőolaj- és kőolajtermék-ellátási, földgázellátási és egészségügyi válsághelyzet, valamint nukleáris veszélyhelyzet bekövetkezésekor a fegyveres erők és a rendvédelmi szervek katasztrófavédelmi feladatokba való bevonása ekkor már biztosított volt.¹³⁷

Felmerülhet a kérdés, hogy az egyes kvázi különleges jogrendi esetek kihirdethetőek-e egymással párhuzamosan, működhet-e kettő vagy több válságkezelési mechanizmus egymás mellett. Életszerű lehet, hogy egy már bekövetkezett válsághelyzet kezelésével egyidőben egy vagy több másik is kialakul. Ezek kihatással is lehetnek egymásra, ilyenkor azonban már nem ágazati szinten, hanem a Vbő. szabályozási rendszerét kell alkalmazni. Míg nincsenek kihatással egymásra a párhuzamosan jelen levő helyzetek, addig mindegyikre a maga szabályozási mechanizmusa lesz irányadó. Más kérdés, hogy az egyes kvázi különleges jogrendek bevezetése esetén milyen jellegű koordinációs nehézségekkel kell majd szembe

¹³⁵ Mészáros Gábor: A „militáns demokrácia” esete a tömeges bevándorlás okozta válsághelyzettel, *Állam- és Jogtudomány*, LX. évf., 2019/4, 47.

¹³⁶ Uo. 48.

¹³⁷ Farkas Ádám: *A védelem és biztonság-szavatolás szabályozásának alapkérdései Magyarországon*, Budapest, Magyar Katonai Jogi és Hadijogi Társaság, 2022, 192–193.

néznie a válságkezelésben részt vevő ágazati és állami apparátusnak. Minél több szerv érintett egy válsághelyzet kezelésében, annál nagyobb hangsúlyt kap az intézkedések összehangolása. Adott esetben kormányrendelet útján ideiglenes hatásköri szabályok is megállapíthatók, azonban az esetleges hatásköri összeütközés ilyen ad hoc jellegű kezelése következtetlenségekhez vezethet.

Ahogy már többször említésre került a szabályozás tekintetében probléma a szabályozás túlrészletezettsége a nehéz áttekinthetősége. A legfőbb fejlesztési irány a szabályozási keret egységesebbé és átláthatóbbá tétele, a koherencia megteremtése kellene legyen. A különböző ágazati szabályok, például a katasztrófavédelem, az egészségügy vagy a honvédelem és az összehangolt védelmi tevékenység közötti kapcsolódási pontokat tisztázni szükséges, hogy a párhuzamos szabályozások ne vezessenek ellentmondásokhoz vagy a hatékonyság csökkenéséhez. A Vbö. tulajdonképpen jelzi a jogalkotó egységesítési szándékát, azonban az alsóbb szinteken elhelyezkedő ágazati szabályok tekintetében is nagyon fontos lenne azok tisztázása, egyszerűsítése.

A jogi eszközök nem tudják lekövetni a világ változásait. Számos olyan esemény következett be az elmúlt időszakban, melyek alkalmazkodásra kényszerítették szabályainkat. Folyamatosan változó világunkban tehát a múlt tapasztalatai alapján olyan szabályok megalkotására van szükség, amelyek rövid és hosszú távon is kielégítő eredményeket mutatnak. A különböző módosítások során ügyelni kell az előre nem látható problémák felmerülésének kockázatára, hogy a jelenünkben megalkotott törvények a jövő nemzedékek számára is megfelelő legyen. A jogalkotó felől a felismerés és az első lépések már megtörténtek egy egységesebb, átláthatóbb szabályozás felé.

BIBLIOGRÁFIA

FARKAS Ádám: *A védelem és biztonság-szavatolás szabályozásának alapkérdései Magyarországon*. Budapest, Magyar Katonai Jogi és Hadijogi Társaság, 2022.

FAZEKAS Marianna – F. ROZSNYAI Krisztina: Válság és közigazgatás, in Bodzási Balázs (szerk.): *Jogászegyleti Értekezések – Válság és jog*. Budapest, Magyar Jogász Egylet, 2023.

GELLÉRNÉ LUKÁCS Éva – MÉSZÁROS Árpád: A menekültek és menedékesek egészségügyi ellátáshoz való hozzáféréseinek lényegi elemei Magyarországon – az ukrán válság fényében, *Munkajog*, 9. évf., 2022/2.

HOMICSKÓ Árpád Olivér: Betegjogok, különösen az egészségügyi ellátáshoz való jog érvényesülése járványhelyzet idején, *Glossa Iuridica*, VIII. évf., Vírus és Etika – Különszám, 2021.

JAKAB András – TILL Szabolcs: A különleges jogrend, in Trócsányi László – Schanda Balázs – Csink Lóránt (szerk.): *Bevezetés az Alkotmányjogba*, Budapest, HVG-ORAC, 2020.

KÁDÁR Pál – HOFFMAN István: A különleges jogrend és a válságkezelés közigazgatási jogi kihívásai: a „kvázi különleges jogrendek” helye és szerepe a magyar közigazgatásban, *Közjogi Szemle*, XIV. évf., 2021/3.

KÁDÁR Pál: A védelmi-biztonsági szabályozás reformjának egyes kérdései az Alaptörvényen túl, *Védelmi-Biztonsági Szabályozási és Kormányzástani Műhelytanulmányok*, 2021/11.

KAPPEL Gergely – SIMON Soma: A Covid-19-cel kapcsolatos járványügyi eljárások egyes jogi kérdései - különös tekintettel a Házi Karantén Rendszerre, *Közjogi Szemle*, XIV. évf., 2021/1.

MÉSZÁROS Gábor: A „militáns demokrácia” esete a tömeges bevándorlás okozta válsághelyzettel. *Állam- és Jogtudomány*, LX. évf., 2019/4.

MÓRÉ Sándor – SZILVÁSY György Péter: A különleges jogrend, valamint a biztonság- és védelempolitika megújult stratégiai és normatív keretei Magyarországon, *Jog-Állam-Politika*, XVI. évf., 2024/2.

Sándor MÓRÉ – György Péter SZILVÁSY: The special legal order and the renewed strategies and normative framework of security and defence policies in Hungary, *AARMS*, 23. Volume, Number 3. (2024)

UNGVÁRI Álmos: A különleges jogrendi szabályozás átalakítása, *Alkotmánybírósági Szemle*, 2022/1.

TÖRTÉNELEMTUDOMÁNYI
TANULMÁNYOK

Bakó Péter és Jendrics Olivér

ADALÉKOK BALÁZS MÓR ÉLETRAJZÁHOZ (1849–1897) I.

BEVEZETÉS

Verőczei Balázs Mór 1849-ben Kohn Mózes néven látott napvilágot egy zsidó terménykereskedő gyermekeként. A budapesti villamosvasúti közlekedés közmegbecsülésben álló atyjaként – emellett magyar nemesként, valamint a főváros VII. kerületi képviselőjeként – 1897-ben mindössze 48 évesen hunyt el.

Az 1885-ös országos kiállítás során a főváros vezetése kezdeményezte a Podmaniczky, valamint a Stáció utcai¹ lóvasútvonal megépítését.² Ezen felbuzdulva jelentkezett lóvasút helyett gőzüzemű vasútvonalra vonatkozó terveivel Balázs Mór a fővárosi vezetésnél. Terveit az 1886-ban publikált „Budapest gőzmozdonyu közúti vaspálya (gőz-tramway) hálózata” című munkájában mutatta be. A nyugat-európai városokban megjelenő, a gőzmeghajtásút felváltó villamos vasút megjelenésének hatására azonban Balázs Mór az új technológia magyarországi meghonosítását tűzte ki maga elé célul, és erre a vállalkozására a Siemens és Halske cégekben sikerült partnereket találnia. Az együttműködésből kifolyólag 1887-ben elindult az első budapesti villamos a Nyugati pályaudvar és a Király utca között. Ezt követően több vonal épült ki, és Budapest Európa első olyan városává vált, amely belvárosi villamoshálózattal rendelkezett, amivel számos külföldi szakembert vonzott a villamosközlekedés megismerése és tanulmányozása céljából. A pesti Duna parton fekvő, a Boráros tértől, az Eskü térig³ haladó villamos vonal⁴ tervei szintén Balázs Mór nevéhez kapcsolódnak.

Balázs Mór minden eredménye ellenére közel egy évszázadon át feledésbe merült, melynek oka nem a felejtés, sokkal inkább a 20. század szélsőséges zsidó- majd arisztokrataellenes közhangulata lehet. Ezeket az okokat részletesen jelen tanulmányunkban egyelőre nem tárgyaljuk, mivel kutatásunk célja elsősorban Balázs Mór személyiségének, életrajzának eddig ismeretlen vagy/és nyilvánosságra nem hozott részleteinek feltárása.

Tanulmányunkban kettő, az általunk már feldolgozott források alapján jól körül határolható témát kísérlünk meg kifejteni. Egyrészt a családi háttérének feltárására vállalkozunk, különös

¹ A Podmaniczky utca ma ugyanazt a nevet viseli, a Stáció utca pedig a mai Baross utca.

² Zsigmond Gábor: Balázs Mór élete és munkássága, *Közlekedés- és technikátörténeti szemle*, I. évf., 2018, 69.

³ Mai Március 15. tér.

⁴ *Pesti Hírlap*, 19. évf., 306. szám, 1897. november 5., 7.

tekintettel a nevelő apa családi vonatkozásaira. A tanulmány második fele pedig a nemesi cím elnyerésének körülményeit, valamint a nemesi címer elfogadtatásának folyamatát mutatja be.

SZAKIRODALOM ÉS FORRÁSOK

Balázs Mór munkásságáról három tudományos publikáció született: egy Merczi Miklós⁵ és kettő Zsigmond Gábor⁶ tollából. Merczi Miklós tanulmánya kizárólag a közlekedésfejlesztésben vállalt szerepét tárgyalja újságcikkek, illetve a nemesi oklevél szövegrészlete segítségével. Zsigmond Gábor már az életrajzzal is foglalkozott levéltári források, lexikon- és újságcikkek alapján.

Zsigmond Gábor és Merczi Miklós írásaikban kimerítően tárgyalják, hogy hogyan született meg a kontinens első földalatti vasútja Budapesten. A vonalat az Andrássy út alá tervezte Balázs Mór, mivel a felszínen haladó villamosok ötletét a városvezetés visszautasította esztétikai okokra hivatkozva (a felsővezetékek rontották volna a sugárút képét). A beruházást az általa vezetett részvénytársaság, a Budapesti Földalatti Villamos Közúti Vasút Rt.⁷ végezte el a Siemens és Halske céggel, valamint – az addig Balázs Mór konkurenciáját képező – Jellinek Henrik⁸ vezette Budapesti Közúti Vaspálya-Társasággal közösen. 1896-ban adták át a földalattit, amely az 1863-as londoni (gőzüzemű) után a második, emellett pedig a világon az első villamos üzeműnek tervezett ilyen vasút volt, és hamarosan Európa-szerte híressé vált. Balázs Mór emellett 1897-ben beadta a Kereskedelemügyi Minisztériumhoz Budapest metróhálózatának első terveit is, amelyek többé-kevésbé megfelelnek a mai 2-es és 4-es metró vonalainak.

A családtörténethez felhasznált – és egyben eddig feltáratlan forrásokat – Lózszy Tamás, a Magyar Zsidó Múzeum és Levéltár munkatársa segítségével értük el a Magyar Családkutató Egyesület⁹ és a FamilySearch¹⁰ oldalain. Előbbin a születési és halálozási anyakönyvek fénymásolt oldalképei találhatóak, utóbbin pedig gyászjelentések. Balázs Mór (Mor Cohn-ként) és

⁵ Merczi Miklós: *Balázs Mór tevékenysége a budapesti közlekedésben*, Közlekedési Múzeum Évkönyve, 1994, 131–140.

⁶ Zsigmond: *Balázs Mór*, 63–83.; Zsigmond Gábor: 175 éve született Balázs Mór, *Honismeret*, LII., 2024/2, 19–26.

⁷ A részvénytársaság később úgy, mint maga a földalatti felvette Ferenc József nevét vö. Zsigmond: *175 éve*, 22.

⁸ Budapesti Közúti Vaspálya-Társaság (BKVT) igazgatója 1883–1911 között.

⁹ <https://macse.hu/society/kezdolap.php> (Letöltés: 2025. január 14.)

¹⁰ <https://www.familysearch.org/> (Letöltés: 2025. január 14.)

Deutsch Malvin (a forrásban Malvina) házassági anyakönyvét digitális átiratban a *JewishGen*¹¹ oldal adatbázisában találtuk meg.

A családtörténeti fejezet másik fontos forráscsoportja a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár gyűjteményében fellelhető címjegyzékek: A *Budapesti Cím- és Lakásjegyzék* az 1880–1901-es, a *Der Pesther Stadt- und Landbothe für das Königreich Ungarn* az 1832–1844-es, a *Pesther und Ofner Wegweiser Kalender* az 1837–1854-es, a Pest Szabad Királyi város házjegyzéke az 1848-as, a *Pester Lloyd-Kalender* az 1859–1868-as, az *Adress-Kalender von Pest, Ofen und Alt-Ofen* az 1867–1881-es évekre vonatkozóan. Ezek több kritikát igényelnek, mert szerkesztési elvük változó, és a pusztán információmennyiség miatt olykor ellentmondásokat vagy egyenesen hibákat tartalmaznak. Az általános kritikához Faragó Éva összefoglalója ad támpontot,¹² míg az eltéréseket az azonos címjegyzékek évfolyamainak összevetése könnyedén megmagyarázza.¹³

Az 1820–1869 között készült zsidóösszeírások, melyeket eredetileg a zsidók és az általuk felkérték a türelmi adó beszédése céljából állítottak össze, a Magyar Zsidó Múzeum és Levéltár gyűjteményében találhatóak. Az 1825,¹⁴ 1826,¹⁵ 1827,¹⁶ 1832-es¹⁷ összeírások héber nyelven készültek, nyelvi akadályok miatt egyelőre ezeket a dolgozatunkban nem dolgozzuk föl. Németül állították össze az 1820,¹⁸ 1833,¹⁹ 1836,²⁰ 1838,²¹ 1840,²² 1846,²³ 1857,²⁴ 1869-os²⁵ összeírásokat. míg az 1844-est²⁶ magyarul. Az 1853-as összeírásnak csak a mutatója²⁷ maradt fenn.

A nemesítéssel kapcsolatban a Főpolgármesteri Hivatal és a Belügyminisztérium Balázs Mór címertervezetének ügyében váltott négy levelét²⁸ és a Király Személye Körüli Minisztérium

¹¹ <https://www.jewishgen.org/> (Letöltés: 2025. január 14.)

¹² Faragó Éva: *Budapesti cím- és lakásjegyzékek*, in Uő: A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár évkönyve 1988–1989–1990, Budapest, 1994, 38–41.

¹³ lásd:90. lábjegyzet.

¹⁴ HJMA I-1-02.

¹⁵ Uo., 03.

¹⁶ Uo., 05.

¹⁷ Uo., 07.

¹⁸ Uo., 01.

¹⁹ Uo., 08.

²⁰ Uo., 09.

²¹ Uo., 10.

²² Uo., 11.

²³ Uo., 15.

²⁴ Uo., II-2-1-02; 03; 04; 06.

²⁵ Uo., 08; 09; 10; 11; 12; 13.

²⁶ Uo., I-1-13.

²⁷ Uo., 16.

²⁸ Uo., IV. 1402. b.

Levéltárának Királyi Könyveinek 69. és 70. kötetét²⁹ használtuk fel. Utóbbiak a nemesítés tényét, a nemesi oklevél szövegét és az adományozott címer kicsinyített mását közlik és a MNL Országos Levéltár forrásai.

TÖRTÉNELMI ÁTTEKINTÉS

Balázs Mór édesapja, valamint nevelőapjának apja különböző társadalmi háttérű zsidó kereskedők, akik a 19. század hajnalán költöztek Pestre. Az alábbiakban összefoglaljuk azon tényezőket és folyamatokat, amelyek kontextust nyújtanak az egyéni történetek megértéséhez.

A Habsburg Birodalomban a zsidók letelepülését, üzleti tevékenységük és életmódjuk gyakorlását számos rendelkezéssel szabályozták a 18. században, melyekkel népességmozgásokat is előidéztek. VI. Károly német-római császár³⁰ 1726-ban csak az elsőszülött zsidó fiúk számára engedélyezte a házasságot és a családalapítást. Ezt az engedélyt a fiúk apjuk halálával örökölték, feltéve, hogy betöltötték a 24. életévüket. Aki a tilalmat megszegte, megvesszőztették és kitiltották az örökös tartományok területéről. Ez a rendelkezés főleg Morvaországot érintette és Maximilian Ulrich von Kaunitz (1679–1746) kormányzó végrehajtásában itt érvényesült leginkább, ami már az első években több, mint ezer zsidó Magyar Királyságba vándorlását eredményezte.³¹

Mária Terézia 1747-től rendszeressé tette a türelmi adó beszédését, amelyet az örökös tartományokban a Magyar Királyság területeihez képest sokkal magasabb értékben szabott meg, emellett tömegeket utasított ki Morvaországból,³² ahonnan így ismételten tömegesen költöztek a Magyar Királyság területére. Az országban az új adónem mégis indokoltá tette a zsidóság helyben hagyását, hiszen nagy bevételt jelentett ez a Kamarának: 1846-ig, az adó megszüntetéséig összesen 6,5 millió forintot szedtek be a magyarországi zsidóságtól.³³ Komoróczy Géza számításai szerint a magyar jobbágyok adójának átlagosan majdhogynem háromszorosát fizette egy zsidó minden adóterhével együtt a 18. század közepén.³⁴ A türelmi adó listáit a zsidók maguk állították össze, az adót egy összegben fizették be, beszédését a megyei apparátus

²⁹ MNL OL K19 69. 873.; HU MNL OL K19 70 63–67.

³⁰ Aki III. Károly néven uralkodott magyar királyként.

³¹ Emellett a Morvaországi zsidók lélekszámát a törvény 1849-es visszavonásáig azonos szinten tartotta. Komoróczy: *A zsidók*, 1. köt., 600.

³² Uo., 778–779.

³³ Uo., 1097. A zsidók adóztatásának és a rendelkezések eltérése a Magyar Királyságban a rendi dualizmussal függ össze: a nemesség a megajánlási jogát érezte megsértve, ezért évekig ellenállt az új teher bevezetésének. Uo., 777.

³⁴ Uo., 783.

segítségével vitték véghez.³⁵ Ez a beszédési mód eredményezte a részletes forrásbázist jelentő zsidóösszeírások létrejöttét, azonban 1820–1833 közötti években azt héberül vezették, így tanulmányunk ez időszakot a nyelvismeret hiányában nem dolgozza fel.

II. József 1783. március 31-ei rendelete átfogóan szabályozta a zsidóság jogait, és lehetővé tette, hogy bizonyos összegért cserébe Pesten is letelepedjenek. A felvilágosult rendelkezések szimbolikus példája, hogy míg Mária Terézia kötelezővé tette a férfiak számára a szakállviselést a megkülönböztetés jeléül, addig az említett józsefi rendelet éppen annak betiltását is tartalmazta.³⁶ 1787-ben II. József kötelezővé tette a zsidóknak a német nevek felvételét, a rendelet értelmében 120 férfi és 37 női keresztnév közül választhattak. Ez a rendelet is a többségi társadalomba való beillesztést célozta, hiszen a hagyományos héber nevek döntően nem követték a már kialakult európai keresztnév-vezetéknév mintát, így azok szembetűnően a többségtől idegennek hatottak.³⁷

„A mai főváros területén az újkorban Óbudán épült ki először annak rendje-módja szerint a zsidó község.” – írja Komoróczy Géza Kohn Herman, Balázs Mór apjának születési helyéről. Az eredetileg zsámbéki központú Zichy-birtokhoz tartozott e helység, mely kiváltképpen gr. Zichy Péterné keze alatt fejlődött.³⁸ A zsidóság itt többek közt zsinagógával, zsidóbíróval, tanítóval, kórházzal, kocsmárossal, Hevra Kadisa egyesülettel rendelkezett, és gettóba tömörülés nélkül, a település bármely területén élhetett.³⁹ Zsámbék és Óbuda végső soron Pest vonzáskörébe tartozott a kereskedelmi élet szempontjából: a város négy országos vásárt tartott évente, melyekre az ország egész területéről érkeztek árusok. Aki tehetett, Pestre igyekezett költözni, mely költözést II. József említett rendelete megkönnyítette, majd ehhez a vándorlási kedvhez hozzájárult a Napóleon ellen vívott háborúk gazdasági konjunktúrája is, aminek hatása a pesti piacon is érzékelhető volt.⁴⁰

³⁵ Prepuk Anikó: *Befejezetlen emancipáció*, Budapest, HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2024, 81.; Komoróczy: *A zsidók*, 1. köt., 780. Anyagi helyzet szerinti arányos teherelosztásról: Uo., 781.

³⁶ Komoróczy: *A zsidók*, 1. köt., 784.

³⁷ Uo., 784–785.

³⁸ Zichy Péter (1674–1726) második feleségét, Bercsényi Zsuzsannát 1708-ban vette nőül, az özvegy 1745-ben bekövetkezett haláláig volt a Zichy-birtokok elkötelezett fejlesztője, Óbudáról vezetve uradalmát. Nagy Iván: *Magyarország családai. Címerekkel és nemzedékrendi táblákkal*. 12. köt., Pest, Ráth Mór, 1865, 385.; Komoróczy: *A zsidók*, 1. köt., 636–638.

³⁹ Komoróczy: *A zsidók*, 1. köt., 638. A Hevra Kadisa egy községfejlettségi szint felett mindenütt megjelent; temetkezési és általános segélyezési egyletként működött. Chevra Kadisa. Újvári Péter (szerk.): *Magyar Zsidó Lexikon*, Budapest, 1929, 838.

⁴⁰ Prepuk: *Befejezetlen*, 78.

A félévszázados felvilágosult abszolutizmus tehát ellentmondásos fejleményeket hozott a magyarországi, kiváltképpen a pest-budai zsidóság számára. A felvilágosodás eszméje a kereszténység teológiai alapú zsidóellenességét nem toleranciával, hanem racionalizmussal váltotta fel, azaz a zsidóságnak a hitéhez való ragaszkodását elavultnak tartotta.⁴¹ E kor végén született tehát Balázs Mór apjának generációja.

A Pesti Izraelita Hitközség a 18–19. század fordulóján jött létre, ami nagymértékben köszönhető II. József 1783-as fent említett rendeletnek. Pest szabad királyi város rendelkezése szerint az izraeliták tűrt- (*toleriert*) és tartózkodó (*commorirt*) státuszban bérelhettek lakást Pesten, és csakis az akkori külvárosban, Terézvárosban. A magisztrátus a keresztény kereskedők érdekét úgy próbálta védeni, hogy a zsidók számára a kereskedést kizárólag nagyban, zárt ajtók mögött, cégtábla és kirakat nélkül engedélyezték. A két jogállás (tűrt és tartózkodó) között a fő különbséget eleinte az jelentette, hogy a tartózkodó zsidóknak időről időre hosszabbítaniuk kellett státuszukat, míg a tűrték gyerekeikre is hagyhatták azt.⁴²

A pesti zsidó közösség megszervezésének feladata először 3, majd 7 kóservendéglőre hárult, akiket a város reprezentatív embereknek tartott, hiszen ők napi kapcsolatban álltak a közösség tagjaival, és tevékenységük anyagilag is előkelő helyre emelte őket köztük. Ők lettek a zsidóság előjárói.

Az 1790-es évek kisebb függetlenedési harcot jelentett Pestnek Óbudától, mivel Mosé Münz, az óbudai rabbi meg akarta tartani befolyását Pest felett, hiszen eleddig ő és hitközségének Tóra-könyvei szolgálták a pesti imaházakat. 1799-ben végül megválasztották Pest első önálló rabbiját, Wahrmann Israelt (1755–1826), aki élete végéig a pesti hitközség érdekében munkálkodott. Alapszabályt alkotott, melyben az előjáróságot kibővítette hét választmányi taggal, melyet 1816-ig a tűrt státuszúak ötévente választottak maguk közül. Temetőnek való területet vásárolt, kórházat (1805) és iskolát (1814) építtetett.⁴³

A 19. század elején Pesten működő zsidó kereskedők 39%-a született vagy nőtt fel Pesten, arányuk az 1830-as évekre 31%-ra csökkent, ez is mutatja, hogy akik addig például Óbudán

⁴¹ Komoróczy: *A zsidók*, 1. köt., 791, 796.

⁴² Uo., 827–828. A zsidó összeírások megjegyzik azt is, hogy az adott családfő veje, vagy fia-e valamely tűrt vagy tartózkodó személynek. Például: HJMA I–1–11.

⁴³ Komoróczy: *A zsidók*, 1. köt., 828–829, 949–950.; Pesti Izraelita Hitközség. Újvári: *Magyar Zsidó*, 701.

voltak kénytelenek lakni, de a vásárok idején Pesten kereskedhettek, immár be is költöztek a városba.⁴⁴

A CSALÁD, MELYE BALÁZS MÓR SZÜLETETT

Balázs Mór családtörténetét az édesapjáról és a nevelőapja hozzátartozóiról általunk talált adatok alapján rekonstruáljuk, illetve pontosításokat közlünk az újonnan talált, korábban említett források alapján magáról Balázs Mórról is Zsigmond Gábor eredményeihez képest.

Balázs Mór születési idejét és helyét eddig még nem sikerült minden kétséget kizáróan meghatározni a lexikon-és újságcikkekben fellelhető ellentmondásos adatok miatt.⁴⁵ Zsigmond Gábor 2018-as tanulmányában az 1849. április 5-i dátum mellett foglalt állást, mert a közlekedési szakember mauzóleumában⁴⁶ található emléktáblán ez a dátum olvasható, szemben a névmagyarosítási iratán szereplő 1849. április 6-i dátummal, melyet Zsigmond elírásnak tartott.⁴⁷ 2024-ben ugyanezt állította.⁴⁸ Balázs Mór születési anyakönyvének ismeretében mi az április 6-i dátumot tartjuk hitelesnek. A bejegyzésből megtudhatjuk: „Kohn Mozes alias Moritz” Pesten, az Országút 565. szám⁴⁹ alatt látott napvilágot 1849. április 6-án.⁵⁰ Mórcként szólíthatták, erre nem csak a névváltoztatás utáni keresztnéve utal, hanem aláírása is.⁵¹ Szintén Kohn Mór néven vásárolt két helyet a Dohány utcai zsinagógában.⁵² Mi a kutatásunk során nem találtunk olyan dokumentumot az anyakönyvön kívül, ami Mózesként említi, ami azonban megmagyarázza azokat az eseteket, amikor Mózesként szerepel.⁵³

⁴⁴ A beköltözők között legnagyobb arányban a Dunántúlról és a Felvidék Nyugati részéről érkeztek. Bácskai Vera: *A vállalkozók előfutárai. Nagykereskedők a reformkori Pesten*, Budapest, Magvető, 1989, 20–21.

⁴⁵ Zsigmond: *Balázs Mór*, 67.

⁴⁶ Kozma utcai sírkert. 2018-ban újították fel dédunokája, dr. Balázs Károly kezdeményezésére Uo. 80. Lásd: 1–2. képmelléklet

⁴⁷ Uo., 67.

⁴⁸ Zsigmond: *175 éve*, 19.

⁴⁹ *Budapest (1867–72) Pest kataszteri térképsorozata az 1872–1920 közötti változások utólagos jelölésével* című térkép alapján a mai Múzeum körút 23–25. szám alatti épület.

⁵⁰ Az anyakönyvben 1882-ben rögzítették a névmagyarosítást a rendeletre hivatkozva, 1897. június 28-án pedig azt, hogy 1896-ban nemességet kapott verőczei előnévvel.

⁵¹ Zsigmond: *175 éve*, 20.

⁵² A zsinagógában Moritz Kohn néven vásárolt két ülőhelyet. Az ülésnyilvántartási jegyzékben a névváltoztatása is bejegyzésre került. A megvásárolt hely ártól függően szólhatott örök időkre vagy húsz évre, és lehetett első vagy második osztályú. Balázs Mór örök időkre szóló első osztályú helyeket vásárolt, egyet magának (MS BN 48 SN 6 L), egyet pedig feleségének (2G BN136 SN11 R) valószínűleg az 1874-es házasságkötésük után és bizonynyal az 1882-es névváltoztatása előtt. Lásd: 3–4. képmelléklet. Magyar Zsidó Múzeum és Levéltár, Budapest, Dohány utcai zsinagóga ülésnyilvántartásai, 1854–1950, HJA I–3–2. (Továbbiakban: *Ülésjegyzék*) „MS” feliratú kötet 406., és „2G” feliratú kötet 1277.; Zsigmond: *Balázs Mór*, 67.; BaM DM h. ak.

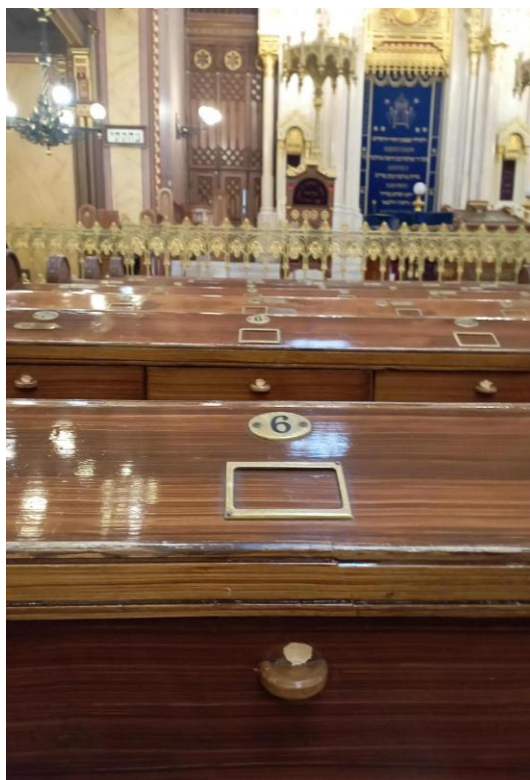
⁵³ Zsigmond: *175 éve*, 19. Jelen esetben a névmagyarosítási dokumentumról van szó.

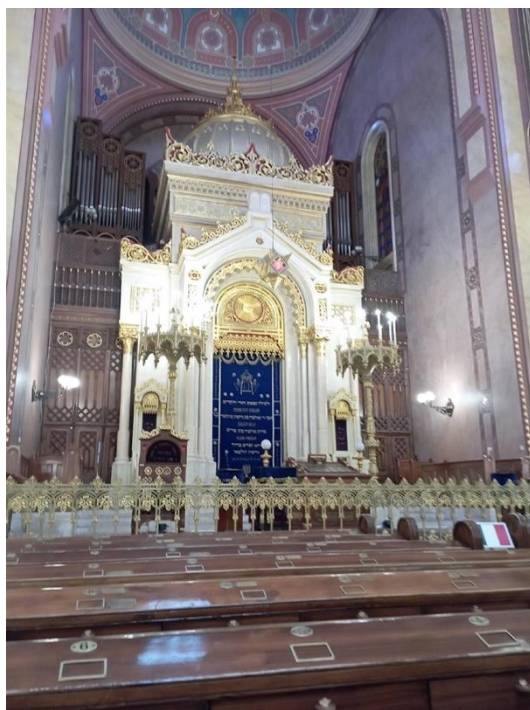
1. kép: Balázs Mór családi mauzóleuma, Budapest, Kozma utcai izraelita temető, Fotó: Jendrics Olivér, 2024.

2. kép: Sírkő Balázs Mór mauzóleumában, Budapest, Kozma utcai izraelita temető, Születési dátumaként itt 1849. április 5. szerepel. Fotó: Jendrics Olivér, 2024.

3. kép: Balázs Mór egykori állandó helye a Dohány utcai zsinagógában. Fotó: Bakó Péter, 2024.

4. kép: Rálátás a zsinagóga tóraszekrényére Balázs Mór helyéről. Fotó: Bakó Péter, 2024.

Születési anyakönyvében érdekes részlet, hogy tanúként a „főrábiner úr” volt megjelölve, azaz a Pesti Izraelita Hitközség korabeli reformer főrabijja, Schwab Löw Arszlán (1794–1857). A Pesti Hitközségben élesek voltak az ellentétek a reformer és konzervatív (a majdani neológ és ortodox) irányzatokat követők között már akkor is, amikor Schwab hivatalba lépett (1836). A két tábor külön tartotta az istentiszteleteket. A negyvenes évek az egyre szakadozó közösség számára a Dohány utcai Zsinagóga tervezéséről szólt, melyet a neológok új istentiszteleti helyének szántak. A tervezésben Schwab prominens szerepet vállalt. 1850-ben az építkezési tervek-ről egyeztető bizottság tagja volt, de már nem élhette meg a zsinagóga megnyitását.⁵⁴ 1849. május 27-én, bő másfél hónappal a kis Mór születése után, Schwab a szószékről üdvözölte a Habsburg-ház trónfosztását, ami miatt a 35 napos vizsgálati fogságon túl 6 hetet töltött az Új-épületben.⁵⁵ Schwab a hangját határozottan felemelő rabbi volt, akiről tudni lehetett, hogy milyen felekezeti és politikai beállítottsággal rendelkezik. Kohn Mór apja, Herman⁵⁶ mégis engedte, hogy fiának anyakönyvi bejegyzéséhez tanúskodjon, pedig bárki mást felkérhetett volna tanúnak. Ebből arra következtetünk, hogy Herman a neológ irányzathoz tartozott, viszont nem ismerünk olyan forrást, amely az aláírás körülményeit, Schwab jelentőségét Kohn Herman számára tovább árnyalná. Az édesapát az összes általunk felhasznált zsidóösszeírás (az 1844-es magyar nyelvű is)⁵⁷ és címjegyzék Hermanként említi kisebb helyesírási eltérésekkel, Árminként csak Balázs Mór névmagyarosítási dokumentumán és halotti anyakönyvében szerepel, így a továbbiakban is Hermanként fogunk rá hivatkozni.

Kohn Herman 1778-ban született Óbudán.⁵⁸ Felmenői közül egyedül édesanyját, az 1752-ben vagy 1758-ban Óbudán született Miriamot vagy Máriát⁵⁹ ismerjük, de az ő leánykori nevét nem. Herman az 1790-es években ismeretlen körülmények között költözött az épülő pesti közösségbe, ahol az 1802. június 16-án kelt 2836. számú magisztrátusi rendelet szerint túrt státuszt kapott.⁶⁰ 1816-ban a hitközség közgyűlése új alapszabályokat fogadott el, melyek átforgalmazták volna az előjáróságot és annak választási rendjét. A város kapitánysága ezt a fejleményt formai okokra hivatkozva elutasította, és az előző szabályzat szerinti választást kényszerített ki.

⁵⁴ Kálmán Kálmán: *A Dohány utcai Zsinagóga és orgonája építése, felújítása (1854–1996)*, A Dohány utcai Zsinagóga 150 éve, Tudományos konferencia a Dohány utcai Zsinagógáról 2010. május 2–3., 2010, 64.

⁵⁵ Komoróczy Géza: *A zsidók története Magyarországon* 2. köt., Pozsony, Kalligram, 2012, 19.

⁵⁶ Zsigmond: *Balázs Mór*, 67.

⁵⁷ HJMA I-1-13 141.

⁵⁸ A rendelkezésre álló korra vagy születésre vonatkozó adatok többségében (5:2-hez arányban) 1778-as születésűnek vallotta magát, egyedül az 1820-as összeírásban vallotta magát 1780-as születésűnek, és Komoróczy is ezt az adatot közli, bár nem hivatkozva egyértelműen forrását. Komoróczy: *A zsidók*, 1. köt., 952.

⁵⁹ Az 1820-as összeírásban Miriam Kohn anyaként szerepel fia háztartásában, jelölik óbudai születését és 60 éves korát. 1833-ban Kohn Herman háztartását követően egy egyfős háztartást találunk Kohn Mária vezetésével, aki túrt státuszát fia által nyerte, óbudai származású és 81 évesnek jegyezték fel. HJMA I-1-08 99.; Uo. 01 218.

⁶⁰ HJMA I-1-08 99.

Ennek következtében 1817. augusztus 17-ével Kohn Herman is az előjáróság tagja lett. Ez a testület november 20-án lemondott a közösség nyomására, mely nem fogadta el az oktrojált választást.⁶¹

Következő forrásunk 1820-ban szól Kohn Hermanról, aki Rozália nevű hitvesével,⁶² özvegy anyjával, és 14 éves gyerekével terménykereskedőként élt Terézvárosban, a Rumbach-féle házban, a 415-ös házszám alatt.⁶³ 1833-ban az Ország út 527-ben lakott a család, és egy Dávid nevű 13 éves fiút neveltek gyámgyermekként.⁶⁴ 1836-ban az Országút 565-be költöztek, és Dávidot már nem említi a jegyzék, azonban gyámlányként szerepel Balázs Mór leendő anyja, a Verpeléten született kilenc éves Luria Roza (1827–1889).⁶⁵ 1838-ban a háromfős háztartásnak 200 konvenciós forintot kellett fizetnie türelmi adó gyanánt.⁶⁶

Az 1840-es években címjegyzékek is említik Kohn Hermant, mint terménykereskedőt, üzlete az Ország út 572. alatt működött, nem messze lakásuktól.⁶⁷ Háztartásában egy-egy szakácsnőt és cselédet tartott, hasonlóan a korább említett évekhez. Feleségét 1844 és 1846 között veszítette el, ennek jele, hogy az utóbbi évben gyámlánya, Roza már hitveseként szerepel, és ketten laktak a lakásban egy cselédlánnyal és egy szakácsnővel.⁶⁸ 1849-ben a 71 éves Kohn Herman még biztosan megélte fia, a későbbi Balázs Mór születését, felesége, Luria Roza pedig 21 éves lehetett. Más gyermek születéséről nem tudunk, ahogy nem tudunk Kohn Herman gyászjelentéséről vagy halotti anyakönyvről sem. 1849 és 1851 közt hunyt el, a fiatalon megözvegyült Luria Rozát pedig 1851. július 7-én Blass Zsigmond (1820 k.–1901)⁶⁹ terménykereskedő vette feleségül.⁷⁰

⁶¹ Komoróczy: *A zsidók*, 1. köt., 952.

⁶² Rozália 1784 körül született Győrben, leánykori nevét nem ismerjük. HJMA I-1-01 218.

⁶³ Uo.

⁶⁴ HJMA I-1-08 99.

⁶⁵ HJMA I-1-09 127.; Nevét írják még Lorian, Lorje és Luria írásmóddal is. Cukorbetegséggel küzdött, melyet Balázs Mór megörökölt. LR h. ak.; Balázs Mór cukorbetegségéről lásd: 121. lábjegyzet. Verpeléten 1886-ban tudjuk, hogy jesiva is működött, tehát feltételezhetően korábban is nagyobb zsidó közösség élt ott. Komoróczy: *A zsidók*, 1. köt., 182.

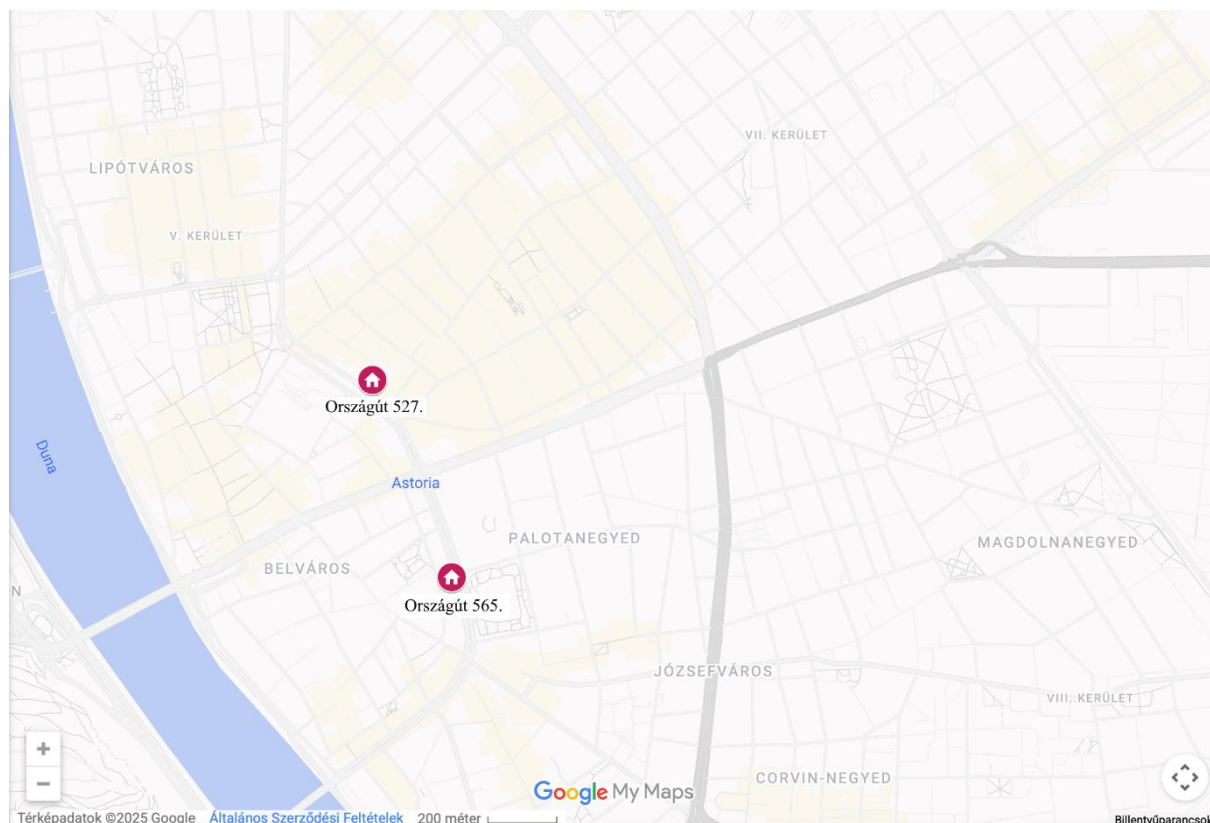
⁶⁶ HJMA I-1-10 490. számú család

⁶⁷ A mai Múzeum körút 9. szám alatt. Budapest (1867–72) Pest kataszteri térképsorozata az 1872–1920 közötti változások utólagos jelölésével. *Pesther und Ofner Wegweiser Kalender* (Továbbiakban *Pesther und Ofner*) 1845. 159.; 1846. 160.; *Der Pesther Stadt- und Landbothe für das Königreich Ungarn* (Továbbiakban *Pesther Stadt*) 1839. 82.; 1840. 84.; 1842. 84.

⁶⁸ HJMA I-1-15 132.

⁶⁹ BlaZs h. ak.

⁷⁰ Az esküvőt háznál tartották, tanúként a vőlegény apja és a menyasszony nevelőapja volt megjelölve. BlaZs LR h. ak.

1. térkép: Kohn Herman lakhelyei mai térképen korabeli címekkel. 1833–1846. Térképrészlet: Google Maps (2025)

A CSALÁD, AMELYBEN BALÁZS MÓR FELNŐTT

Balázs Mór nevelőapja Blass Zsigmond volt, akinek apja, Móric (1791 k.–1863)⁷¹ Kohn Hermanhoz hasonlóan első generációs Pestre költözött kereskedő⁷² volt. Bonyhádön született, azon a településen, amelynek a zsidó hitközsége már a 18. század közepétől Tolna vármegye legnagyobb hitközségévé fejlődött.⁷³ A régió zsidósága Tolna vármegyében koncentráldott, mivel Baranya vármegye nem engedte őket letelepedni.⁷⁴ A megye hitközségeinek lélekszáma mégis látványosan ingadozott,⁷⁵ ami megmagyarázható a vállalkozók és kereskedők mozgalmas életmódjával, a regionális és országos centrumokba vándorlással.

⁷¹ BlaM gyj. I. Ekkor élő testvérei: Zsigmond és János.

⁷² *Pesther Stadt 1835.*, 83.

⁷³ Komoróczy: *A zsidók*, 1. köt., 622.

⁷⁴ Uo., 630.

⁷⁵ Példaként a bonyhádi és a paksi zsidóság lélekszáma egymás mellé állítva néhány egymást követő évben: 1775: 411–254. 1776: 351–216. 1777: 509–313. 1779: 382–336. Uo. 622–623.

Blass Móríc 1816 körül házasodott össze Kann Rozália óbudai származású özvegygel (1783 k.–1865).⁷⁶ Gyermekük Budán születtek, a család 1830-ban költözött Pestre, tartózkodó státuszban. Blass Móríc három évvel Pestre költözése után családjával 1833-ban már az Országút 648. alatt lakott. Volt egy Fülöp nevű fiuk is, akiről nem található adat az összeírások javarészeiben, viszont ahogy alább írjuk, Zsigmonddal közösen vállalkozott. Móríc pesti működéséről 1835-ből származik az első címjegyzéki feljegyzés, de az 1843–45 közötti időszakban nem találunk róla ezekben említést.⁷⁷ Az összeírások szerint 1838-ban ugyanannyi, 200 konvenció forint türelmi adót fizetett, mint Kohn Herman, holott háromszor annyi fő élt a háztartásban.⁷⁸ 1844-ben már az Országút 647. alatt lakott családjával, ahonnan 1853-ban költöztek előbb a Három Király utcába,⁷⁹ 1857-ben pedig a Váci utcába.⁸⁰ 1863 április 14-15. éjjelén Kohn Herman álmában elhunyt. Gyászjelentéséből tudjuk, hogy tagja volt számos egyletnek, például elnöke volt a Pesti Kereskedelmi Betegsegélyező Egyletnek, választmányi tagja a Pest-Budai Hangászegyleti Zenedének, amely zenei középiskolát üzemeltetett.⁸¹ Jótékony tevékenységét egy akkoriban közismert vak zsidó emlékére írt füzetével⁸² is alátámaszthatjuk. A korszakról szóló szakirodalomban még feldolgozatlan mind az ő, mind az általa igazgatott kereskedelmi egylet tevékenysége, ám az előbbiekből egyértelmű, hogy karitatív kezdeményezéseivel tevékeny szerepet vállalt a társadalomban. Állandó hellyel rendelkezett a Dohány utcai

⁷⁶ *Pester Lloyd* 1865. március 25. 1565. sz. hirdetés. Látjuk, ezen adatok szerint Blass Móríc fiatalabb volt feleségénél. Halálakor élő gyermekei: Bing János, Bing Áron, Bing Sámuel, Bing Miksa. Férje halálakor Ármin nevű testvére élt még. BlaM gyj. I.,

⁷⁷ *Pesther Stadt*ban 1835–37-ig szerepel, azután egyáltalán nem. A *Pesther und Ofner* 1838-tól 1852-ig minden évben, kivétel 1843 és 1845 években, az 1844-es évi jegyzék pedig nem maradt fenn. Az 1843–1845 közti időszakban a fennmaradt címjegyzékek egybehangzóan nem említik. *Pesther Stadt* 1835. 83.; 1836. 83.; 1837. 83.; *Pesther und Ofner* 1838. 113.; 1839. 130.; 1840. 152.; 1842. 158.; 1846. 158.; 1847. 162.; 1849. 113.; 1851. 85.; 1852. 71.

⁷⁸ HJMA I-1-10 157. számú család, oldalszám nincs.

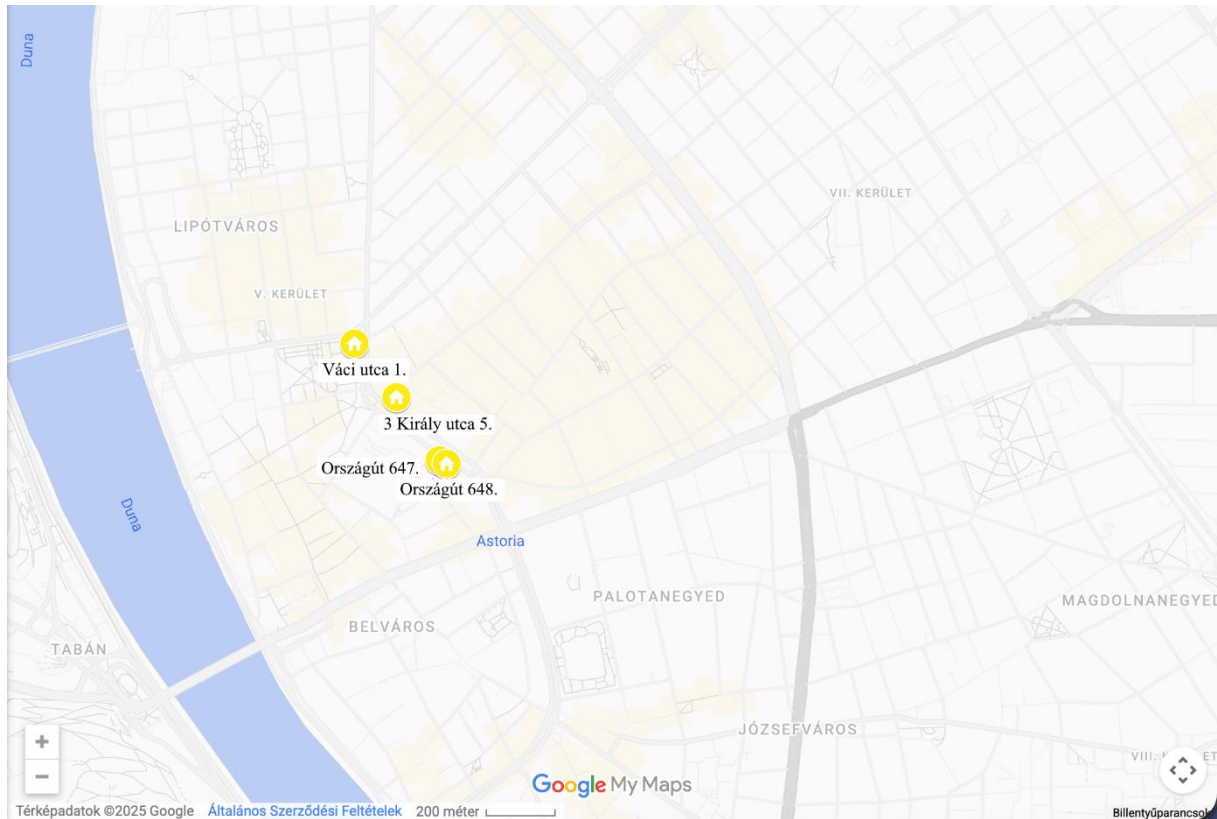
⁷⁹ A mai Király utca ekkoriban a bécsi kongresszus tiszteletére viselte a Három Király nevet. Ez a lakcím kutatásunk alapján a pesti és óbudai zsidóság életében egyaránt kiemelt jelentőségű Orczy-házat jelölheti vö. Bácskai Vera: *A pesti zsidóság a 19. század első felében*, in Uő.: *Városok és polgárok Magyarországon*, Budapest, Budapest Főváros Levéltára, 2007, 349.

⁸⁰ HJMA II-2-1-04 479.

⁸¹ 1861-től a betegsegélyezésért felelős igazgatóság tagja a Pest-Budai Kereskedelmi Betegsegélyező és Nyugdíj-egyletben (B. P. fordítása). Gyászjelentésében a neve alatt felsorolják foglalkozását és tagságait: „k. priv. Grosshändler, Director des Pester kaufmänn Vereines für Krankenpflege, Ausschussmitglied des Unterstützungvereines für isr. Geschäftsleute, des israeliten Handwerkverienes, des Pest-Ofner Conservatoriums, Beirath der Pesther isr. kultusgemeinde”. Az egylet, melynek igazgatója lett. 1848-ban egy címjegyzékben feltűnik hasonló névváriánssal. *Pester Lloyd-Kalender für das Jahr* (Továbbiakban: *Pester Lloyd-Kalender*) 1861. 57.; BlaM gyj. I., Pest Szabad Királyi város házjegyzéke 1848. 71.; *Politikai Ujdonságok*, 1858. április 8., 14. szám, 162.

⁸² Kirschenheuter Ferenc: Régi könyv egy pesti vakról, *Siketnémák és Vakok Oktatásügye*, 32. évf., 1930/3–4, szám 91. Kirschenheuter egy 1858-as, harmadik kiadású könyvet ismertetett, melyet Blass Móríc írt és adott közre. Bár a címben könyvként hivatkozott rá, még füzetnek is vékonynak találta e munkát. A kutatásaink során az összeírásokban és a címjegyzékekben más Blass Móríc nevű pesti személyt nem találtunk, így feltételezzük, hogy a tanulmányunkban bemutatott Blass Móríc azonos e füzetnek a kiadójával és szerzőjével. A könyv bibliográfiai adatai a cikk közlésében: „*Blind Ore's Wirken und froher Blick in seine Zukunft. Beschrieben und herausgegeben von Moritz Blass. 3-te Auflage, Pest, 1858. Druck von Johann Herz.*“

zsínagógában.⁸³ Szervezői és jótékonyági munkásságát érdemes volna külön tanulmányban feldolgozni, mivel annak ellenére, hogy mennyire beágyazott volt a társadalomban, egyetlen történeti munka sem említi meg.

2. térkép: Blass Móric lakhelyei mai térképen korabeli címekkel. 1833–1857. Térképrészlet: Google Maps (2025)

Móric fia, Blass Zsigmond (Balázs Mór nevelőapja) testvérével, Fülöppel eleinte méteráruval kereskedett Blass Mórítz fiai néven.⁸⁴ Az apjuk halálát követő évben Zsigmond már testvére nélkül, Blass Mórítz fiaként működött.⁸⁵ 1865-től az Első Magyar Iparbank⁸⁶ likvidáló (azaz felszámolási) bizottmányának tagja lett.⁸⁷ Ebben az évben csődeljárás alá került a vállalkozása,⁸⁸ amit 1870-ben töröltek, helyére viszont saját nevén új céget jegyeztetett be.⁸⁹ A nyolcvanas években magánzóként és haszonbérliként, a kilencvenes években magánzóként,

⁸³ Ülészjegyzék „SS” feliratú kötet 504.

⁸⁴ *Pester Lloyd-Kalender*, 1859. 50.; 1860. 43.; 1861. 51.; 1862. 41.; 1863. 42.; 1864. 43.; 1865. 43.; 1867. 43.

⁸⁵ *Sürgöny*, 1864. június 2. 24318. számú cégbejegyzés.

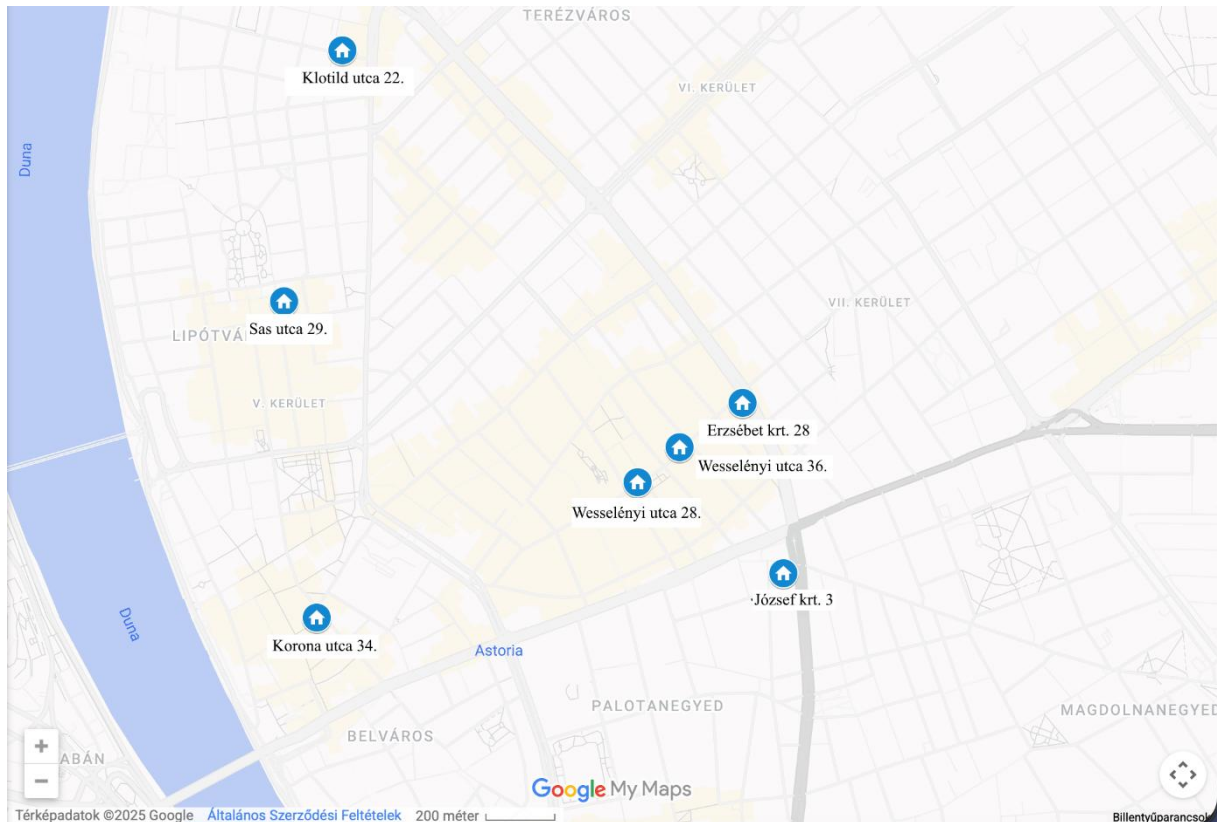
⁸⁶ „budapesti pénzintézet, mely 1864. alakult 400000 forint alaptőkével, felosztva 2000 darab 200 forinttal befizetett részvényre.” Első Magyar Iparbank. A Pallas Nagy Lexikona. <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-a-pallas-nagy-lexikona-2/e-e-7C62/elso-magyar-iparbank-8454/> (Letöltés: 2025. április 8.)

⁸⁷ *Politikai Ujdonságok*, 1865. május 3. 18. szám 211.

⁸⁸ *Sürgöny*, 1866. január 24. 71355. számú cégbejegyzés.

⁸⁹ *Budapesti Közlöny*, 1870. december 13. 67817. számú cégbejegyzés.

háztulajdonosként és terménykereskedőként ismerhették. A címjegyzékek szerint 1880–1892-ig az V. Sas utca 29-ben élt, 1885–86-ban és 1888-ban viszont feltűnt az V. Korona utca 34. alatt is. 1894-ben költözött át az VII. Erzsébet körút 28 alá, majd 1-1 évfolyamban a József körút 3., a Wesselényi utca 28. és 36. alatt jelölik lakhelyét. 1900-ban a Klotild utca 22-be költözött és ott is hunyt el.⁹⁰

3. térkép: Blass Zsigmond lakhelyei mai térképen korabeli címekkel. 1880–1901. Térképrészlet: Google Maps (2025)

Feltűnhet a mai szemnek a gyakori költözés. Gyáni Gábor 1998-as hipotézise szerint a „századfordulón a középosztály körében intenzív lakásmobilitás valószínűsíthető”. Makroszinten a

⁹⁰ Hol Blas, Hol Blass helyesírással. A hiteles összekötő információ a személyek azonosságára a megadott címek azonossága, követhetősége (V. kerület Sas utca 29. hitelesíti ezt még az is, hogy ebben a lakásban hunyt el felesége 1889-ben.). Az 1882-es és az 1883–84, illetve az 1885–86 évekre vonatkozó kiadásokban Blass Zsigmond magánzóként a Sas utcai címen, hasznobérlőként pedig a V. Korona utca 34. címen szerepel párhuzamosan. 1888-ban csak a Korona utcai címen hasznobérlőként, 1890-ben pedig csak a Sas utcai címen szerepel, és már nem magánzóként, hanem hasznobérlőként. 1894-ben átköltözött a VII. Erzsébet körút 28. alá, ahol magánzóként jelölik, ám a kötet cégjegyzékénél terménykereskedőként szerepel. Végso lakhelyére 1900-ban költözik, az V. Klotild u. 22-be, ahol 1901. november 24-én májrákban hunyt el. 1716/c számú telekkönyvi betét alatt a Lőportár dűlőben (1896-tól: Fóthi út) rendelkezett egy telekkel. BlaZs h. ak., LR h. ak., BCzL 1880–81. 27.; 1882. 347.; 1883–84. 353.; 1885–86. 391.; 1890. 242, 462.; 1891–1892. 259, 462.; 1894. 128., 266, 432, 477.; 1896–97. 68, 291, 488, 563.; 1898. 80, 699, 1899. 72, 739.; 1900–1901. 78, 813.; 1901–1902. 82, 844.

kérdés nem vizsgálható, manuálisan a mobilitás vizsgálata a címjegyzékek információmennyisége miatt lehetetlen, így az összehasonlítások érdekében az összes rendelkezésre álló címjegyzék adatbázisba foglalása lenne célszerű. Gyáni azt is előrevetítette, hogy lakáscsere ugyanazon bérházakban is megvalósulhatott, tehát teljes képet még egy ilyen kutatómunka sem feltétlenül adhat a lakásmobilitásról.⁹¹

Budapesten belül a zsidóság elsősorban Terézvárosban és Lipótvárosban koncentrálódott,⁹² mert a 19. század elején itt telepedhettek csak le. Ez igaz volt Kohn Herman és Blass Móric lakhelyeire, akik Terézvárosban éltek. A vizsgált időszak elejétől (1833) egészen az 1840-es évek végéig az Országúton laktak, Kohn Herman utolsó lakhelye itt volt. Blass Móric későbbi ismert lakhelyei haláláig (1863) ötszáz méter távolságon belül helyezkedtek el, az úton tovább nyugatra. Blass Zsigmond lakhelyei közt több erzsébetvárosi címet is megtalálunk már, ám a legtöbb ideig ő is Lipótvárosban lakott. 1880–1892-ig a Sas utcában, majd utolsó két évében a Klotild utcában (1900–1901).

Blass Zsigmond úgy tűnik, többféle kereskedelmi és vállalkozói formát üzemeltetett, mint apja, és forrásaink szerint apjától eltérően ő nem volt tagja egyesületnek. Mindezek után megállapíthatjuk, hogy Balázs Mór egy jómódú, neológitű, a „nagyapapa” révén erős szociális érzékenységgel is áthatott családban nevelkedett fel.⁹³ Nevelőapjával pozitív viszonyt ápolt, mely érezhető Blass Zsigmond végrendeletéből is: „Balázs Móric mostohafiam a kit 1 éves korától fogva felneveltem, minden tekintetben és mindenkor magát irányomban mint édes atya iránt a leggyengédebben viselte, őt édes gyermekemnek tekintem (...)”⁹⁴

A NEMESI CÍM MEGSZERZÉSE

A dualizmus kori zsidó nemesítések történetét három nagyobb időszakra lehet bontani.⁹⁵ Az első ilyen időszak az 1867-es és az azt követő néhány év, amikor a kiegyezés és az emancipáció hatására megnőtt a zsidók nemesi rangra emelésének a száma. A második nagyobb periódus az 1882 és 1887 közé eső éveket fedi le. Ekkor a politikai antiszemitizmus erősödésére adott kormányzati válaszként értékelhetjük a kiemelkedő, zsidó származású egyének jelentős számú nemesítését. A harmadik szakaszt pedig az 1895 és 1897 közötti évek jelölik, amikor a

⁹¹ Gyáni Gábor: *Az utca és a szalon. A társadalmi térhasználat Budapesten (1870–1940)*, Budapest, Új Mandátum, 1998, 123–126.

⁹² Gyurgyák János: *A zsidókérdés Magyarországon*, Budapest, Osiris, 2001, 79.

⁹³ Balázs Mór közügyekkel kapcsolatos tevékenységével kapcsolatban lásd: Zsigmond: *Balázs Mór*, 73–75.

⁹⁴ HU BFL VII. 173a. 1890 1307dx

⁹⁵ Gonda László: *A zsidóság Magyarországon 1526–1945*, Budapest, Századvég, 1992, 164.

millenniumi ünnepségsorozat adott lehetőséget arra, hogy az uralkodó az arra érdemes zsidó polgárokat nemesi címmel jutalmazza. Mindegyik időszakot figyelembe véve a hatalom fő motivációja az volt, hogy a nemesítés intézményén keresztül nyerjék meg a polgárság gazdasági elitjét politikájuk támogatására.⁹⁶ Ezt jól szemlélteti az is, hogy az 1880-as évektől kezdve a választási években mindig több tehetősebb zsidó polgár kapott nemesi címet a kormányzat politikájának támogatásáért cserébe.⁹⁷ Erre példaként szolgálhat a Krausz család esete, akik 1892-ben nyerték el a nemesi címet, amiért cserébe a következő választáson, 1894-ben a család egyik fiú gyermeke a Szabadelvű Párt jelöltjeként indult el az országos választásokon.⁹⁸ Az asszimilációban jelentős szerepet játszó zsidóság ugyanakkor nagy mértékben javította a magyar nyelvűek számarányát a soknemzetiségű országban, ennek az aránynak a javítását a korszakban az egyik legfontosabb feladatának tekintette a magyar politikai vezetés. 1880-ban a 638.000 izraelita vallású közül 367 ezer fő (57,5%) vallotta magát magyar nemzetiségűnek, 1910-ben 927.000 zsidóból már 705 ezren (76%) voltak magyar anyanyelvűek.⁹⁹ Ebből következtethetünk arra, hogy a zsidók számára vonzó alternatívát jelentett a magyarsághoz való csatlakozás a korszak folyamán.

Balázs Mór nemességét a harmadik időszakban, 1896-ban szerezte. Az összes nemesítésnek egyébként mintegy ötödét kapták a gazdasági életben fontos szerepet játszó, elsősorban városi, azon belül is budapesti zsidók.¹⁰⁰ Budapesten belül a zsidóság elsősorban Terézvárosban és Lipótvárosban koncentrálódott.¹⁰¹ A millennium évében összesen tizenegy, az ünnepségekkel kapcsolatosan négy zsidó származású személyt is nemesi címmel jutalmazott az uralkodó.¹⁰² Érdekesség, hogy az 1896-os év is választási év volt és három család hasonlóképpen a már

⁹⁶ Uo. 164.

⁹⁷ Ez lehetett pénzbeli támogatás, kampányfinanszírozás vagy esetleg a család valamely tagja kormánypárti képviselőként indult az adott választáson. Lásd: McCagg, William O: A sikerhez vezető út, in *Zsidókérdés Kelet- és Közép-Európában*, Fejlődés-Tanulmányok. Regionális sorozat 3, Budapest, ELTE ÁJK Tudományos Szocializmus Tanszék, 1985, 392.

⁹⁸ Uo. 391.

⁹⁹ Katus László: *A modern Magyarország születése: Magyarország története 1711–1914*, Pécs, Kronosz, 2021, 444.

¹⁰⁰ Jalsovszky Katalin–Tomsics Emőke–Toronyi Zsuzsanna (szerk.): *A magyar zsidóság képes története*, Budapest, Vince, 2014, 130.

¹⁰¹ Gyurgyák: *A zsidókérdés*, 79.

¹⁰² McCagg tanulmányában négy nevet említ név szerint a millenniumi nemesítések kapcsán: „Balázs, Bródy, Frigyesi, Körösy”, Bródy Zsigmond: Neues Pester Journal tulajdonosa és főszerkesztője, érdemei elismeréseként a király a főrendiház tagjává nevezte ki; Frigyesi Adolf: ráczalmási előnévvel kapott nemességet, Adria Biztosító Társaság vezérigazgatója; Körösy József: Fővárosi Statisztikai Hivatal első igazgatója, az Egyenlőség újság 1896. június 12-i száma így adta hírül a nemesítés tényét: „[...]világhírű tudós, akit tekintélynek ismer a világ minden akadémiaja. Az ő nemességéhez nem is kellett előnév.” McCagg: *A sikerhez*, 393, 443.

említett Krausz családhoz a választásokon támogatták a kormányt, amely minden bizonnyal hozzájárulhatott a nemesi címük elnyeréséhez.¹⁰³

Balázs Mór a nemességét a millenniumi kiállításra elkészült Kisföldalatti megépítése és a város villamos közlekedésének kialakításában vállalt munkájának jutalmaként nyerte el, az oklevél 1896. június 6-ai keltezésű.¹⁰⁴ 1848 után a nemesi cím elsősorban presztízs kérdése volt, mivel a titulus már nem járt hivatalos kiváltságokkal.¹⁰⁵ A Balázshoz hasonló polgári rétegek magatartását egészen a századfordulóig a nemességhez való közeledés jellemezte, amit elsősorban a reprezentációban fedezhetünk fel.¹⁰⁶ Ezt a habitust azonban a századforduló után felváltotta egy jellemzően polgári mentalitás, ami szakított az elődök nemességet imitáló életvitelével.¹⁰⁷ Ez a jelenség ellentétben a nyugat-európai trendekkel, ahol a polgárságra nem volt jellemző a nemesség feltétel nélküli utánzása. Ezért is érdemes feltenni a kérdést, hogy a 19. század végén miért volt fontos egy zsidó ember számára a nemesi cím elnyerése Magyarországon? A válasz erre a már előbb említett presztízs, valamint a közösséghez, a magyar nemzethez való tartozás bizonyítása kifelé, a közösség felé, és befelé, az egyén identitásának erősítése. Nem elhanyagolható az a tényező sem, hogy a nemesi cím segítségével meg tudták erősíteni a társadalmi hierarchiában betöltött helyüket.¹⁰⁸ Balázs Mór esetében pedig fontos megjegyezni, hogy a nemesi címet tekinthetjük szakmai karrierje megkoronázásának, ami nem volt szokatlan a korszak nemességet elnyert zsidó személyei között.¹⁰⁹ A nemesi oklevél a zsidók számára sok lehetőséget nyitott meg a korban rendkívül fontos Kaszinó tagságtól az országgyűlés Felsőházában való politizálás lehetőségéig.¹¹⁰ Érdemes megjegyezni azt a körülményt is, hogy a dualizmus korában nemesített zsidók körében túlnyomó többségben voltak a neológ irányzat hívei az ortodoxokkal szemben.¹¹¹ William McCagg monográfiájában kiemeli, hogy az 1887 és 1896 közötti időszakban a 29 nemességet kapott zsidó családból 23 volt tagja a Pesti Neológ Hitközségnek.¹¹² Ez abból fakad, hogy a neológ irányzat hívei inkább törekedtek arra, hogy

¹⁰³ Uo., 570, 393.

¹⁰⁴ HU MNL OL K19 70 63.

¹⁰⁵ 1848. évi IX. törvénycikk az urbér és azt pótló szerződések alapján eddig gyakorlatban volt szolgálatok (robot), dézma és pénzbeli fizetések megszüntetéséről, <https://net.jogtar.hu/ezet-ev-torveny?docid=84800009.TV> (Letöltés: 2025. november 29.).

¹⁰⁶ Katus: *A modern Magyarország*, 567.

¹⁰⁷ Uo. 570.

¹⁰⁸ Komoróczy: *A zsidók*, 2. köt., 199.

¹⁰⁹ McCagg, William O: *A főbb vitapontok Fontos-e a zsidó nemesség?*, In: *Zsidókérdés Kelet- és Közép-Európában. Fejlődés-Tanulmányok Regionális sorozat 3*, Budapest, ELTE ÁJK Tudományos Szocializmus Tanszék, 1985, 405.

¹¹⁰ Uo. 377.

¹¹¹ Komoróczy: *A zsidók*, 2. köt., 200.

¹¹² McCagg, William O: *Zsidóság a Habsburg Birodalomban 1670–1918*, Budapest, Cserépfalvi, 1992, 146.

beolvadjanak a magyarság soraiba, ezen beolvadás legékesebb bizonyítéka pedig egy nemesi oklevél lehetett. Balázs azon zsidó nemesek közé tartozott, akik nem tértek át más vallásra a nemesi cím megszerzése érdekében. Az első ilyen személy Schossberger Simon Vilmos volt, aki magyar nemesi címet kapott 1863-ban úgy, hogy zsidó vallású volt a nemesítése idején.¹¹³

Balázs Mór nemesítésének a hírének ezekkel a szavakkal adta hírül az Egyenlőség újság az 1896. június 12-i számában: „[...]aki hazája fővárosának olyan fényes közúti közlekedést adott, amilyen egyetlen világvárosnak sincs, méltán érdemelte meg a nemességet”. A nemesség elnyerése után egy, a reprezentáció szempontjából fontos feladat még Balázs előtt állt. Ez pedig a családi címer elkészítése és a hivatalos szervekkel való elfogadtatása volt. Erre vonatkozó törekvései kezdetben nehézségekbe ütköztek, melyek az 1896 októberétől egészen 1897 januárjáig tartó levélváltásokból ismerhetők meg. Balázs Mór és a Belügyminisztérium között folytatott levelezésben a budapesti főpolgármester, Ráth Károly¹¹⁴ is fellépett közvetítőként. Az említett levélváltások oka az volt, hogy a Balázs által előzetesen a Belügyminisztérium számára elküldött címertervezet többrendben nem felelt meg a heraldika szabályainak. Ezt a tényt a belügyminisztérium államtitkára levélben erősítette meg, és a hibák javítására javaslatokat is tett.¹¹⁵ Ezt a levelet nem közvetlenül Balázs Mórnak címezte a Belügyminisztérium államtitkára, hanem Ráth Károlynak, a főváros főpolgármesterének, azzal a kéréssel, hogy a levelet továbbítsa a címer megrendelőjének. A válasz csak két hónappal később, decemberben érkezett Balázs részéről, amelyhez csatolta a javítások alapján átdolgozott címertervezetet, azonban ezt nem látta el szabályos aláírásával.¹¹⁶ Az aláírás hiányának pótlása után a Belügyminisztérium elfogadta a módosított címertervezetet, és Balázst a Király Személye Körüli Minisztériumhoz irányította a nemesi oklevél kiállításának ügyében.¹¹⁷

Maga a címer¹¹⁸ egyedülálló a korábbi időszak nemesi címerei között, különleges elemei miatt. A következő címerábrákat találhatjuk meg a címertervezetben: „...vasúti alagut...”, „...három cikázó villámsugár...”, „...egy- a paizs alsó széléig futó sín pár...” valamint „...fehérszárnyas vaskerek [emelkedik ki,] jobbról és balról három-három cikázó arany villámsugárral.”¹¹⁹ Ezek a motívumok meglehetősen szokatlanok voltak a korszak címerrajzaiban,

¹¹³ McCagg: *A sikerhez*, 395.

¹¹⁴ Budapest első főpolgármestere 1873–1897-ig, haláláig töltötte be a pozíciót vö. Horváth J. András: Ráth Károly, In.: Feisztl Ferenc (szerk.): *A főváros élén: Budapest főpolgármesterei és polgármesterei, 1873–1950*, Budapest, Napvilág, 2008,

¹¹⁵ BFL IV 1402. b 1896, 1194.

¹¹⁶ Uo. 1607

¹¹⁷ BFL IV 1402. b 1897 0015

¹¹⁸ Lásd: 5. képmelléklet

¹¹⁹ BFL IV 1402. b 1896 1194

ugyanakkor kiválóan rámutattak Balázs Mór villamos vasúti közlekedésben elért eredményeire. A heraldikai szabálytalanságok a címerábrákból fakadtak, mivel a modern, polgári világ motívumait csak nehézségek árán lehetett a heraldika, középkorban kialakult, meglehetősen merev szabályrendszerével kompatibilissé tenni. Tanulmányunk erre a kérdéskörre nem terjed ki, azonban a jövőbeni kutatások tárgyát képezheti akár Balázs Mórnak, akár a korszakban nemesiséget szerzett polgári családok címereinek részletes heraldikai megközelítésű vizsgálata.

5. kép: Balázs Mór nemesi címere a Magyar Műszaki és Közlekedési Múzeumban. Ernst Krahl rajza, 1897.

Fontos és érdekes kérdés, hogy a nemességet szerzett zsidó családok életstílusa és életmódja milyen mértékben és irányban módosul a nemesi cím elnyerése után. Vannak példák arra, hogy az adott személy jelentős mértékben változtat életmódján, azonban többen is megtartották azokat a polgári életstílussal járó magatartási mintákat, amelyek életük szerves része volt a

nemesítés előtt.¹²⁰ Balázs Mór esetében sajnos ennek a körülménynek a vizsgálatára nincs lehetőségünk, mivel alig egy évvel a nemesítése után, 1897. augusztus 1-én elhunyt.¹²¹

ÖSSZEGZÉS

Kutatásunk célkitűzése az volt, hogy általunk lényegesnek tartott kérdésekben kiegészítsük Balázs Mór életrajzát. Először is a születési és a halálozási körülményeit sikerült pontosítanunk az eredeti anyakönyvek felhasználásával. Erre azért volt szükség, mert Zsigmond Gábor a 2018-as, illetve a 2024-es tanulmányában nem dolgozta fel, nem közölte ezeket az elsődleges forrásokat, és mindkét esetben olyan dátumot (1849. április 5.) adott meg születési dátumként, melynek ezek ellentmondanak.¹²² A halálozási időpontját, melyet Zsigmond megadott, az anyakönyvek, valamint a hagyatéki ügy is megerősítik, így összességében kimondhatjuk: Balázs Mór 1849. április 6-án született Pesten, és 1897. augusztus 1-én hunyt el Remagenben.

Családi háttéréről megállapítottuk, hogy a Blass-családban neveltetése a neológia, a vállalkozás és a jótékonyság jegyében telhetett. A minták, melyeket nevelőapja, Blass Zsigmond és az ő apja, Blass Móric nyújtott, hasonlítanak arra a vállalkozói mentalitásra, magatartásra, jótékonyásra melyet Balázs Mór életében képviselt. Megtudtuk azt is, hogy mind nevelőapja, mind édesapja első generációs Pestre költözött kereskedők voltak a nem pesti zsidóság két prominens zsidó közösségéből, Óbudáról és Bonyhádról, és betagozódtak a fővárosi társadalmi életbe. A címjegyzékek és a zsidóösszeírások egymást kiegészítő módon adnak képet Pest-Buda, illetve Budapest népességéről, és lehetőséget arra, hogy akár a későbbiekben a rokonok sorsát is követhessük, mind az életkörülményeikre, mind a foglalkozásukra való tekintettel.

A nemesi cím megszerzésével kapcsolatos levelezés feldolgozását mi kíséreltük meg először, és ebből kiderült, hogy milyen nehézségekkel nézett szembe egy újnemes a cím elnyerése és a címerterv elfogadtatása közötti időszakban a dualizmus korában. A források lehetővé teszik egy, a dualizmus címereit érintő heraldikai kutatás megkezdését, hiszen tájékozódhatunk belőle arról, hogy a Belügyminisztérium a hagyományos heraldikai szempontok szerint közelítette meg az új címereket is.

¹²⁰ McCagg: *A főbb vitapontok*, 379.

¹²¹ 1897. szeptember 2-án dr. Morzsányi Károlyi ügyvéd jelentette be az anyakönyvvezetőnél, hogy Balázs Mór 1897. augusztus 1-én d.e. ¼ 9 órakor cukorbetegségben hunyt el. A hagyatéki ügy első bekezdésében olvashatjuk: „(...) Remagen községben (:Németország:) 1897. évi augusztus hó 1. napján írásbeli végrendelet hagyás mellett elhalt verőczei Balázs Mór (...)” Balázs Mór halotti anyakönyve; HU BFL VII. 11.c. 1908. Ö 402. 79/1897. 18. o. A hagyatéki ügy részletes bemutatására egy következő tanulmányban kerül sor.

¹²² Vö.: Zsigmond: *Balázs Mór*, 67., Zsigmond: *175 éve*, 19.

Balázs Mór életének további mozaikkockáit is tervezzük megvizsgálni, mint például iskoláit, tanulmányi útjait, kapcsolati hálóját és hagyatéki ügyét, melyek lehetővé teszik majd Balázs Mór életrajzának megírását.

FORRÁSJEGYZÉK

Családkutató oldalakon elérhető anyakönyvek és gyászjelentések

BaM. sz. ak. = Balázs Mór születési anyakönyve.

<https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:3Q57-L9PH-Q9Q9-F?cat=292437> (letöltve: 2024. május 23.)

BaM. h. ak. Balázs Mór halotti anyakönyve.

<https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:S3HY-6GRQ-HWM?i=125> (letöltve: 2024. május 23.)

BlaM gyj. I. = Blass Mór gyászjelentése I.

<https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:S3HT-6PDQ-52P?i=251&wc=M6W2-HMS%3A101520801%2C105897501&cc=1542666> (Letöltve: 2024. június 29.)

BlaZs LR h. ak. = Blass Zsigmond és Luria Roza házassági anyakönyve

<https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:S3HT-6R7Q-Q1X?i=10&cat=292437> (Letöltve: 2024. május 23.)

BlaZs gyj. = Blass Zsigmond gyászjelentése.

<https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:S3HT-DY29-B7V?i=87> (Letöltve: 2024. május 23.)

BLaZs h. ak. = Blass Zsigmond halotti anyakönyve

<https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:S3HT-DY29-B7V?i=87> (Letöltve: 2024. május 23.)

LR h. ak. = Blass Zsigmondné Luria Roza halotti anyakönyve.

<https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:9Q97-YSZS-TG?i=74&cat=292437> (Letöltve: 2024. május 23.)

BaM DM h. ak. = Mor Cohn és Malvina Deutsch házassági anyakönyve a JewishGen adatbázisban. Diaszáma: LDS 642975, Vol. 31, 78-01 (Linkkel nem elérhető, csak

kulcsszavas kereséssel a „Hungarian Marriages” -re szűkítve a találatokat)

<https://www.jewishgen.org/> (Letölve: 2025. április 8.)

Címjegyzékek

Adress-Kalender von Pest, Ofen und Alt-Ofen 1875.

Budapesti Czim- és Lakjegyzék, 1880–1881.

Budapesti Czim- és Lakjegyzék, 1882.

Budapesti Czim- és Lakjegyzék, 1883–1884.

Budapesti Czim- és Lakjegyzék, 1885–1886.

Budapesti Czim- és Lakjegyzék, 1888.

Budapesti Czim- és Lakjegyzék, 1890.

Budapesti Czim- és Lakjegyzék, 1891–1892.

Budapesti Czim- és Lakjegyzék, 1894.

Budapesti Czim- és Lakjegyzék, 1896–1897.

Budapesti Czim- és Lakjegyzék, 1898.

Budapesti Czim- és Lakásjegyzék, 1899.

Budapesti Czim- és Lakásjegyzék, 1900–1901.

Budapesti Czim- és Lakásjegyzék, 1901–1902.

Budapesti Czim- és Lakásjegyzék, 1902–1903.

Der Pesther Stadt- und Landbothe für das Königreich Ungarn, 1835.

Der Pesther Stadt- und Landbothe für das Königreich Ungarn, 1836.

Der Pesther Stadt- und Landbothe für das Königreich Ungarn, 1837.

Der Pesther Stadt- und Landbothe für das Königreich Ungarn, 1839.

Der Pesther Stadt- und Landbothe für das Königreich Ungarn, 1840.

Der Pesther Stadt- und Landbothe für das Königreich Ungarn, 1842.

Pester Lloyd-Kalender für das Jahr 1863.

Pester Lloyd-Kalender für das Jahr 1859.

Pester Lloyd-Kalender für das Jahr 1860.

Pester Lloyd-Kalender für das Jahr 1861.

Pester Lloyd-Kalender für das Jahr 1862.

Pester Lloyd-Kalender für das Jahr 1864.

Pester Lloyd-Kalender für das Jahr 1865.

Pester Lloyd-Kalender für das Jahr 1867.

Pesther und Ofner Wegweiser Kalender, 1838.

Pesther und Ofner Wegweiser Kalender, 1839.

Pesther und Ofner Wegweiser Kalender, 1840.

Pesther und Ofner Wegweiser Kalender, 1842.

Pesther und Ofner Wegweiser Kalender, 1845.

Pesther und Ofner Wegweiser Kalender, 1846.

Pesther und Ofner Wegweiser Kalender, 1846.

Pesther und Ofner Wegweiser Kalender, 1847.

Pesther und Ofner Wegweiser Kalender, 1849.

Pesther und Ofner Wegweiser Kalender, 1851.

Pesther und Ofner Wegweiser Kalender 1852.

Levéltári források

Budapest Főváros Levéltára

HU BFL IV. 1402. b 1897. 15. Balázs Mór címertervének módosítására vonatkozó iratok.

HU BFL IV. 1402. b 1896. 1194. *Ua.*

HU BFL IV. 1402. b 1896. 1487 *Ua.*

HU BFL IV. 1402. b 1896. 1607 *Ua.*

HU BFL VII. 11.c. 1908. Ö 402. 79/1897. Balázs Mór hagyatéki ügye

HU BFL VII. 173a. 1890 1307 BlasZ Zsigmond végrendelete

Magyar Zsidó Múzeum és Levéltár

HU HJA I-3-2. Dohány utcai zsinagóga ülésnyilvántartásai, 1854–1950,

HU HJMA I-1-08 Pesti zsidó hitközösség összeírása 1833

HU HJMA I-1-09 Pesti zsidó hitközösség összeírása 1836

HU HJMA I-1-10 Pesti zsidó hitközösség összeírása 1838

HU HJMA I-1-11 Pesti zsidó hitközösség összeírása 1840

HU HJMA I-1-13 Pesti zsidó hitközösség összeírása 1844

HU HJMA I-1-15 Pesti zsidó hitközösség összeírása 1846

HU HJMA I-1-01 Pesti zsidó hitközösség összeírása 1820

HU HJMA I-1-16 Pesti zsidó hitközösség összeírása 1853, mutató

HU HJMA II-2-1-02 Pesti zsidók összeírása 1857

HU HJMA II-2-1-03 Pesti zsidók összeírása 1857

HU HJMA II-2-1-04 Pesti zsidók összeírása 1857

HU HJMA II-2-1-12 Pesti zsidók összeírása 796–1058-ig, 1869,

Folyóiratok

Budapesti Közlöny, 1870. december 13., 67817. számú cégbejegyzés

Egyenlőség, 1896. június 12.

Pester Lloyd, 1865. március 25.

Pesti Hírlap, 1897. november 5.

Politikai Ujdonságok, 4. évf., 14. szám, 1858. április 8.

Politikai Ujdonságok, 11. évf., 18. szám, 1865. május 3.

Sürgöny, 1864. június 2.

Sürgöny, 1866. január 24.

Törvények

1848. évi IX. törvénycikk az urbér és azt pótló szerződések alapján eddig gyakorlatban volt szolgálatok (robot), dézma és pénzbeli fizetések megszüntetéséről, <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=84800009.TV>

FELHASZNÁLT IRODALOM

BÁCSKAI Vera: A pesti zsidóság a 19. század első felében, in Uő: *Városok és polgárok Magyarországon I. kötet, Budapest*, Budapest főváros levéltára, 2007. 345–354.

BÁCSKAI Vera: *A vállalkozók előfutárai. Nagykereskedők a reformkori Pesten*, Budapest, Magvető, 1989.

FARAGÓ Éva: Budapesti cím- és lakásjegyzékek, in Uő: *A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár évkönyve 1988–1989–1990*. Budapest, 1994. 38–41.

GONDA László: *A zsidóság Magyarországon 1526–1945*, Budapest, Századvég, 1992.

GYÁNI Gábor: *Az utca és a szalon. A társadalmi térhasználat Budapesten (11870–1940)*, Budapest, Új Mandátum, 1998.

GYURGYÁK János: *A zsidókérdés Magyarországon*, Budapest, Osiris, 2001.

HORVÁTH J., András: Ráth Károly, in Feisztl Ferenc (szerk.): *A főváros élén: Budapest főpolgármesterei és polgármesterei, 1873–1950*, Budapest, Napvilág, 2008. 29-35.

JALSOVSZKY Katalin – TOMSICS Emőke – TORONYI Zsuzsanna (szerk.): *A magyar zsidóság képes története*, Budapest, Vince, 2014.

KÁLMÁN Kálmán: A Dohány utcai Zsinagóga és orgonája építése, felújítása (1854–1996), in *A Dohány utcai Zsinagóga 150 éve. Tudományos konferencia a Dohány utcai Zsinagógáról 2010. május 2–3*. Budapest, Lancz Kft, 2010. 64–108.

KATUS László: *A Modern Magyarország születése. Magyarország története 1711–1914*, Pécs, Kronosz, 2021.

KIRSCHENHEUTER Ferenc: Régi könyv egy pesti vakról, *Siketnémák és Vakok Oktatásügye*, 32. évf., 1930/3–4, 91.

KOMORÓCZY Géza: *A zsidók története Magyarországon I*, Pozsony, Kalligram, 2012.

KOMORÓCZY Géza: *A zsidók története Magyarországon II*, Pozsony, Kalligram, 2012.

MCCAGG, William O.: A főbb vitapontok. Fontos-e a zsidó nemesség? in *Zsidókérdés Kelet- és Közép-Európában*, Fejlődés-Tanulmányok. Regionális Sorozat 3, Budapest, ELTE ÁJK Tudományos Szocializmus Tanszék, 1985, 373–384.

MCCAGG, William O.: A sikerhez vezető út. A nagy válság 1910–1918 in *Zsidókérdés Kelet- és Közép-Európában*, Fejlődés-Tanulmányok. Regionális Sorozat 3, Budapest, ELTE ÁJK Tudományos Szocializmus Tanszék, 1985, 385–453.

MCCAGG, William O.: *Zsidóság a Habsburg Birodalomban 1670–1918*, Budapest, Cserépfalvi, 1992.

MERCZI Miklós: *Balázs Mór tevékenysége a budapesti közlekedésben*, A Közlekedési Múzeum Évkönyve, 1994. 131–140.

NAGY Iván: *Magyarország családai, Címerekkel és nemzedékrendi táblákkal*, 12. kötet. Pest, Ráth Mór, 1865.

PREPUK Anikó: *Befejezetlen emancipáció*, Budapest, HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2024.

ÚJVÁRI Péter (szerk.): *Magyar Zsidó Lexikon*, Budapest, 1929.

ZSIGMOND Gábor: 175 éve született Balázs Mór, *Honismeret*, LII. évf., 2024/2, 19–26.

ZSIGMOND Gábor: Balázs Mór élete és munkássága, *Közlekedés- és technikatörténeti szemle*, I. évf., 2018, 63–83.

Faragó Gábor

DAS NERVIGE FESTHALTEN AM BUCHSTABEN DES GESETZES

– DIE POLEMIK ÜBER DIE PRAGMATISCHE SANKTION IM JAHRE 1848

Der vorliegende Artikel beschäftigt sich mit einem „Nebenkriegsschauplatz“ des österreich-ungarischen Konflikts 1848, mit der Auslegung der pragmatischen Sanktion. Der Gegenstand des Artikels ist nicht das Staatsrecht, sondern die Instrumentalisierung der Auslegung für politische Zwecke und die Beeinflussung der Öffentlichkeit mit ihrer Hilfe. Die Quellen vermitteln den Eindruck, dass die gegenüberstehenden Parteien ihre sehr greifbaren machtpolitischen Interessen auch durch die Anerkennung der formellen Rechtmäßigkeit ihrer Politik zu untermauern bemüht waren. Die Auslegung der pragmatischen Sanktion versprach die ultimative Antwort auf eine der wichtigsten Fragen der österreichisch-ungarischen Beziehungen: kann es eine von Wien unabhängige ungarische Regierung geben oder nicht? Der Verfasser untersuchte im ersten Abschnitt einer längeren Forschung die deutschsprachige Presse der Monarchie: in welchem Kontext taucht diese Frage auf und wie ändert sich ihre Interpretation im Laufe des Konfliktes zwischen März und September 1848?

Es mag alles mit einer etwas freien Übersetzung angefangen haben. Am 13. März wurde in Wien die berühmte Rede von Lajos Kossuth an die versammelten Bürger vorgelesen, die er am 3. März in Preßburg im ungarischen Reichstag hielt. Vor allem die darin formulierte Forderung nach einer Verfassung für die gesamte Monarchie durfte zur Entfaltung der Wiener Revolution bedeutend beigetragen haben. Was der begeisterten Hörschaft natürlich nicht auffallen konnte: eigentlich forderte Kossuth 10 Tage früher in Preßburg gar keine Verfassung für die gesamte Monarchie. Er wies „nur“ darauf hin, dass sich der Monarch in all seinen Herrschaftsverhältnissen (in der deutschen Übersetzung: Regierungsverhältnissen) – also in all seinen Ländern – mit konstitutionellen Institutionen umgeben solle. Und weil Ungarn selbst bereits eine Verfassung hatte, konnte sich dieser Wunsch nur auf die nichtungarischen Länder der Monarchie beziehen. Von einer Verfassung für die gesamten Monarchie war keine Rede, nur in der abgekürzten deutschen Fassung. Und gerade von dem Anführer der liberalen ungarischen Opposition musste die Idee einer solchen sowieso unvorstellbar klingen.

Am turbulenten 13. März fiel das nicht auf, und auch die Tragweite der anderen genannten Forderung, die nach einem verantwortlichen ungarischen Ministerium, erkannte man erst in Wochen „nach der Verbrüderung aller Nationen unter Österreichs Szepter.“¹

Monate später, Ende Juli schrieb der Jurist Dr. Karl Eugen Schindler in der Wiener Zeitung: „Ungarn war schon vor den Märztagen ein konstitutionelles Reich, kein Wunder, wenn unsere Presse und unsere Lehrstühle uns über Ungarns Verfassung und seinen staatsrechtlichen Verband früher im Dunklen ließen.“² Im Bezug auf den kroatisch-ungarischen Konflikt im Spätsommer bemängelte Schindler, dass man zu selten auf den „staatsrechtlichen Ursprung zurückgeht, dass man zwar von einem Bruche der pragmatischen Sanktion seitens Ungarns ... hört, Wortlaut und wesentlichen Gehalt dieser Sanktion aber nur äußerst selten berufen und erörtert findet.“

Die Untersuchung der deutschsprachigen Presse, als Teil des vorliegenden Forschungsprojekts bestätigt durch zahlreiche Beispiele die oben zitierte Meinung. Es wurde oft auf die pragmatische Sanktion Bezug genommen aber nur selten setzte man sich mit ihr inhaltlich auseinander. Die Auslegung entwickelte sich immer mehr zu einer Glaubensfrage.

Allerdings hätte es den Anstoß zur Klärung der Frage schon im März geben können. Aber den allerersten Satz Kossuths „Freiheitsrede“,³ in dem er „sämtliche Verhältnisse, die in Folge der pragmatischen Sanktion zwischen uns und dem Kaiserreich Österreich bestehen“ erwähnte, löschte der Übersetzer im deutschen Text.⁴

DIE VORGESCHICHTE

In der deutschsprachigen Publizistik – wie übrigens auch im ungarischen – wurde die pragmatische Sanktion meistens als eine nach Belieben einsetzbare Trumpfkarte benutzt. Wir finden aber einige, wenn auch nicht zahlreiche Beispiele für theoretisch-prinzipielle

¹ Wiener Zeitung, Nr. 77, 17. März 1848, 1.

² Dr. Karl Eugen Schindler: Die pragmatische Sanktion zwischen Ungarn, seinen Nebenländern und Österreich, *Wiener Zeitung*, Nr. 209, 30. Juli 1848, 7.

³ „T[ekintetes] R! Már midőn ez országgyűlés elején a válaszfeliratot indítványozám, kötelességemnek éreztem hazánk állapotának taglalatába bocsátkozni, úgy saját belügyeink, mint azon viszonyok tekintetében, melyek a *pragmatica sanctio* következtében köztünk és az Austriai Császári birodalom közt fenforognak.” Barta István (Hg.): Kossuth Lajos összes munkái XI., Budapest, Akadémiai Kiadó, 1951, 619.

⁴ J. B. Manß (hg.): Freiheits-Rede des dormaligen ungarischen Ministers Kossuth Layos, siegreichen Vorkämpfers für Volksrechte. Dt. vorgetragen von dem Juristen Putz aus Tyrol, am 13. März 1848. O. J.

Interpretationsversuche. Diese waren auch nicht unbedingt unparteiisch oder objektiv, aber sie stellten wenigstens eine Diskussionsgrundlage dar.

Die Bezugnahme auf die pragmatische Sanktion war von März an ein fast unverzichtbares Element der königlichen Handschreiben Ferdinands. Am 17. März wies er auf die Berücksichtigung der pragmatischen Sanktion bei der Feststellung des Wirkungskreises eines zukünftigen verantwortlichen ungarischen Ministeriums hin.⁵ Da dieses Handschreiben die vorige Nacht mündlich vereinbarte Ernennung von Lajos Batthyány zum Ministerpräsidenten nicht enthielt, schied es Palatin Stephan praktisch zur Seite und er sicherte die ausdrückliche Zustimmung des Königs in einer persönlichen Audienz. Ende März, als sich der Konflikt des Wiener Hofes und des sich formierenden ungarischen Ministeriums um den Wirkungskreis letzteren zuspitzte, griff der König erneut zum Hinweis auf die pragmatische Sanktion. Das Reskript am 31. März⁶ (u. a. über die Verwendung der Militär außerhalb der Reichsgrenzen) und das Kabinettschreiben vom 7. April⁷ (Forderung an Ungarn, ungefähr ein Viertel der Staatsschulden zu übernehmen) sprachen von einem durch die pragmatische Sanktion geheiligten Gesamtband der Monarchie bzw. von den durch sie festgelegten Grundbeziehungen zwischen den Ländern. Was diese sind und wie genau sie sich aus der pragmatischen Sanktion ableiten lassen, blieb dabei unklar; nur aus dem Inhalt der Forderungen konnte man auf die mögliche Auslegung rückschließen.

Die Ungarn lehnten die Übernahme der Schulden ab. Die deutschsprachige *Preßburger Zeitung* z. B. stützte sich dabei auch auf die pragmatische Sanktion (sie bestätige, dass Ungarn nach seinen eigenen Gesetzen verwaltet wird, infolgedessen keine Staatsschulden ohne die Zustimmung des Reichstags übernehmen muss). Eine nachvollziehbare inhaltliche Ableitung fehlte hier auch. Es erschien aber zusätzlich noch das Argument, dass die Staatsschulden durch den Schutz der Integrität der verbundenen Länder entstanden, deswegen müssen sie im Sinne der pragmatischen Sanktion nicht von Ungarn getragen werden.⁸

Die Union Siebenbürgens mit Ungarn war das nächste viel diskutierte Thema des Frühsommers. Auch hier bezog man sich oft auf die pragmatische Sanktion, die Lage war insofern noch etwas komplizierter, als Siebenbürgen seine „eigene“ pragmatische Sanktion aus dem Jahr 1722

⁵ 1847-1848 *Országgyűlési irományok*, Pozsony, 1848, 84.

⁶ *Wiener Zeitung*, Nr. 95, 4. April 1848, 8.

⁷ *Wiener Zeitung*, Nr. 107, 16. April 1848, 1.

⁸ *Preßburger Zeitung*, Nr. 51, 21. April 1848, 1.

hatte. Der Wortlaut ließ mehr Raum für die Auslegung, dass sich das autonome Siebenbürgen mit allen übrigen Ländern *Kaisers Karl VI.* vereinigte.

INTERPRETATIONSVERSUCHE

Zu der Gruppe der Quellen, in denen auch der Inhalt der pragmatischen Sanktion tiefer erläutert wird, zählt eine unionskritische Flugschrift, die Anfang Mai auch im Siebenbürgischen Wochenblatt erschien.⁹ Sie nannte die pragmatische Sanktion einen „für alle Zeiten unwandelbaren Grundvertrag vom Jahr 1722, durch den sich Ungarn unter dem Haus Habsburg, mit den übrigen Reichen und Provinzen in einen unauflösbaren Verband und ewige Union und gegenseitige Verteidigung (*mutua et reciproca defensio*) vereinigte. Interessant erscheint schon die Datierung, denn im Falle Ungarns bezieht man sich meistens auf die Gesetzesartikel 1723. Entweder war hier der tatsächliche Akt des „Vertragsabschlusses“ gemeint, als König Karl III. 1722 die Entwürfe der ersten beiden Artikel von den ungarischen Ständen feierlich entgegennahm, die dann im Jahr 1723 inartikulierte wurden, oder um eine einfache Verwechslung mit der Annahme der pragmatischen Sanktion im Reichstag Siebenbürgens 1722. Das Beispiel zeigt, wie die Unbestimmtheit an sich, über welchen Urkunden man eigentlich redet, den öffentlichen Austausch erschweren durfte. Abgesehen davon finden wir im zitierten Text vier wesentliche Elemente: den Verweis auf das gemeinsame Herrscherhaus, die Bezeichnung Grundvertrag der Reichen und Provinzen, die Unauflösbarkeit und Ewigkeit des Verbandes und die gegenseitige Verteidigung. Bis auf die gemeinsame Dynastie gab es zu allen Punkten wesentliche Meinungsunterschiede in den nächsten Monaten. Was aber vielmehr bemerkenswert ist, dass gerade die Einigkeit der Regierung hier nicht aus dem Gesetz abgeleitet wird, wobei die Flugschrift selbst vor allem die Trennung dieser am heftigsten kritisierte.

Ab dem Sommer 1848 finden wir dann mehrere Beiträge, die den Originaltext der ungarischen Gesetzesartikel I. und II. aus dem Jahre 1723 interpretieren, um die Untrennbarkeit der Regierung zu beweisen. Dadurch sollte die theoretische Grundlage zur Rückholung des Kriegs- und Finanzwesens nach Wien geliefert und die darauf abzielende Bestrebungen des österreichischen Ministeriums im Auge der Öffentlichkeit legitimiert werden.

Im *Journal des Österreichischen Lloyd* standen am 19. Juli auf der Titelseite ganze Paragraphen in Lateinisch, im Mittelpunkt der auch später viel zitierte § 7. des Gesetzesartikels II.

⁹ Ungarns und Siebenbürgens Stellung zur Gesamtmonarchie (o. V.). *Siebenbürger Wochenblatt*, Nr. 19, 8. Mai 1848, 14.

1723. „Denn wie immer man »indivisibiler ac invicem et insimul regendum et gubernandum« auslegen mag, die ministerielle Lostrennung Ungarns von Österreich ist das gerade Gegenstück von der ungeteilten und gemeinschaftlicher Verwaltung beider Reiche, und »gubernare« heißt doch verwalten.“¹⁰ Die unverbindliche Formulierung lässt ahnen, dass der Verfasser selber nicht ganz von der Richtigkeit seiner Auslegung überzeugt war, sie aber dem aktuellen politischen Zweck unterordnete. Dieser Zweck war die Legitimität des ungarischen Ministeriums in Frage zu stellen, welches sich weigerte, zur Unterstützung der Armee Radetzky's weitere Truppen nach Norditalien zu senden.

Die willkürliche Interpretation der Gesetzesstelle taucht fast unverändert in dem oben zitierten Artikel von Karl Eugen Schindler: „Ungarn soll samt seinen Nebenländern indivisibiler ac inseparabiler, invicem at insimul ac una mit Österreich regiert und guberniert (regendam et gubernandam) werden.“¹¹ Der Autor führt aus, dass die Lostrennung Ungarns nicht nur durch das eigene Ministerium, sondern auch dadurch zum Ausdruck kommt, dass „der König von Ungarn an seinem eigenen Hoflager durch einen ungarischen Gesandten [wohl Pál Esterházy gemeint – G.F.] beim Kaiser von Österreich, das heißt bei sich selbst, bei derselben physischen Person vertreten ist.“ Deswegen könne im Sinne der pragmatischen Sanktion von keiner indivisibiler etc. Verwaltung beider Länder gar keine Rede sein. Schindler fügt noch zu, dass die pragmatische Sanktion 1723 dazu bestimmt war, „eine innige Verkettung-Verschmelzung“ der beiderseitigen Interessen zu bewirken. Das ist ein klares Beispiel für die Tendenz, dass die Publizistik zwar auf das Gesetz stützend, aber daraus direkt nicht ableitbar Annahmen zum eigentlichen unterliegenden Sinn des Gesetzes kreiert, die sich später durch Wiederholungen und Übernahmen anderer Organe zum allgemein akzeptierten Inhalt des Gesetzes entwickeln, mit dem die öffentliche Meinung gesteuert bzw. beruhigt werden kann.

Die andere wesentliche Aussage von Schindler ist die Ungültigkeit der ministeriellen Lostrennung Ungarns. In diesem Zusammenhang nennt er den 17. März sogar die Auflösung der pragmatischen Sanktion. Dabei stützt er sich auf ihre Auslegung als internationaler Völkervertrag, den der Kaiser nach der Verfassungsproklamation vom 15. März nicht ohne die Zustimmung des österreichischen Reichstages auflösen konnte. „Wir Österreichische Völker haben daher immer noch das volle Recht, jene ministerielle Lostrennung Ungarns von Rechtswegen als eine Nullität zu erklären.“ Von hier aus ist der Geist der berühmten Staatsschrift des österreichischen Ministeriums Ende August nur noch ein Schritt entfernt. „Wir hoffen, dass dem

¹⁰ *Journal des Österreichischen Lloyd*, Jg. XIII, 19. Juli 1848, 1.

¹¹ Dr. Karl Eugen Schindler: *Die pragmatische Sanktion*

Versehen unserer damaligen Gewaltträger gegenwertig eine genaue Beachtung konstitutioneller Grundsätze auf dem Fuße folge, ... dass unsere gegenwärtige Minister das Resultat der Verhandlungen mit Ungarn... der Genehmigung des Österreichischen Reichstages unterziehen werden.“

Die Spaltung ging aber noch nicht soweit, dass die Wiener Zeitung die Antwort (ohne Unterschrift) auf Schindlers Artikel am 19. August nicht veröffentlicht hätte.¹² In dieser standen die Gesetzesartikel I. und II. 1723 für den „des Lateins nicht fundigen Leser“ in vollem Umfang auf Deutsch übersetzt. Der Autor widerlegte die Völkervertrag-Theorie durch den Vorbehalt des Wahlrechts Ungarns nach dem Erlöschen der Dynastie – denn daraus folge, dass für Ungarn und die Erbstaaten in diesem Fall kein weiterer Verbund vorgesehen war. Die unteilbare Regierung wird durch eine Analyse des § 7. Ges. II. – teilweise auf das lateinische Original zurückgreifend – widerlegt: regendam und gubernandam beziehen sich auf „coronam“ (im Sinne des Reiches), also die Stände übertragen dem König und seinen Nachfolgern die Krone Ungarns „zu regieren und gubernieren“ (in seinem Werk von 1865 erläuterte dann Ferenc Deák ausführlich, wie die Worte indivisibiliter und inseparabiliter sich auf das Wort possidendis beziehen, d. h. die Unteilbarkeit und Unzertrennlichkeit sich auf den Besitz, nicht die Regierung der Länder beziehen).

Es ist schwer zu beurteilen, ob dieses Antwortschreiben die Gegenseite zumindest zum Nachdenken brachte, für Sympathien sorgte es kaum. Einer der abschließenden Gedanken darüber, warum Österreich gegen die Bestätigung der Unabhängigkeit der ungarischen Regierung in den Gesetzen 1790 nicht protestierte, lautete: „... und zwar aus dem einfachen Grunde, weil man damals die pragmatische Sanktion in Österreich besser verstand als gegenwärtig, und sich die Mühe nahm selbe ganz und vollständig zu lesen.“

Ironischerweise erschien im Journal des *Österreichischer Lloyd* am gleichen Tag ein Artikel,¹³ der sich auf den – vermeintlich falsch verstandenen – § 7. Art. II. 1723 bezog. Der Artikel kritisierte Kossuth und spielte in seiner Rhetorik stark darauf an, dass Ungarn Österreich im März verleitete (angebliche Phrase von Kossuth: „Jetzt gibt es kein Österreich, kein Ungarn mehr, wir sind alle Österreicher“) und gleichzeitig das hundertjährige Band der pragmatischen Sanktion in Stücken riss. Der Autor sprach seine Unterstützung für eine Art föderatives System

¹² Antwort auf die in der Beilage zu Nr. 209 dieser Blätter erschienenen Artikel die pragmatische Sanktion zwischen Ungarn und seinen Nabenländern und Österreich (o. V.) *Wiener Zeitung*, Nr. 227, 19. August 1848, 1.

¹³ Eine Stimme aus der Wüste über Österreich – bittet in Wien um Gehör (o. V.) *Journal des Österreichischen Lloyd*, Jg. XIII, 19. August 1848, 2.

mit einem kaiserstaatlichen Reichstag und gemeinsamer Kriegs- und Finanzverwaltung, wodurch die Worte der pragmatischen Sanktion „indivisibiler ... gubernandum“ über die ungeteilte und ungetrennte Regierung und Verwaltung zur Wahrheit gemacht worden wären. Seiner Meinung nach hätte Österreich im Frühjahr schon sehen müssen, dass die pragmatische Sanktion kein rein dynastischer, sondern ein internationaler Völkervertrag sei. Die Lostrennung Ungarns war dadurch ermöglicht, dass die Österreicher sich im März noch dermaßen schlecht im internationalen Recht auskannten.

DIE STAATSSCHRIFT

Die wenig später, am 27. August vom Ministerium verfasste Staatsschrift¹⁴ gilt als *die* offizielle Auslegung der pragmatischen Sanktion aus österreichischer Sicht. Im Vergleich mit den Publikationen Juli-August brachte sie wenig Neues in die Debatte ein, der Hauptteil selbst enthielt eher allgemeine Aussagen darüber, dass durch die pragmatische Sanktion eine Länderverbindung begründet war und man seitdem nur über eine Monarchie spreche. Der Ausdruck des Gesetzes soll nachdem deutlich gewesen sein: Einheit in der obersten Staatsleitung, im Gesamtfinanzwesen, in der Führung des Heeres. Die eigentliche staatsrechtliche Begründung wurde in einem Anhang zusammengefasst.¹⁵ In diesem wurden Stellen aus der Einleitung des ung. Gesetzbuches 1723 zitiert und der Ausdruck *untrennbar verbunden* herausgehoben. Die Paragraphen 4–7 des Art. II. 1723 werden im umstrittenen Sinne der unteilbaren und untrennbaren Regierung interpretiert. Der Rest der Staatsschrift ist die Anwendung der so festgelegten Prinzipien an die einzelnen Forderungen der Wiener Regierung, eine systematische Widerlegung der ungarischen Gegenargumente fehlt. In dem letzten Satz nimmt man gleichzeitig auf den Wortlaut, Sinn und Zweck der pragmatischen Sanktion Bezug; wobei der Wortlaut weiterhin problematisch erschien, Sinn und Zweck dementsprechend nicht frei von der willkürlichen Auslegung sein konnte.

Zu diesem Zeitpunkt war die Möglichkeit eines ehrlichen prinzipiellen Ausgleichs auf staatsrechtlicher Grundlage wahrscheinlich sowieso schon längst verpasst. Das allerhöchste Handschreiben Ferdinands,¹⁶ mit dem er die Staatsschrift an Palatin Stephan weiterleitete, versuchte

¹⁴ Abschrift über das zwischen Ungarn und den übrigen Ländern Österreichs bestehende Band der Einigung. 1848–1849 *Országgyűlési irományok*, Budapest, 1848–1849, Nr. 66, 199.

¹⁵ Zusammenfassung der Gesetze, welche das durch die pragmatische Sanktion bekräftigte Band der Einigung mit den übrigen Österreichischen Ländern betreffen. 1848–1849 *Országgyűlési irományok*, Budapest, 1848–1849, Nr. 65, 195.

¹⁶ 1848–1849 *Országgyűlési irományok*, Budapest, 1848–1849, Nr. 64, 193.

die ganze Problematik unter den Teppich zu kehren. Denn die pragmatische Sanktion konnte Ende August alles andere als ein – wie im Handschreiben steht – „von allen Seiten unbestritten angesehenen Stützpunkt“ bezeichnet werden.

Im österreichischen Reichstag wurde die Staatsschrift am 19. September von Justizminister Bach vorgelesen. Der Linke Ludwig von Löhner bezeichnete sie in der Sitzung als ein „stümperhaftes, unlogisches, unpräzises Machwerk,“¹⁷ in dem das Ministerium keine Geschichte der pragmatischen Sanktion gab, die nicht so bekannt sei, wie man es voraussetze. Die Linken und Radikalen, die mit den Ungarn sympathisierten und die Ungarn-Politik des Wessenberg-Ministeriums scharf kritisierten, wiesen die pragmatische Sanktion als Grundlage überhaupt immer lauter ab. Sie nannten sie in der Debatte über den Empfang der ungarischen Reichstagsdeputation ein „vergilbtes Pergament“, was man ihnen von der anderen Seite später gerne entgegenhielt. Am 19. September, bei einem Fackelzug vor der Unterkunft der ungarischen Deputation soll Karl Tausenau, einer der späteren Anführer der Oktoberrevolution, in seiner Rede die pragmatische Sanktion symbolisch zerrissen haben (womit er sich von der Zeitschrift *Humorist* den Titel „k.k. privilegierter Pragmatische-Sanktion-Zerreißer“ verdiente).¹⁸

Als Gegenreaktion erschienen „Treueschwuren“ an dieses vergilbte Pergament, am weitesten ging die Wiener Zeitung in ihrem Leitartikel am 22. September. „Wir stehen auf dem Boden der pragmatischen Sanktion“, welche die „vollendete, für einseitig unlöslich erklärte Föderation der österreichischen, sie ist der schärfste, präziseste, unverkennbarste Ausdruck der Monarchie selbst.“¹⁹ Dem Artikel nach werde das Gericht der Volkstämme Ungarns Recht über das magyarische Separatismus sprechen und liefere „den unleugbaren Beweis, dass der großartige Gesellschaftsvertrag der Bestandteile Österreichs fortdauernd besteht.“ Entsprechend wird wohl *der Grundgedanke* der pragmatischen Sanktion in die zukünftige Verfassungsurkunde des „neuen, verjüngten“ Österreichs übergehen, jetzt ist „das alte, vergilbte Pergament allerdings noch der Grundstein des Staatsgebäudes.“

Diese Zeilen geben ein klares Zeichen an die Öffentlichkeit, dass man sich von dem alten Gesetz trotz all seiner Präzision verabschiedet und nur noch einen, der aktuell gewünschten Auslegung entsprechenden, abstrakten Grundgedanken der pragmatischen Sanktion in der

¹⁷ Leipziger Zeitung, Nr. 268, 24. September 1848, 2.

¹⁸ Rabbi Tausenau, der Pechfackel-Cicero, k. k. privilegierter Pragmatische-Sanktion-Zerreißer (o. V.) *Der Humorist*, Jg. XII, 24. September 1848, 4.

¹⁹ Ungarns Lage und die pragmatische Sanktion. *Wiener Zeitung*, Nr. 163, 22. September 1848, 1.

neuen Verfassung behält. Damit soll dann auch die lastige staatsrechtliche Diskussion mit den Ungarn für beendet erklärt werden.

GEIST ODER BUCHSTABE?

Die gemäßigt liberale *Presse* schrieb in ihrem Leitartikel am 22. September: „Wir wollen und können uns in keine Diskussion über Wortlaut und Geist der pragmatischen Sanktion einlassen – allein wir glauben nicht zu irren, wenn wir die darin ausgedrückte Vereinbarkeit mit der Gesamtheit durch die Bestrebungen der Ungarn und die Beschlüsse des ungarischen Reichstages nicht gefördert glauben.“²⁰

Am gleichen Tag warf das Journal des *Österreichischen Lloyd* der magyarisch-patriotischen Partei vor, sich auf den Buchstaben der pragmatischen Sanktion festzuklammern und dadurch die Auflösung der Monarchie zu motivieren. Dieser historische Boden werde aber gerade von den Freunden der Ungarn, den Unterstützern der Deutschen Einheit unterminiert, also von denen, die die Auflösung der Monarchie aus einer anderen Richtung bewirken.²¹ Daraus lässt sich auslesen, dass der „Buchstabe des Gesetzes“ zwar als Grundlage der ungarischen Selbständigkeit dienen kann, aber daran festzuhalten nicht mit den vermeintlichen wahren Interessen der Völker Österreichs übereinstimmt.

Am 23. wurde der *Lloyd* noch deutlicher: „die Ungarn klammern sich an den Buchstaben der pragmatischen Sanktion und vergessen, dass die Revolution ... auch diesen toten Buchstaben [weglösche] und nur dem Geiste desselben die Geltung gelassen hat.“²² „Zu seiner Zeit“ sprach die pragmatische Sanktion den Grundsatz des gemeinsamen Staatsoberhauptes aus, nach dem März 1848 brauche es aber auch einen gemeinsamen konstitutionellen Reichstag, so sei die Auslegung im Geiste der Zeit. Abschließend erklärte der Artikel eine getrennte Armee, getrennte Finanz- und Kriegsministerien für eine praktische Unmöglichkeit.

Der demokratisch orientierte Wanderer war anderer Meinung und schrieb (Unterschrift Karl Müller), dass man die pragmatische Sanktion, „auf welche sich die Kamarilladiplomatie so sehr stützt,“ nur nachzuschlagen braucht, um sich von der legislativen und administrativen Unabhängigkeit Ungarns überzeugen zu können.

²⁰ *Die Presse*, Nr. 75, 22. September 1848, 1.

²¹ *Journal des Österreichischen Lloyd*, Jg. XIII, 22. September 1848, 3.

²² *Journal des Österreichischen Lloyd*, Jg. XIII, 23. September 1848, 3.

Am Tag vor der Schlacht von Pákozd, dem Anfang des Krieges zwischen den beiden Reichshälften erschien in der Wiener Zeitung die Antwort²³ auf die „herb formulierte Entgegnung eines Ungars“, auf den oben zitierten Aufsatz vom 19. August. Zwar trägt der Artikel erneut den Titel „Die pragmatische Sanktion zwischen Ungarn, seinen Nebenländern und Österreich“, trotzdem ist er keine Fortsetzung der Diskussion, sondern ein bitterer Ausbruch gegen die Politik Kossuths. Der Verfasser geht punktuell die staatsrechtlichen Fragen ein, er reflektiert aber inhaltlich kaum an die Argumente seines Gegners, sondern stützt sich auf „de facto“ Auffassungen und auf Annahmen zu den Absichten Ungarns 1723.

Beim aktuellen Stand der vorliegenden Forschung kann diese Antwort als symbolischer Endpunkt jenes Zeitabschnittes betrachtet werden, in dem der Anspruch überhaupt vorhanden war, einen Austausch über den staatsrechtlichen Kern der Interessenkonflikte zu führen. Sowohl die Geduld, als auch die neuen Argumente fehlten, es wurde entweder aneinander vorbeigeredet, oder gar die Notwendigkeit des Dialogs in Frage gestellt. Über das Recht zur Auslegung der pragmatischen Sanktion – und natürlich zur Entscheidung über die Zukunft der Völker der Monarchie – wurde nicht mehr auf dem Papier, sondern auf den Schlachtfeldern entschieden. Als Zwischenfazit der laufenden Forschung haben die Gedanken von Ernst Viktor Zenker über die Wiener Journalistik auch für den hier erörterten Gegenstand Geltung:

„Die politischen Fragen, welche auf den Verband Österreichs ... mit Ungarn Bezug hatten, verschlossen sich eigentlich dem journalistischen Können jener Zeit; die öffentliche Meinung hatte ... noch nicht den klaren Begriff jener Beziehungen, denn hätte sie ihn besessen, so wären ja diese Beziehungen schon damals geregelt und geordnet worden. ... der nackte Opportunismus in Bezug auf die Stellungnahme zur ungarischen Frage, kann ja nach der politischen Parteistellung verschieden beurteilt werden; der Historiker wird die Unbeholfenheit der Wiener Journalistik auf diesem, wie auf manchem anderen Felde nicht beschönigen.“²⁴

²³ Die pragmatische Sanktion zwischen Ungarn, seinen Nebenländern und Österreich (o. V.) Wiener Zeitung, Nr. 261, 28. September 1848, 11.

²⁴ Ernst Viktor Zenker: *Geschichte der Journalistik in Österreich*, Wien, K. k. Hof- und Staatsdruckerei, 1900, 41.

QUELLEN UND FACHLITERATUR

1847–1848 *Országgyűlési irományok*, Pozsony, 1848, 84.

1848–1849 *Országgyűlési irományok*, Budapest, 1848–1849, Nr. 64, 193.

Abschrift über das zwischen Ungarn und den übrigen Ländern Österreichs bestehende Band der Einigung. 1848–1849 *Országgyűlési irományok*, Budapest, 1848–1849, Nr. 66, 199.

Antwort auf die in der Beilage zu Nr. 209 dieser Blätter erschienenen Artikel die pragmatische Sanktion zwischen Ungarn und seinen Nebenländern und Österreich (o. V.) *Wiener Zeitung*, Nr. 227, 19. August 1848, 1.

BARTA István (Hg.): *Kossuth Lajos összes munkái XI.*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1951, 619.

Die pragmatische Sanktion zwischen Ungarn, seinen Nebenländern und Österreich (o. V.) *Wiener Zeitung*, Nr. 261, 28. September 1848, 11.

Die Presse, Nr. 75, 22. September 1848, 1.

Eine Stimme aus der Wüste über Österreich – bittet in Wien um Gehör (o. V.) *Journal des Österreichischen Lloyd*, XIII. Jg. 19. August 1848, 2.

Journal des Österreichischen Lloyd, Jg. XIII, 22. September 1848, 3.

Journal des Österreichischen Lloyd, Jg. XIII, 23. September 1848, 3.

Journal des Österreichischen Lloyd, Jg. XIII., 19. Juli 1848, 1.

Leipziger Zeitung, Nr. 268, 24. September 1848, 2.

MANß, J. B. (Hg.): *Freiheits-Rede des dermaligen ungarischen Ministers Kossuth Layos, siegreichen Vorkämpfers für Volksrechte. Dt. vorgetragen von dem Juristen Putz aus Tyrol, am 13. März 1848.*, o. J.

Preßburger Zeitung, Nr. 51. 21. April 1848, 1.

Rabbi Tausenau, der Pechfackel-Cicero, k. k. privilegierter Pragmatische-Sanktion-Zerreißer (o. V.) *Der Humorist*, Jg. XII, 24. Spetember 1848, 4.

SCHINDLER, Karl Eugen: Die pragmatische Sanktion zwischen Ungarn, seinen Nebenländern und Österreich, *Wiener Zeitung*, Nr. 209., 30. Juli 1848, 7.

Ungarns Lage und die pragmatische Sanktion (o. V.). *Wiener Zeitung*, Nr. 163., 22. September 1848, 1.

Ungarns und Siebenbürgens Stellung zur Gesamtmonarchie (o. V.). *Siebenbürger Wochenblatt*, Nr. 19, 8. Mai 1848, 14.

Wiener Zeitung, Nr. 107, 16. April 1848, 1.

Wiener Zeitung, Nr. 77, 17. März 1848, 1.

Wiener Zeitung, Nr. 95, 4. April 1848, 8.

ZENKER, Ernst Viktor: *Geschichte der Journalistik in Österreich*, Wien, K. k. Hof- und Staatsdruckerei, 1900, 41.

Zusammenfassung der Gesetze, welche das durch die pragmatische Sanction bekräftigte Band der Einigung mit den übrigen Österreichischen Ländern betreffen. *1848–1849 Országgyűlési irományok*, Budapest, 1848–1849, Nr. 65, 195.

Romhányi Orsolya

MEGFESTETT ÉLETÚT DELFTBEN

Mindenekelőtt szükségesnek tartom kifejtetni, milyen körülmények engedték a 17. századi Európában, hogy egy polgári származású egyénből elismert festőművész legyen. Vermeer életútja nem volt egyedi, tehát tevékenysége idején a Németalföld gazdaságilag erős, ami lehetővé tette volna a társadalmi mobilizációt. Erre a legjobb példa Rembrandt Harmenszoon van Rijn, aki egy egyszerű pék gyermeke volt, azonban zsenialitását hamar felfedezték, és hirtelen nagy vagyonra tett szert. A mai napig is a holland „aranykor” az ő nevével van fémjelezve, amely a mai holland állam születésével kapcsolható össze.

Az első mérőföldkő a fiatal Köztársaság létrejöttében, ami mind társadalmi, mind politikai vonatkozásban meghatározó, az 1579-ben aláírt Utrechti Unió. Ez volt az első politikai megállapodás, amelynek pontjai szerint nem katonai úton léptek fel a regnáló spanyolokkal szemben. Társadalmi vonatkozásban Észak és Dél ketté válását eredményezte, ami különböző népkaraktert implicált.¹ A vallási nézeteik is különváltak, míg Északon inkább protestáns többség lakott, addig Délen inkább a katolikus nézetet osztották.² A vallási helyzet átalakulása nemcsak vallási identitást adott a holland közösség számára, hanem jelentős társadalmi és kulturális hatásokkal is járt. 1651-ben államvallása vált a protestantizmus.

A katolikus egyháztól eltérően, a református felekezet már nem patronálta a művészeket,³ mivel a kálvinista egyház falait már nem kellett díszíteni, egyszerűség és letisztultság jellemezte azokat. A templom falairól az otthonokba helyeződött át az artsztika.⁴ Ez lett a 17. századi Hollandia színvonalas kultúrájának egyik előfeltétele: nem volt már fényűző katolikus egyház, nem kellett díszíteni a templomokat és hatalmas összegeket fordítani a katolikus templomépítésre. A holland festészetben a szekuláris témák kerültek előtérbe: a tájképek, csendéletek és portrék. E műfajok fejlődése a mindennapi élet ábrázolására koncentrált; a vallásos

¹ Huizinga, Johan: *Hollandia kultúrája a tizenhetedik században*, ford. Gera Judit, Budapest, Osiris Kiadó, 2001, 32. Délen királpártiak többsége figyelhető meg azaz főleg katolikusok laktak, festészetben Rubens munkássága emelhető ki, festményein domináns élénk színek figyelhető meg, főleg piros, valamint lendületes, eseménydús jeleneteket festett meg.

² Délen főleg katolikusok maradtak – ezt Észak is elfogadta, csupán városonként egy templomot kellett átadni a protestánsoknak. Israel, Jonathan I.: *The Dutch Republic. Its Rise, Greatness and Fall: 1477–1806*, Oxford, Clarendon Press, 1995, 515–518.

³ Bailey, Anthony: *Vermeer. Delft látképe*, ford. Borbás Mária, Budapest, Helikon Kiadó, 2005, 51.

⁴ Fogarassy Miklós: *Vermeer: a festőművészet*, Budapest, Corvina Kiadó, 1987, 20.

megrendelések csökkenésével szent képekre már nem volt igény, ezért a művészek új, társadalmi és szellemi diskurzust teremtettek.

A spanyol uralom alól való függetlenedésük után új, erős államformát – azaz Köztársaságot – kellett kialakítani, mivel 1648-ig nem volt nemzetközileg elismerve Hollandia. Így a polgárosodott, szabadságra vágyó németalföldi társadalom sokkal jobban ragaszkodott az újonnan kialakuló katolikusnál kötetlenebb református felekezethez.

Az egyesült tartományokat, azaz Hollandiát, hét provinciának – Holland, Zeeland, Utrecht, Gelderland, Friesland, Overijssel, Groningen – laza szövetsége alkotja, melynek politikai alapját már említett Utrechti Unió fektette le, ami megteremtette a fiatal állam területi alapjait, valamint törvényeit is.⁵ Az új egység Holland tartomány után kapta a nevét, mert ez volt gazdaságilag és politikailag a legerősebb. Holland tartományba tartozott Hága is, ahol a Generalitét felállították, majd ott ülészektek.⁶ A Staten General, azaz össz-tartományi gyűlés fűzte össze a tartományokat, minden tartománynak egyenértékű szavazata volt, azonban egyiknek sem volt jogosítványa a gazdasági élet irányításához. Így egyszerre centralizáció és decentralizáció is jellemezte Hollandiát. Ugyanis a szuverenitásuk a tartományok kezében összpontosult, önálló egyetem, saját művészeti irányzat, tehát nincs egy egységes séma arra vonatkozóan, hogy milyen is pontosan a holland barokk, a stílust és a technikát a festőiskolában tanultak alapján sajátították el. Azonban összességében elmondható, hogy a holland festészet távol marad a politikai tartalmaktól, üzenetektől, a holland művészet a népé, a természeté.⁷ Vermeer és a legtöbb holland zsánerfestő nem fest hitbéli kérdéseket,⁸ e téren a realisták előfutárjai.⁹ Ettől a stílustól volt kirívó a holland képzőművészet, a katolikus barokk festészetben nem tudta volna felülmúlni az évezredes francia kultúrát, ebből a szempontból nem is illik bele a barokk kultúrába.¹⁰

Maga az állam viszont centralizált, a helytartó tölti be az uralkodói szerepet, a törvénykezés, illetve az igazgatás az össz-tartományi gyűléssel összhangban történik. Ez a rendszer a középkori városok kiváltságaira épül, amit a céhrendszer tart egyben, azonban a kereskedelemben lévő szereplők kapitalista gazdaságpolitikai elve is egyre hangsúlyosabbá válik a kereskedelemben. Az előbbinek a gyakorlati oka, hogy nincs egy kiválasztott tartomány, ahol lenne

⁵ Huizinga: *Hollandia kultúrája*, 13.

⁶ Kossmann-Putto, J. A.: *Észak- és Dél-Németalföld története*, ford. Gera Judit, Stichting Ons Erfdeel vzw Alapítvány kiadása, 1998, 27.

⁷ Hajnal István: *Új-kor*, in Hóman Bálint – Szekfü Gyula – Kerényi Károly: *Egyetemes Történelem*, III. kötet, Budapest, Magyar Szemle Társaság, 1935, 394.

⁸ Kivéve Rembrandt, például: *A tékozló fiú hazatérése, Ábrahám áldozata*

⁹ Huizinga: *Hollandia kultúrája*, 96.

¹⁰ Uo., 114.

központ, főváros, azaz nincs centruma Hollandiának.¹¹ Modern értelemben kialakul a köztársaság, ami még mindig számos középkori alappal rendelkezett a 17. században.¹²

Miután részletesen feltártuk a Holland Köztársaság létrejöttét mind vallási, mind politika szemszögből, világossá válik, miként nyer különös jelentőséget, sőt kivételes hangsúlyt a polgári réteg szerepe, amely nem csupán a társadalom gazdasági éltető erejét jelképezi, hanem a köztársaság mozgatórugója is lesz. Továbbá a korabeli viszonyok is kedvezőek voltak a megerősödő polgárság számára, mivel a nyolcvanéves háború után a nemesek elszegényedtek, elvesztették politikai és gazdasági befolyásukat. A polgári réteg a legfejldőkésebb, mivel a városi környeztet adta gazdasági lehetőségek – infrastruktúra, kereskedelmi kapcsolatok, művészeti és tudományos központok – lehetővé tették, hogy a polgárok mentesülhessenek bizonyos politikai, gazdasági terhek alól, amelyek Európában továbbra is jelen voltak.¹³

Johannes Vermeer is a polgári közeghez tartozott. Életéről viszonylag csekély forrásanyag áll rendelkezésre, azonban családtagjai tevékenységeiről, életútjukról több minden feltárható, ez segít értelmezni Vermeer életrajzi adatok hiányossága által okozott bizonytalanságokat. Ezeket az ismert adatokat szeretném megszólaltatni a híres városábrázolásán.

¹¹ Uo., 30.

¹² A városoknak ugyanúgy kiváltságaik vannak, mint a középkorban, valamint ugyanúgy rendi társadalom jellemző, ami három rétegre tagolható. Imádkozók, harcosok, dolgozók.

¹³ Polgár szabadságának az okai: anyagi szabadság, fejedelmek és földesurak nélküli szabadság. Braudel, Fernand: *Anyagi kultúra, gazdaság és kapitalizmus. XV–XVIII. század. A mindennapi élet struktúrái*, ford. Pődör László, Budapest, Gondolat Kiadó, 1985, 517.

1. kép: Johannes Vermeer van Delft: *Delft látképe*.¹⁴

Ha ránézünk a *Delft látképe* című festményre, akkor láthatjuk a Vermeer saját védjegyeként is ismeretes kék és sárga szín kombinációját, melyekkel a hideg-meleg kontrasztot kívánta bemutatni. Többi képéhez viszonyítva ezt nagyobb vászonra festette meg, 98,5 cm magas és 117,5 cm széles.¹⁵ Világosbarna alapra festett, azaz a világos részeket kiemelte, és a sötéteket intenzívebbé tette. Ez egy rétegező festészeti stílusra jellemző, ami a fényárnyék finom játékára épül. Maga a festék típusa is erre utal, mivel fedőfesték. Az eddigi kutatások szerint nem maradt fent a mester egyetlen vázlata sem, ez arra enged következtetni, hogy egymásra kente a rétegeket, ily módon építkezve a vásznon. Ez egy modern művészeti gondolkodásmódot tükröz, és az akkori alkotásoknak a legmagasabb szintje, hogy „csak” az elméjében létezik a kép és annak változatai, a csoda csak a textilen mutatkozik meg a kívülállóknak.

¹⁴ Mauritshuis, Hága. <https://www.mauritshuis.nl/en/our-collection/artworks/92-view-of-delft> (2025.11.10)

¹⁵ *View of Delft*. https://www.essentialvermeer.com/catalogue/view_of_delft.html

Delft látképe egy szokványos festménynek látszik, azonban nagyon sok apró érdekes részletet lehet megfigyelni rajta. Ez tipikus vermeeri bújtatás. Távolabbról szemlélve az alkotást egy szép, harmonikus, intim, valóban gyönyörű festményt látunk, tele kreatív, modern újításokkal, amit jobban megnézve rengeteg apró részletben figyelhetünk meg. A házak tetején egyfajta érdes textúrát lehet felfedezni, mivel a realisztikus hatás érdekében homokot kevert a festékbe, és úgy kente fel a vászonra.¹⁶

Felfedezhetők még ezek mellett tűhegynyi fehér pontok. A kis fehér pontok miatt gondolták azt, hogy használhatta a *camera obscurát*,¹⁷ mivel ezeket szabad szemmel nem láthatta. A fehér kis pöttyök a reflex színek törvényének felelnek meg, tehát már akkor megérezte milyen optikai korrekciók szükségesek a nagyobb összhang eléréséhez.¹⁸ Vermeer különösen jól látta a különböző színeket, és ezeket jól tudta alkalmazni. Bizonyos tanulmányok úgy vélik, hogy *camera obscura* segítségével alkotott, azonban e tanulmánynak nem célja ezt megállapítani. Azt azonban megjegyezhetjük, hogy ha tényleg használta és látta a rövidüléseket, akkor is vászonra kellett vinnie, ami szintén profizmusra vall, valamint, ha valóban használta a *camera obscurát*, akkor igazából kijelenthetjük, hogy élt a modern eszközökkel, vagyis rugalmas volt az eszközhasználatban, ami szintén csak a mester kvalitásait bizonyítja.

A kép értelmezését kifejtve négy részre oszthatjuk a festményt: téma, előtér, középtér és háttér. A témamegjelölést a címben értelmezhetjük. *Delft látképe*, egyes nézetek szerint „épület festészet”, azonban nem az egész várost és annak épületeit festi meg, csak annak egy részét, ezért az egy városábrázolás.¹⁹ Hangulatában realista, azonban bizonyos szempontból idealista

¹⁶ Bailey: *Vermeer. Delft látképe*, 117.

¹⁷ Camera Obscura: „sötét kamra”, ez egy sötét doboz, amibe egy kis nyíláson fény szűrődik be, és ezzel a segítséggel tükrözi a külvilág képét. Fényképezőgép elődjének tartják. Kepler 1604-es elméletét követte Descartes, azaz szem optikai modellezését vette alapul, 1637-ben megjelent optikai művében, a *Dioptrique*-ben a *camera obscurát* hasonlítja a szem működéséhez. Ez azért kiemelkedő, mivel egy természetbeni mechanizmust, az emberiség megalkotott mesterségesen. Azaz a természettudomány gyakorlatban is tudta helyesen reprezentálni kutatásait. Schmal Dániel: *Kezdet nélküli kezdet. Descartes és a kartezianizmus problémái*, Budapest, Gondolat Kiadó, 2012, 120.

¹⁸ A korszakban kezdtek el igazán írni, ismertetni a perspektíva lényegét és filozófiai tartalmát.

Néhány példa, ami a korszakban jelent meg:

Hans Vredeman de Vries: *Perspectiva, id est celeberrima ars*. 1604-ben jelent meg először, akár kézikönyvnek is használható, mivel gyakorlatiasan van megfogalmazva a perspektíva szerkesztése. Hasonló a felépítése, mint a Leon Battista Alberti által írt *De picturá*nak (1435)

Henrik Houdivius: *Institutio artis perspectivae*. 1622-ben jelent meg majd később hollandul is (1640 *Gondige Onderrichtinge in de Optica oft Perspectieve Konst*). Horkay-Hörcher Ferenc: *Erő és gyöngédség*, in *Képzőművészeti és vallásfilozófiai esszék*, Budapest, MMA Kiadó, 2023, 166.

¹⁹ Gyáni Gábor: *Budapest – Túl jón és rosszon. Nagyvárosi múlt, mint tapasztalat*, Budapest, Napvilág Kiadó, 2008, 178.

festmény, mivel valójában nem így nézett ki az utca, de valós, létező házakat, templomokat festett meg, mint például a rotterdami kapu és az Újtemplom (Nieuwa Kerk).

2. kép. Képkivágás: *Újtemplom*

Az Újtemplom szorosan kapcsolódik a festő életéhez és szülővárosához. Itt temették el Orániai Vilmost (1559–1584 között Oránia hercege), a spanyolok elleni szabadságharc hőst, akit II. Fülöp megöletett – síremléke pedig a holland nemzeti identitás egyik szimbólumává vált, amely Vermeer korában is a függetlenedett Hollandia büszkeségét fejezte ki. Samuel Pepys 1660-as delfti látogatásakor naplójában is megemlékezett erről az emlékműről.²⁰ Ugyanebben a templomban keresztelték meg Johannes Vermeert 1632. október 31-én református szertartás szerint, ahol a Johannes nevet kapta. Édesapja, aki korábban „Van der Meer”²¹ néven szerepelt, 1625-től már a Vermeer nevet használta – ezt az Újtemplom jegyzőkönyve is rögzíti, amikor az apja Delftben fogadót nyitott.

Az élete további szakaszát is végigkísérve Vermeer e templom közeli pápista negyedben (Papenhoeck)²² lévő Oude Langendijk-i házba költözött be 1660-as években feleségével és

²⁰ Pepys, Samuel naplója, válogatta, Szobotka Tibor, ford. Ruttkay Kálmán, Budapest, Gondolat Kiadó, 1961, 26.

²¹ A „Van der Meer” Vermeerre való összevonására több teória is van, amelyekre a szakirodalom is eltérő értelmezéseket kínál. Az alak akár nyelvi egyszerűsítés eredménye lehet, mivel a név jelentése („a tenger/tó mellől való”) földrajzi eredetre utal. Más értelmezések szerint a változás az apa becenevével („Vos”, azaz „Róka”) hozható összefüggésbe, amely később alakult át a „Vermeer” formává; a becenév hitelességét erősíti, hogy fogadóját is „A Repülő Róka” néven működtette. Emellett a név módosítását gyakorlati megfontolások is indokolhatták, tekintettel Vermeer anyai nagyapjának, Balthasar Claesz Gerritsnek bűnügyi múltjára és menekülésére, ami a család társadalmi megítélése szempontjából kedvezőtlen volt. Schneider: *Vermeer. 1632–1675. A festői életmű, 7.*

²² Adelheid Rech: Vermeer’s Delft: Oude Langendijk, *Essential Vermeer*. https://www.essentialvermeer.com/delft/delft_today/oude_langendijk.html (Letöltés: 2025. október 26.)

anyósával.²³ 1653 áprilisban²⁴ házasodott össze a nála négy évvel idősebb, katolikus Catharina Bolnessal, aki anyai ágon tekintélyes goudai család sarja volt. Eleinte Catharina anyja, Maria Thins ellenezte a házasságot és csak később Vermeer barátja, Leonaert Bramer²⁵ közbenjárásával sikerült elérni, hogy engedélyezze a fiatalok egybekelését. Valószínűleg a vallási ellentét volt az ok, ami miatt nem adta egyből áldását. Nincs tényleges adat, hogy Vermeer áttért volna a katolikus hitre, azonban az ifjú pár hirtelen átköltözését (és velük együtt az anyósna is) a város a katolikus negyedébe, kényszerűnek tekinthetjük, azonban ez vallási toleranciára is enged következtetni.²⁶ A 17. századi Hollandiában szokatlanak számított, ha valamelyik fél rokona odaköltözik, mivel általánosságban a nukleáris családmódel volt a jellemző együttélési forma.²⁷ Valószínűleg pénzügyi okok miatt maradt velük anyósa, ami azért fontos, mert ez a döntés biztosította Vermeer számára, hogy hódolhasson szenvedélyének. Maria Thins hatalmas vagyonnal rendelkezett, miután elvált férjétől, a téglagyár-tulajdonos Reynier Bolnestól, valamint 1661-ben meghalt nővérétől is nagy vagyont örökölt.²⁸

A 17. századi Köztársaságban a legjellemzőbb az egyenlő partnerség²⁹ a házasságban, ami annak volt köszönhető, hogy a kereskedő férfiak elfoglaltsága miatt, a nők látták el és tartották el az „otthon maradt” családtagokat. A nők „csendben uralkodtak” otthonjaikban. Ez abban is megnyilvánult, hogy ha egy nő megözvegyült, akkor mint férfival egyenlő fél, ő maga örökölhette a férje után maradt vagyont. Ezzel szemben például Franciaországban az első szülött fiú örökölt mindent.

A 16. századtól³⁰ a nőknek lehetőségük volt a válásra, sőt a gyermeket az anyához ítélték és a férjnek tartásdíjat is kellett fizetni gyermekei után, valamint volt asszonyának az ellátását is

²³ Schneider: *Vermeer. 1632–1675. A festői életmű*, 8.

²⁴ 1650. április 5. és 20. is fellelhető a szakirodalomban. Rérat: *Vermeer*, 9. 5-ét ír, a Schneider: *Vermeer. 1632–1675. A festői életmű*, 8. 20-ára teszi a házasságkötés dátumát.

²⁵ Vermeer kortársa, holland barokk festő, maga Bramer is katolikus volt.

²⁶ További katolikus hithez való közelségére utalhat *A Festészeti allegóriája* című képe is, melyen bújtatottan katolikus jelképeket festett meg. Ha jobban megnézzük a festmény felső részét, akkor láthatjuk, hogy a csillár tartó-eleme a Habsburgok címerén lévő kétfejű sas ábrázolja. Ez valószínűleg különleges festménynek számíthatott, mivel ez a család tulajdonában volt mindaddig, amíg Vermeer élt. Ettől függetlenül nem lehet bizonyítani, a Habsburg uralkodó házhoz való kötődését, illetve katolikus hitét, mivel semmilyen keresztleve, vagy uralkodóhoz köthető más festmény nem maradt fenn. Bailey: *Vermeer. Delft látképe*, 137.

²⁷ Diedericks, H. A.: *Nyugat-európai gazdaság-és társadalomtörténet. A rurális társadalomtól a gondoskodó államig*, ford. Kocsor Dóra, Budapest, Osiris Kiadó, 1995, 53.

²⁸ Schneider: *Vermeer. 1632–1675. A festői életmű*, 9.

²⁹ A partnerség kihatással volt, a szabad párválasztásra, valamint a házassági szokásokra is, általában a nők 20-as éveik közepén, férfiak 20-as évek végén házasodtak. Diedericks: *Nyugat-európai gazdaság-és társadalomtörténet*, 55.

³⁰ 1580-as igazsági rendelet (Politieke Ordonnantie) adott lehetőséget a válásra. Diedericks: *Nyugat-európai gazdaság- és társadalomtörténet*, 55.

biztosítania kellett.³¹ Vermeer festményein megjelenő nőábrázolások nemcsak a festő számára voltak fontosak, hanem egy korrajzot is adnak a holland társadalom nőképéről. Ez annak is volt köszönhető, hogy női rokonokkal volt körülveve. A személyes kötődését az ábrázolásain is megjeleníti és ezeket festészeti technikákkal kiemeli a számára fontos objektumokat.

Delft látképén az Újtemplom tornyát láthatjuk hangsúlyosabbnak a két torony közül. A kompozícióban a házak teteje horizontálisan félbe vágja a festményt. A felső részben már csak az eget és a bodros felhőket láthatjuk, a felhők eresztik át a napfényt, ami megvilágítja a házak tetejét. Ha követjük a napfényt, láthatjuk, hogy a templom tornyára irányul a fény. Egy-egy vizuális elem sokat elárulhat a festő életéről, szemléletmódjáról, stílusáról és művészi szándékáról.

Visszatérve az festmény további elemzéséhez, az előterében láthatunk egy kompnak használt hajót, és embereket, akik beszélgetnek. Valószínűleg várják, hogy valaki átvigye őket a túlpartra. A festményen ábrázolt hajók a Schie folyón pihennek.³² Ez a folyó körül öleli Delft városát, valamint mesterséges csatornákkal vezették be a városba a vizet, mely csatornahálózatnak egy része látható a festményen is.

3. kép. Képkivágás: *Halászhajók*

Habár nem tudjuk pontosan mikor kezdett el alkotni Vermeer, de feltehetőleg 1650-es évektől kezdte el az utókor számára is ismert festmények megalkotását. Az egész Köztársaságban hatalmas művészeti termelés zajlott 1650-ig bezárólag 2-2,5 millió festmény született.³³ Kees Kaldenbach kutatásai szerint 1660-as évekre lehet tenni *Delft látképének* a megfestését, erre két szempontot is hoz – fontos megjegyezni, hogy az egész festményt több évig festhette, a kérdésfeltevés egy-egy részlet festés kezdetét keresi – az egyik megfigyelés, a fentebb említett

³¹ Uo.

³² Schneider: *Vermeer. 1632–1675. A festői életmű*, 15.

³³ Israel: *The Dutch Republic*, 555.

Újtemplom tornyában hiányzik a harang, amit ennek az évnek a tavaszán restauráltak, ezáltal Vermeer hitelesen harang nélkül ábrázolta.³⁴ További datálási támpontot nyújtanak a festményen ábrázolt hajók. A vízi járművek javítás alatt állnak, a bal oldalinak még az árbóca is hiányzik. Kaldenbach észrevételeivel még pontosabban meg tudjuk állítani mikor kezdhetette a hajók megfestését. Valószínűleg június 1. előtt, mivel, akkor kezdődik meg törvényesen a halászati szezon.³⁵

Az öbölben ábrázolt halászhajóknak több szempontból is jelentőségük van. Összefüggésben állnak a 17. századi holland gazdasági és társadalmi fejlődéssel. A halászhajók valószínűleg heringhalászatra utalnak.³⁶ Ez kapcsolatban áll a 14. században kezdődött globális lehűléssel, a kis jégkorszaknak nevezett jelenséggel.³⁷ Az Északi-tenger vize is lehűlt, ami a heringek délbre húzódását eredményezte. Következésképpen a heringhalászat központja a hagyományosan Norvégiához kötődő helyszínekről egyre inkább a holland partvidékre helyeződött át, ami a gazdasági élet mindennapi részévé vált. A hajókat a festmény oldalán láthatjuk, ami a képen már nem kapott központi szerepet, mivel már mindennapos látványnak bizonyult. A heringhalászat főleg Rotterdam környékén vált dominánssá, míg Delft halászaik inkább bálnavadászatban voltak érdekelték, elsősorban Enkhuizen kikötőjénél.³⁸

A bálnavadászat³⁹ és a heringhalászat egyaránt olyan iparágak kialakulását eredményezték, amelyek új technológiai fejlesztéseket igényeltek, mint például a bálnavadásatra alkalmas hajóépítés, valamint a halak konzerválását és sózását végző manufaktúrák megjelenését.⁴⁰ Újdonságnak számított, hogy már a halászhajón besózásra kerültek a halak, ily módon tovább tartotta a hús a frissességét.⁴¹ Másik előnye, hogy így nem voltak annyira leterhelve a halfeldolgozó üzemek.⁴² A hal volt a legolcsóbb táplálékforrás, mindig volt rá kereslet.⁴³ A só miatt új piacok váltak szükségessé, a terület fő partnere Portugália lett.⁴⁴ A só mindig és minden korban

³⁴ Adelheid Rech: Carillon History, *Essential Vermeer*. https://www.essentialvermeer.com/music/carillon/carillon_a.html (Letöltés: 2025. október 25.)

³⁵ View of Delft, *Essential Vermeer*, An empty bell tower. https://www.essentialvermeer.com/catalogue/view_of_delft.html (Letöltés: 2025. október 25.)

³⁶ Brook, Timothy: *Vermeer kalapja a tizenhetedik század és a globalizáció hajnala*, ford. Jutai Péter, Budapest, Európa Kiadó, 2009, 24.

³⁷ Braudel: *Anyagi kultúra*, 42. A lehülésre utaló jelek *A tejet öntő nő* című festményen is látható, erre utal a háttérben megbúvó lábmelegítő.

³⁸ Wittmann Tibor: *Németalföld aranykora*, Budapest, Gondolat Kiadó, 1965, 142.

³⁹ 1614-ben alakult meg a Bálnavadászati Társaság. Wittmann: *Németalföld aranykora*, 142.

⁴⁰ Wittmann: *Németalföld aranykora*, 142.

⁴¹ Hoffmann Tamás: *Európai parasztok. Az étel és az ital*, Budapest, Osiris Kiadó, 2001, 128.

⁴² Prak, Maarten: *Hollandia aranykora. A köztársaság talánya*, ford. Balogh Tamás, Budapest, Osiris Kiadó, 2004, 94.

⁴³ Hoffmann: *Európai parasztok*, 128.

⁴⁴ Uo.

meghatározó volt, az 1700-as években a Nápolyi Királyságban volt rá példa, hogy sóval fizettek a mezőgazdaságban élőknek.⁴⁵ Ízesebb, kulinárisabb tartósítási megoldás a sós vajjal való pácolás. 15. században a Flamandok vajfelhasználása még egyedülállónak számított. Főleg klostorokban volt népszerű a szigorú böjt miatt.⁴⁶ A megnövekedett vajfogyasztás technológiai újítást kényszerített ki: a mezőgazdaságban a legeltető állattartást felváltotta a takarmányozó gazdálkodás.⁴⁷

Nem csak a művészetben, hanem a mezőgazdaságban is jelentős változások történtek a 17. században.⁴⁸ Ezt a hirtelen demográfiai ugrás eredményezte.⁴⁹ Európában elsőként Angliában és Németalföldön jött létre a tőkés árutermelés⁵⁰ a mezőgazdaságban, Németalföldön ez a posztó, Angliában a gyapjúipar volt.

A város és a vidék között nagyon szoros kapcsolat állt fent. A vidék látta el a várost élelmiszerrel, egy mezőgazdaságban foglalkoztatott személy három másik ember számára tudott élelmiszert termelni.⁵¹ A holland társadalom élelmiszer ellátása a magas mezőgazdasági fejlettség ellenére, sem volt képes teljes mértékben ellátni élelmiszerrel lakosságát, mindig behozatalra szorult. Egész Európa azonban a holland mintákat vette például, a saját mezőgazdaságának a fejlesztése során.⁵² Ettől függetlenül fennmaradt az országnak feudális jellege, mivel sok polgár a számára biztos üzletbe kezdett, azaz a tőkéjét inkább a földbe fektetette.⁵³ Európában először itt alakult ki a modern urbanizáció.⁵⁴ A mezőgazdasági szakosodás és ipari fejlődés következtében egyre több munkáskézre volt szükség a kézművesiparban, ami a középkor óta jellemezte Németalföldet.⁵⁵

⁴⁵ Braudel: *Anyagi kultúra*, 474.

⁴⁶ Elterjedt a vajaskenyér fogyasztás, ez egy egyszerű, olcsó megoldás, ami a 17. századi Hollandiában kedvelt volt. Hoffmann: *Európai parasztok*, 142.

⁴⁷ Uo., 144.

⁴⁸ A konyhában megjelenik a főzőolaj, répából készült üdítő, valamint kultúrtörténetileg az első nagy lépés, a sajterlelés. Az érlelés miatt keményebb sajtok jelennek meg, amik tartósabbak, így sikerül kiküszöbölni az élelmiszeripar legnagyobb problémáját, azaz, hogy romlandó. Hoffmann: *Európai Parasztok- Az étel és az ital*, 193.

⁴⁹ 1600-as évek elején 1,5 millió, 1650-re 2 millió, azonban ezek csak becslések, mivel népszámlálásokat csak a 18. században végeztek. Diedericks: *Nyugat-európai gazdaság- és társadalomtörténet*, 33.

⁵⁰ Később néhány manufaktúra is átveszi, mint például, hajógyártás, üveg és gyémáncsiszolás. Vermeert elbűvöltek az üvegből készült gömbölyű fülbevalók. Valószínűleg azért, mert a gyémánt és üvegcsiszolásban ekkora alakult ki egy finomcsiszolási technika, ami már formát is tud csiszolni. Horváth Csaba: *Történelem mindenkinek: A korai újkor és a polgári forradalmak kora*, Pécs, Prezident BT, 1994. 28.

⁵¹ Hoffmann: *Európai parasztok*, 263.

⁵² A modernizáció után is az 1700-as években a holland társadalom 70%-a mezőgazdaságból élt. Diedericks: *Nyugat-európai*, 64.

⁵³ Diedericks: *Nyugat-európai*, 122.

⁵⁴ Hajnal: *Új-kor*, 349.

⁵⁵ Diedericks: *Nyugat-európai*, 94.

A holland társadalom gazdasági kreativitása abban is megnyilvánult, hogy sikeresen kihasználta a természetes erőforrásokat és azokat előnyére fordította. A tenger, ami a holland gazdaság alapját képezte, ugyanakkor számos kihívást is jelentett. Hollandia és Zeeland tartományok jelentős része a tengerszint alatt helyezkedik el. Ennek következményeként a téli hónapokban – novembertől februárig – gyakoriak voltak a belvizek, melyek kezelésére gátak és lecsapoló rendszerek építése vált szükségessé.⁵⁶ 1640-re már a legtöbb tó lecsapolásra került, helyüket csatornák váltották fel, ami új területek hasznosítását tette lehetővé. A lecsapolási folyamatot segítették a malmok működtette szivattyús rendszerek, melyek alapvető szerepet játszottak a víz eltávolításában és a területek szárazon tartásában. A szélmalom 17. századra már merev alapon álló, forgó testű torony formájúvá vált, így az eddigi 2–8 lóerőt az újítások 6–14 lóerőre emelték.⁵⁷ Ez a technológiai újítás tette lehetővé a földterületek gazdasági célú kihasználását, és hozzájárult a holland mezőgazdaság és ipar fejlődéséhez.

A festmény tehát nemcsak művészeti, hanem gazdaságtörténeti szempontból is értékes forrást jelent, mely tükrözi a 17. századi holland társadalom életmódját, valamint az ipari és mérnöki újítások hatását a gazdasági fejlődésre.

A hajók nemcsak a halászatban, hanem a nemzetközi kereskedelemben is kulcsfontosságú eszközök voltak, mivel a Köztársaság függetlensége és tengeri világhatalmi státusza ezen kereskedelmi hálózaton alapult.⁵⁸ Tengeri nagyhatalmi szerepének kialakulását több tényező együttes hatása tette lehetővé, melyek közül az egyik legfontosabb a kereskedelmi útvonalak átrendeződése volt. A Földközi-tenger helyett az Atlanti-óceán térsége vált a kereskedelmi kapcsolatok központjává, mivel az újonnan felfedezett kontinens és azok piacai mellett Európa határain túlra is kiterjedtek a kereskedelmi érdekeltségei.⁵⁹

Magának Vermeernek is közvetlen köze volt a kereskedelemhez, gyermekei által. Mint magáról Vermeer életéről adatok hiányában nem sok tényrt ismerünk, ám gyerekeiről még kevesebbet tudunk. Annyi bizonyos, hogy 15 gyermeke volt. Pestis miatt sajnos, csak 11 élte meg a felnőttkort, négy gyereke megházasodott, akik nem, matrózok lettek és kereskedtek.⁶⁰

Hollandia közvetítő szerepe miatt a Köztársaságnak érdekében állt, hogy a keleti és nyugati régiók között ne alakuljanak ki alternatív kereskedelmi kapcsolatok, mivel ez veszélyeztette

⁵⁶ Wittmann: *Németalföld aranykora*, 143.

⁵⁷ Uo., 144.

⁵⁸ Uo., 150.

⁵⁹ Uo.

⁶⁰ Brook: *Vermeer kalapja a tizenhetedik század és a globalizáció hajnala*, 26.

volna vezető tengeri szerepének megőrzését. Ezt elősegítette, hogy a Hanza Szövetség kereskedelmi útvonalai fokozatosan megszűntek.⁶¹ A 17. század végére már mindenkinek szüksége volt a hollandok közvetítésre,⁶² így Hollandia kereskedelmi központ lett, azaz a bankhálózat központot is szükséges volt szerte ágazóan kiépítenie,⁶³ mivel kereskedni csak pénzzel lehet.⁶⁴ A bankhálózat lehetővé tette, hogy a kereskedők áruikat bebiztosítsák, így nem volt veszteséges út.

17. századra két kereskedelmi társaság alakult ki, amelyek fenntartották a kereskedők szabadságát. Nem csak egyéni szabadságról van szó, hanem a teljesítmény szabadságáról is,⁶⁵ azaz a kereskedők rugalmasan alkalmazkodhatnak a piac változásához, és ők alakíthatták versenyképessé tevékenységüket. A Kelet-Indiai Társaság 1602-ben alakult meg, melynek holland rövidítése a V.O.C.⁶⁶ Ez a kereskedelem intézményesedését jelentette, a szervezetet a részvénytársasági vállalkozás elődjének lehet nevezni.⁶⁷ Adminisztrálták és irányították a kereskedelmet, vagyis városokra lebontva meg kellett szervezni, strukturálni és irányítani a kereskedelem rendszerét. Ezen felügyelet mellett meg tudták adóztatni a behozott árut. A V.O.C. megjelenése után, aki nem lépett be, nem hozhatott be árut Ázsiából.⁶⁸ 1638-ban már csak a Holland Kelet-indiai Társaság kereskedhetett Japánnal.⁶⁹

A másik szervezet a Nyugat-indiai Társaság, a W.I.C.,⁷⁰ amit 1621-ben alapítottak a V.O.C. mintájára. Főleg nyugati érdekeltségeik végett vált szükségessé, legnagyobb tervük Portugáliától elhódítani Braziliát, melyet 1624 és 1654 között sikerült kereskedelmi felügyelet alá vonni.⁷¹ 1624-ben megalapították New Amsterdamot, de a város 1664-ben angol kézre került, így New York lett a neve II. Károly (1660–1685, Anglia királya) testvére után. A holland kereskedelemnek egészen az angol flottaépítésig, 1660-ig⁷² nincs konkurenciája.⁷³ A Köztársaság

⁶¹ Wittmann: *Németalföld aranykora*, 150.

⁶² Hajnal: *Új-kor*, 349.

⁶³ 1609-ben alapul meg az Amszterdami bank. Hajnal: *Új-kor*, 350.

⁶⁴ Clark, Kenneth: *Nézeteim a civilizációról*, ford. Végh János, Budapest, Gondolat Kiadó, 1985, 215.

⁶⁵ Hajnal: *Új-kor*, 349.

⁶⁶ Vereenigde Oostindische Compagnie

⁶⁷ Brook: *Vermeer kalapja a tizenhetedik század és a globalizáció hajnala*, 28.

⁶⁸ Uo.

⁶⁹ 1638-ban dőlt el, hogy a portugálok, vagy a hollandokat engedik be a kikötőkbe, a portugálok erőszakos térítő szándékaik miatt vesztettek. Hajnal: *Új-kor*, 350.

⁷⁰ Nyugat-indiai Társaság (West-Indische Compagnie)

⁷¹ Hajnal: *Új-kor*, 455.

⁷² Ekkor a királyi flotta és a parlamenti flotta összeolvadása egy modern Királyi Haditengerészet létrejötté.

⁷³ Huizinga: *Hollandia kultúrája*, 27.

a világkereskedelem telephelye, így elkerülhetetlen más kultúrával való találkozás, ez a művészetben is megfigyelhető.⁷⁴

A városfejlődés szorosan összefüggött a vízi útvonalakkal, amelyek gyors, biztonságos szállítását biztosítottak. A gazdasági fellendülés hatására a 17. század közepére a városok legtöbb utcája rendezett, kövezett utcákkal és téglaházzal rendelkezett. Ezt Sir William Temple⁷⁵ 1673-ban megjelenő könyvében írta le.⁷⁶ – Téglából épült házakat látunk a festményen is, ezek különösen hasznosak, mivel nem égnek könnyen, valamint a tégl könnyű építőanyag, ezáltal több ablakot lehet a házba beépíteni. Másik tényező, ami elősegíti az ablakok általánossá tételét, hogy olcsóbb lett maga az ablakgyártás, mivel az üveghengerről áttértek az üveglemezekre, vagyis gyorsabb és olcsóbb lett a gyártás, olcsóbb lett ablakhoz jutni. Így mindig friss és üde levegő járta át az otthonokat, ami segített elérni a patyolattiszta érzetet.

A festményen jól megfigyelhető, hogy a középtérben magas, keskeny arányú épületek jelennek meg, amelyek a korabeli holland városépítészet jellegzetes formavilágát tükrözik. A lakásínség enyhítésére pillanatnyi megoldást nyújtott, hogy elkezdtek felfelé építkezni, ezt is lehetővé tette a tégl, mint építőanyag. A magasabb épületek az árvízveszélyre is megoldást nyújtottak, csökkent az árvíz rombolta lakásbelsőik száma.⁷⁷ A házakat sokszor kátránnyal vonták be, mert a sós pára nem kímélte az építőanyagokat.⁷⁸ A holland polgári ház általában 2-3 emeletes volt, de ennél magasabbak is előfordultak. A magasabb épületek építése a társadalmi státusz és gazdasági jólét szimbóluma is volt. A vertikális építkezés nemcsak az építési technológiák és anyagok fejlődését tükrözte, hanem az egyén vagy család társadalmi rangját is kifejezte.

A fentebb említett kereskedelemmel együtt nem csak a portékákat cserélgették, hanem a művészeti stílusokat, technikákat beépítették a holland mindennapokba. Amit főleg a lakásbelsőkön lehet észrevenni, azaz, hogy az eddig egzotikusnak vélt tárgyak már az enteriőrökben is fellelhetők. Ilyen például, a török szőnyeg, amit az idő tájt még túl drágának tartottak ahhoz, hogy a földre tegyék, ezért az asztalon láthatjuk ezeket.⁷⁹ Ezt ugyan erről a festményről nem tudjuk közvetlenül leolvasni, azonban Vermeer enteriőr képein felismerhető ez a fajta anyag az

⁷⁴ Israel: *The Dutch Republic*, 563.

⁷⁵ II. Károly alatt angol diplomata, hollandbarát külpolitikát preferált, valamint közbenjáró III. Orániai Vilmos és II. Mária házasságához.

⁷⁶ S. Nagy Katalin: *A lakáskultúra története*, Budapest, Balassi Kiadó, 2003, 151.

⁷⁷ Uo.

⁷⁸ Zumthor, Paul: *Hollandia hétköznapijai Rembrandt korában*, ford. Gyáros Erzsébet, Budapest, Gondolat Kiadó, 1985, 20.

⁷⁹ Brook: *Vermeer kalapja*, 78.

asztalon, például *Levelet olvasó lány az ablaknál*; *Alvó lány*; *A Kerítőnő* című alkotásain.⁸⁰ Az utóbbi festményen láthatunk az asztalon egy kerámiát, amin szintén fellelhető az ázsiai hatás. A kínai porcelán nagyon híres és kelendő termék volt a korban, azonban a kínai belviszály miatt csökkent a behozatali mennyiség, ám az igény nem szűnt meg, ezért hollandok próbálták utánozni. A fajansz nem tud olyan fehérre kiégni, mint a porcelán – nincs benne annyi kaolin –, ezért fehér ónzománccal vonták be, és úgy adták tovább az ebből készült tárgyakat. Ezt tekinthetjük a kínai porcelán „hamisításának” is, azonban a nagy kereslet a porcelán iránt szükségessé tette ezt a fajta megoldást. Az említett festményeken megjelenő kerámiák, annyira hasonlítottak a kínaihoz, hogy nem lehet megállapítani, hogy azok eredetiek-e, vagy holland hamisítványok. Néhány delfti műhely még égetés előtt festette ki az agyagot, ami nagy ügyességet követelt, mivel nem lehetett javítani, hiszen a porszerű festék azonnal nedvességet kíván, így a másodperc töredéke alatt odatapadt az agyagra – ezt hívják porcelántechnikának.⁸¹

A fajanszkészítők, üvegfüjők, festők, nyomdászok, könyvkötők, himzők, műkereskedők, szobrászok mind egy céhbe tartoztak, a Szent Lukács céhhez.⁸² Erre a művészi csoportosulásra, azért volt szükség, mert az egyház már nem patronálta a képzőművészeket, ezért a delfti kézművesek céhet alapítottak és ezen a céhen keresztül folytathatták tevékenységüket.⁸³ Vermeer 1653. december 29-én lépett be, ekkor 22 éves volt.⁸⁴ Kétszer is volt a Szent Lukács céh főcéhmestere, először 1662/63-ban, második alkalommal pedig 1670/71-ben.⁸⁵ Sok művésszel találkozott, műkereskedéssel is foglalkozott – akárcsak apja, aki szintén ehhez a céhhez tartozott –, azonban magát mindig festőnek tartotta, valamint a Szent Lukács céhben is akként tartották számon.⁸⁶ A céhet 1611-ben alapították Delft-ben, a névválasztás nem véletlen, az apokrif iratok szerint egyszer Szent Lukács lefestette Szűz Máriát, Jézus anyját.⁸⁷ Szent Lukács nem csak a céhük nevét adta, hanem a védőszentjüké is vált. A körülbelül 24 000 fős lakosságú Delftben 36 festő tartozott – de ezek csak a festőmesterek száma, rajtuk kívül legények és inasok is dolgoztak – a Szent Lukács céhbe.⁸⁸ Tehát nagy volt a művészeti igény, a város fejlettségére,

⁸⁰ Ezekből a képekből azt a következtetést vontam le, hogy a 17. században használat szőnyeg nem volt olyan tömött, súlyos, mint a napjainkban, mivel ez sokkal redősebben omlik le az asztalról, vagyis muszáj vékonyabb anyagúnak lennie, hogy tudjon hajolni.

⁸¹ Katona Imre: *A magyar kerámia és porcelán*, Budapest, Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata, 1978, 63.

⁸² A legtöbb mesterségnek volt céhe, ez is a középkori városfelépítésre utal. Külön volt az orvosoknak, külön a posztóval kereskedőnek stb.

⁸³ Bailey: *Vermeer. Delft látképe*, 51.

⁸⁴ Uo., 22.

⁸⁵ Schneider: *Vermeer. 1632–1675. A festői életmű*, 8.

⁸⁶ Uo., 9.

⁸⁷ Fogarassy: *Vermeer: a festőművészet*, 23.

⁸⁸ Prak: *Hollandia aranykora*, 213.

lakosainak vagyoni helyzetére rávilágít, hogy milyen nagy számú művészt tudott eltartani, foglalkoztatni.

Az '50-es évek után Delft városának gazdasági bázisa eltűnőben volt, miután elvesztette az elsősorban sörfőzésből fakadó hatalmas bevételét és ezután posztójáról és kerámiáiról vált újra nevezetessé. Sok esetben egyébként a régi sörfőzés helyén alakítottak ki új fazekasműhelyeket.⁸⁹

4. kép. Képkivágás: *Öregtemplom*

A kompozíció bal oldalán jól kivehető a gótikus stílusban épült Öregtemplom tornya (Oude Kerk). A művész megörökítette azt az épületet, amely később 1675 december 16-án bekövetkezett halála után végső nyughelyéül szolgál.⁹⁰ Vermeer halála előtt három évvel 1672-ben tört ki a francia–holland háború, ami holland gazdaság összeomlását vonta maga után, ami Vermeer életére is nagy hatást gyakorolt, nem csak anyagilag került a csőd szélére, de a munkássága is megtorpant. A francia előretörés megakadályozásához tengeri gátakat nyitottak meg, így Vermeer birtokát is elárasztotta a víz.⁹¹ A váratlan pénzügyi összeomlásba és az adósságba belebetegedett, így nem sokkal a háború kitörése után meghalt.

⁸⁹ Bailey: *Vermeer. Delft látképe*, 172.

⁹⁰ Adelheid Rech: Vermeer's Delft: The Oude and Nieuwe Kerk, *Essential Vermeer* https://www.essentialvermeer.com/delft/delft_today/oude_and_nieuwe.html (Letöltés: 2025. október 27.)

⁹¹ Igazából anyósa, Maria Thins tulajdonában lévő Schoonhovenben bérbe adott földje került víz alá. Schneider: *Vermeer. 1632–1675. A festői életmű*, 13.

Vermeer halála után a képek többsége egyik patrónusához Jacobs Dissiushoz került.⁹² Halála után Gerard Houet műkereskedő 1696-ban Amszterdamban 21 Vermeer festményt árverezett el, a *Gyöngyöt mérő nő*, mely az 1. számot viselte, 150 guldenért kelt el,⁹³ *Delft látkepe* a 31-es számot kapta, ez a festmény 200 guldenért került új tulajdonosához.⁹⁴ Tehát közvetlen a festő halála után nagy elismertségnek örvendtek a képei.⁹⁵ Napjainkban ez a festmény Hágában a Mauritius Múzeumban található. A festményt 2012-ben restaurálták.

Vermeer halálával párhuzamosan a „holland aranykor” is hanyatlani kezdett. A 18. században beköszöntött új művészeti és új tudományos irányzatokkal nem tudta felvenni a versenyt. A francia abszolutisztikus hatalmat kiszolgáló barokk, a rokokó válik népszerűvé, amivel a holland „realista barokk” nem tud azonosulni, majd az ezt felváltó klasszicizmus is távol állt a holland művészettől. Hollandia esetében egy önkéntes feladásról lehet beszélni, hiszen nem következett be gazdasági vagy társadalmi válság, mégis a perifériára szorultak. Az új európai hatalmi átrendeződésnek az előzménye azonban az is, hogy Hollandia kereskedelmi hatalma stagnálni kezdett, az angol flotta megerősödésével az angolok ugyanis nem csak kiegyenlítették a lemaradásukat a tengeri kereskedelemben, hanem átvették tengerek feletti irányítást is. Ezáltal Hollandia gazdasági ereje is hanyatlott.

A 19. század közepén Thoré-Bürger francia műkritikus 20 évet szentelt Vermeer kutatásnak, ő az, aki újra felfedezi Vermeert és halhatatlanná teszi alkotásait. Thoré hatására művészetileg festményeit a francia impresszionisták tanulmányozták. *A tejet öntő lány* festményén is felismerhető a *pointilista* technika, ez a fajta színfoltokkal festő irányzat az impresszionistáknak kedvelt technikája. Amennyiben ebből a szempontból vizsgáljuk, úgy kijelenthetjük, hogy az impresszionisták nem csupán megmentették a holland aranykor egy szeletét, hanem azt művészeti eszközeikkel egyúttal fel is használták. E helyzet elégtételnek is tűnhet, ha figyelembe vesszük, hogy elsősorban éppen a francia hatások voltak azok, amelyek a Holland Köztársaság gazdaságának romlását eredményezték, s az egyre fokozódó francia behatás végül is a holland aranykor végét eredményezte. A történelem e frappáns iróniája, amely a gazdasági és politikai végét jelentette a hollandok dicső korszakának, hogy ugyanazon nép művészeti irányzata, – az

⁹² 1682-ben összeírt leltára szerint 12 Vermeer-képet birtokolt Schneider: *Vermeer. 1632–1675. A festői életmű*, 10–13.

⁹³ Ma Washingtonban található.

⁹⁴ Jan Steen ezért az összegért 3 festményt árult. Schneider: *Vermeer. 1632–1675. A festői életmű*, 10–13.

⁹⁵ Breckhout Vermeert élete vége felé látogatta meg 1669-ben ezt írta róla „Egy Vermeer nevű ünnepeelt festőt látogattam meg, aki megmutatta nekem a művészete néhány példáját” Horkay-Hörcher: *Erő és gyöngédség*, 118.

impresszionizmus pontosan a holland örökségből merített, hogy új formában és jelentésrétegekben elevenítse meg azt.

FELHASZNÁLT IRODALOM

BAILEY, Anthony: *Vermeer. Delft látképe*, ford. Borbás Mária, Budapest, Helikon Kiadó, 2005.

BRAUDEL, Fernand: *Anyagi kultúra, gazdaság és kapitalizmus. XV–XVIII. század. A mindennapi élet struktúrái*, ford. Pödör László, Budapest, Gondolat Kiadó, 1985.

BROOK, Timothy: *Vermeer kalapja. A tizenhetedik század és a globalizáció hajnala*, ford. Jutai Péter, Budapest, Európa Kiadó, 2009.

CLARK, Kenneth: *Nézeteim a civilizációról*, ford. Végh János, Budapest, Gondolat Kiadó, 1985.

DIEDERICKS, H. A.: *Nyugat-európai gazdaság-és társadalomtörténet. A rurális társadalomtól a gondoskodó államig*, ford. Kocsor Dóra, Budapest, Osiris Kiadó, 1995.

Essential Vermeer: <https://www.essentialvermeer.com/index.html>

FOGARASSY Miklós: *Vermeer: a festőművészet*, Budapest, Corvina Kiadó, 1987.

GYÁNI Gábor: *Budapest – Túl jön és rosszon. Nagyvárosi múlt, mint tapasztalat*, Budapest, Napvilág Kiadó, 2008.

HAJNAL István: *Új-kor*, in Hóman Bálint – Szekfü Gyula – Kerényi Károly: *Egyetemes Történelem (III. kötet)*, Budapest, Magyar Szemle Társaság, 1935.

HOFFMANN Tamás: *Európai Parasztok. Az étel és az ital*, Budapest, Osiris Kiadó, 2001.

HORKAY-HÖRCHER Ferenc: *Erő és gyöngédség*, in Képzőművészeti és vallásfilozófiai esszék, Budapest, MMA Kiadó, 2023.

HORVÁTH Csaba: *Történelem mindenkinek: A koraiújkor és a polgári forradalmak kora*, Pécs, Prezident BT, 1994.

HUIZINGA, Johan: *Hollandia kultúrája a tizenhetedik században*, ford. Gera Judit, Budapest, Osiris Kiadó, 2001.

ISRAEL, Jonathan I.: *The Dutch Republic. Its Rise, Greatness and Fall: 1477–1806*, Oxford, Clarendon Press, 1995.

KATONA Imre: *A magyar kerámia és porcelán*, Budapest, Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata, 1978.

KOSSMANN-PUTTO, J. A.: *Észak- és Dél-Németalföld története*, ford. Gera Judit, Stichting Ons Erfdeel vzw Alapítvány kiadása, 1998.

Mauritshuis Museum: <https://www.mauritshuis.nl/en/our-collection/artworks/92-view-of-delft>

PRAK, Maarten: *Hollandia aranykora. A köztársaság talánya*, ford. Balogh Tamás, Budapest, Osiris Kiadó, 2004.

RECH, Adelheid: *Carillon History, Essential Vermeer*. https://www.essentialvermeer.com/music/carillon/carillon_a.html

RECH, Adelheid: *Vermeer's Delft: Oude Langendijk, Essential Vermeer*. https://www.essentialvermeer.com/delft/delft_today/oude_langendijck.html

RECH, Adelheid: *Vermeer's Delft: The Oude and Nieuwe Kerk, Essential Vermeer*. https://www.essentialvermeer.com/delft/delft_today/oude_and_nieuwe.html

RÉRAT, Alain: *Vermeer*, ford. Havas Lujza, Budapest, Corvina Kiadó, 1994.

S. NAGY Katalin: *A lakáskultúra története*, Budapest, Balassi Kiadó, 2003.

PEPYS, Samuel naplója. Válogatta, Szobotka Tibor, ford. Ruttkay Kálmán, Budapest, Gondolat Kiadó, 1961.

SCHMAL Dániel: *Kezdet nélküli kezdet. Descartes és a karteizianizmus problémái*, Budapest, Gondolat Kiadó, 2012.

SCHNEIDER Norber: *Vermeer. 1632–1675. A festői életmű*, Budapest, Vince Kiadó, 2004.

WITTMANN Tibor: *Németalföld aranykora*, Budapest, Gondolat Kiadó, 1965.

ZUMTHOR, Paul: *Hollandia hétköznapijai Rembrandt korában*, ford. Gyáros Erzsébet. Budapest, Gondolat Kiadó, 1985.

TÖRTÉNELEMTUDOMÁNYI ESSZÉK

Pétsy Zsolt Balázs

GONDOLATOK A MAGYARSÁG ÉS A SZLÁVOK (1942) CÍMŰ TANULMÁNYKÖTETHEZ

A magyarság és a szlávok című tanulmánykötet¹ a *Magyarságtudományi Intézet* gondozásában, Szekfű Gyula² szerkesztésben a második világháború évei alatt, 1942-ben jelent meg. A mű a magyarok és a szláv népek történelmi, nyelvi és kulturális kapcsolatainak átfogó tudományos vizsgálatát tűzte ki céljául. A szerkesztői bevezetőben az alábbiakat olvashatjuk: „A német és török népet kivéve, egyik népcsoporttal sem voltak a magyarságnak oly régi és állandó érintkezései, mint a szlávssággal. Viszont ezekkel a szoros kapcsolatokkal fordított arányban van irodalmunknak, és benne tudományos irodalmunknak feltűnő szegénysége szláv vonatkozásokban és azok magyarázatában.”³ Szekfű Gyula, a 20. századi magyar történetírás meghatározó személyisége munkásságának kiemelt jelentőségét jelzi a Gyurgyák János és Kisantal Tamás által szerkesztett *Történelemelmélet* című kétkötetes mű fülszövegében olvasható megállapítás, miszerint „Közhelynek számít a magyar történeti irodalomban, hogy a magyar historiográfia egy rövid időszakot és irányzatot (a két világháború közötti szellemtörténetet és legfőképpen Szekfű Gyulát) leszámítva nem igazán érdeklődött a történettudomány teoretikus és metodológiai kérdései iránt.”⁴ Halálának hetvenedik évfordulóján arra szeretném felhívni a figyelmet, hogy az említett tanulmánykötet napjainkban is aktuális, sőt, továbbra is nélkülözhetetlen a közép-európai történeti tér 21. századi eszmetörténeti vizsgálatához.⁵

A *Magyarságtudományi Intézetet* a két világháború között, 1939-ben alapította Eckhardt Sándor dékán, az akkori Pázmány Péter Tudományegyetem (az egyetem ma Eötvös Loránd nevét viseli) bölcsészkarán, Domanovszky Sándor⁶ rektorsága alatt. Igazgatótanácsában a dékán mellett az 1939/40-es tanévben Horváth János, Szekfű Gyula, Mályusz Elemér és Pais Dezső foglaltak helyet.⁷ Az intézet célja nem pusztán a nemzeti múlt kutatása, hanem annak

¹ Szekfű Gyula (szerk.): *A magyarság és a szlávok*, Budapest, Magyarságtudományi Intézet, 1942.

² Szekfű Gyula (1883–1955): történész, publicista, egyetemi tanár, az MTA tagja. Kenyeres Ágnes (főszerk.): *Magyar Életrajzi Lexikon*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1994. Online változat: <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/> (Letöltés: 2025. november 8.)

³ Szekfű Gyula: Előszó, in Szekfű: *A magyarság*, 5.

⁴ Gyurgyák János – Kisantal Tamás (szerk.): *Történelemelmélet I–II*, Budapest, Osiris, 2006, hátsó borító.

⁵ Az EKÖP-program keretében a 2025/2026-os tanévben zajló kutatásom – *Közép-Európa politikai eszméje kultusztörténeti szempontból az Osztrák–Magyar Monarchiában és utódállamai területén, különös tekintettel a magyar–lengyel irodalmi és történelmi kapcsolatokra* – historiográfiájának szerves része a Szekfű Gyula szerkesztette *A Magyarság és a szlávok* című kötet.

⁶ Domanovszky Sándor (1877–1955): történetíró, egyetemi tanár, az MTA tagja. Kenyeres: *Magyar Életrajzi Lexikon*.

⁷ Horváth János (1878–1961): irodalomtörténész, egyetemi tanár, az MTA tagja. Mályusz Elemér (1898–1989): történész, egyetemi tanár, az MTA tagja. Pais Dezső (1886–1973): nyelvész, egyetemi tanár, az MTA tagja. Lásd

összehangolt, interdiszciplináris feltárása, a magyar nép történetének, nyelvének, társadalmi szerkezetének és kulturális hagyományainak egységes tudományos vizsgálata volt. A kutatási koncepció ideológiai–filozófiai előzményének is tekinthető a Szekfű Gyula szerkesztette 1939-es tanulmánykötet, a *Mi a magyar?*,⁸ amelyben a nemzeti önismeret és a történeti kontinuitás kérdéseit vizsgálták a szerzők. Az *Magyarságtudományi Intézet* által szervezett előadássorozatok bővített anyaga könyv formájában is megjelent, ebbe a sorozatba illeszkedik az 1942-es *A magyarság és a szlávok* című kötet, melynek szerzői – így többek között Kniezsa István, Hadrovics László, Divéky Adorján, Gunda Béla, Gogolák Lajos⁹ – a korszak elismert tudósai voltak, akik a nyelvtudomány, néprajz, irodalomtörténet és történelem különböző területein vizsgálták a magyar–szláv kapcsolatokat. A szláv népekkel való együttélés a tanulmánykötet szemléletében alapvetően, illetve nem kizárólag konfliktustörténetként, hanem kölcsönhatás-történetként értelmezendő. E mögött az a kutatói gondolat húzódik meg, hogy a magyar történelem nem önmagában, hanem a regionális – területileg a közép-európai térben zajló – kölcsönhatások rendszerében, nyelvi, kulturális, irodalmi interakciók, illetve általában a történelmi események hálózatában válik (még) jobban érthetővé. Ez a kutatói szemlélet ahhoz a törekvéshez illeszkedik, mely szerint a magyarság történetét, a magyar identitás önértelmezését a Közép-Európa-gondolat tágabb összefüggésrendszerébe lehetséges és célszerű helyezni. A kulturális, illetve

Uo.; *A Budapesti Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Almanachja fennállásának 305. tanévében az MCMXXXIX–MCMXL. tanévre*, Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1940, 106.

⁸ Szekfű Gyula (szerk.): *Mi a magyar?*, Budapest, Magyar Szemle Társaság, 1939.

⁹ Kniezsa István (1898–1965): nyelvész, egyetemi tanár, az MTA tagja. 1934–35-ben Lengyelországban folytatott szlavisztikai kutatásokat ösztöndíjasként. 1940 októberétől a szlavisztika ny. r. (nyilvános rendes) tanára a kolozsvári, 1941-től a budapesti egyetemen, a tanszék vezetője haláláig. A magyar és a szláv nyelvtudománnyal foglalkozott, ezen belül hely- és személynévkutatással, a magyar helyesírás történetével és a magyar nyelv szláv elemeivel. Kenyeres: *Magyar Életrajzi Lexikon*.

Hadrovics László (1910–1997): a 20. század második felében a széles értelemben vett szlavisztika rendkívül invenciózus és eredményes művelője, különösen a délszláv filológiában, nyelvészetben és művészettörténetben alkotott maradandót. Kiss Lajos: *Hadrovics László, A múlt magyar tudósai*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1999. <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/MuMaTu-a-mult-magyar-tudosai-1/hadrovics-laszlo-1F93/> (Letöltés: 2025. november 8.)

Divéky Adorján (1880–1965): történész, egyetemi tanár, az MTA levelező tagja. 1909–11-ben a krakkói egyetemen hallgatott történelmi előadásokat. 1917-ben Varsóba ment a könyvtárak és levéltárak magyar vonatkozású anyagait kutatni, emellett az egyetemen magyar lektor, később 1929-ig a magyar történelem előadója. 1934-től a varsói Magyar Intézet igazgatója. 1939-től a debreceni egyetemen a kelet-európai történelem ny. r. tanára. Elsősorban a magyar–lengyel történelmi kapcsolatokkal foglalkozott, számos munkája lengyelül jelent meg. Kenyeres: *Magyar Életrajzi Lexikon*. Szerzői munkásságához lásd továbbá: Mudrák József: Divéky Adorján és a lengyelországi magyar emlékek, *Újkor.hu*, 2017. november 18. <https://ujkor.hu/content/diveky-adorjan-es-lengyelorszagi-magyar-emlekei> (Letöltés: 2025. november 03.)

Gunda Béla (1911–1994): néprajzkutató, 1934-ben svéd állami ösztöndíjat kapott. 1939–43 között a magyar Néprajzi Múzeumban dolgozott. 1943-ben a kolozsvári egyetemre nevezték ki a néprajztudomány professzorának. 1949-től a debreceni egyetem néprajzi tanszékének tanára. Nagy Jenő: Gunda Béla (1911–1994), in *Erdélyi Múzeum*, 56. kötet, 1994/3–4, 82.

Gogolák Lajos (1910–1987): történész, újságíró, egyetemi tanár. A budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán Szekfű Gyula tanítványa, majd tanársegédje. A cseh és szlovák nyelv és művelődéstörténet avatott ismerője. Kenyeres: *Magyar Életrajzi Lexikon*.

nyelvi érintkezések – például a nyelvi átvételek – egyaránt alakítói a nemzeti identitásnak, ahogyan maguk a politikai események. A *Magyarságtudományi Intézet* berkeiben megszületett kötet a korszak tudományos modernizációjának és ideológiai önreflexiójának produktuma, amely hozzájárult a nemzeti önismeret erősítéséhez,¹⁰ magas szintű szintezésre törekvő tudományos vállalkozás. A nemzeti identitást, a különböző értelmezéseket (vonulatokat) eltérő idősíkokban és eltérő irányokból lehet megközelíteni, de magának a nemzettudat értelmezésének története is vizsgálható historiográfiai szempontból.¹¹

A kötet újszerűségét és hiánypótló jellegét Prokopy Imre¹² korabeli recenziója¹³ is kiemeli, rámutatva, hogy az irodalomjegyzékben szinte csak külföldi szerzők külföldön megjelent munkái találhatók. A kötet különböző tanulmányaira a mai napig hivatkoznak, főleg nyelvészeti és néprajzi témájú munkákban, azonban több, kifejezetten Közép-Európával foglalkozó mű, például Ormos Mária a *Közép-Európa. Volt? Van? Lesz?* című könyve is említi a forrásai között.¹⁴

A kötet tartalmilag két nagyobb belső egységre osztható. Az első rész alapvetően a szláv népek nyelvi, kulturális fejlődését tárgyalja, szerzői: Kniezsa István, Zsirai Miklós, Fügedi Erik, Lukinich Imre, Trócsányi Zoltán, Divéky Adorján, Hadrovics László és Gogolák Lajos.¹⁵ A második rész a magyar–szláv kapcsolódások konkrét formáit és annak típusait mutatja be,

¹⁰ Szekfű Gyula: Előszó, 5; Gyurgyák János: *Ezzé lett magyar hazátok. A magyar nemzeteszmé és nacionalizmus története*. Budapest, Osiris, 2007, 324–328.

¹¹ Gerő András: *Képzelt történelem. Fejezetek a magyar szimbolikus politika XIX–XX. Századi történetéből*, Budapest, PolgART, 34.

¹² Prokopy Imre (1873–1944) ügyvéd, Bács-Bodrog vármegye utolsó magyar főispánja. 1925 végétől a Magyar Párt főtitkára. 1927-ben áttelepült Magyarországra. A. Sajti Enikő: *Kisebbségpolitika és társadalomszervezés. Várady Imre (1867–1959) bánáti magyar politikus iratai*, Újvidék, Forum Könyvkiadó, 2016, 212.

¹³ Prokopy Imre: A magyarság és a szlávok, *Magyar Szemle*, XLIII. kötet, 5. (183.) sz, 1942. november, 255–262.

¹⁴ Ormos Mária: *Közép-Európa. Van? Volt? Lesz? A fogalom változásai a 19–20. században*, Budapest, Napvilág, 2007; továbbá Nádor Orsolya – Žagar Szentesi Orsolya: Nyelvpolitikai és nyelvoktatás-politikai adalékok a horvát–magyar kapcsolatok múltjához és jelenéhez, in Fedinec Csilla (szerk.): *A közép-európaiság dicsérete és kritikája*, Pozsony, Kalligram, 2013, 501; Sziklay László: A magyar szlavisztikai kutatás és felsőoktatás, in Berkes Tamás (szerk.): *Keresztirányok. Közép- és kelet-európai összehasonlító kultúrtörténet*, Res Publica Nostra 7, Budapest, Balassi Kiadó, 1999, 312–322; Gulyás László: *Edvard Beneš. Közép-Európa koncepciók és a valóság*, Máriabesnyő – Gödöllő, Attraktor, 2008; Gyóni Gábor: Szekfű Gyula és Oroszország, in Krausz Tamás – Radnóti Klára – Sashalmi Endre (szerk.): *Apologia historiographiae. Az orosz történelem évszázadai*, Budapest, Martin Opitz Kiadó, 2023, 385.

¹⁵ Zsirai Miklós (1892–1955): finnugor nyelvész, egyetemi tanár, az MTA tagja. 1935-től ny. r. tanár, a finnugor intézet vezetője a budapesti egyetemen. *Magyar Életrajzi Lexikon*.

Fügedi Erik [1934-ig Filipek] (1916–1992): történész, F. Almási Éva (szerk.): *Kortárs magyar írók (1945–1997)*, Budapest, Enciklopédia Kiadó, 1998–2000, <https://vmek.oszk.hu/00000/00019/html/f/i004029.htm> (Letöltés: 2025. november 8.)

Lukinich Imre (1880–1950): történész, egyetemi tanár, az MTA tagja. 1929-től a budapesti egyetemen a kelet-európai történet ny. r. tanára. Különösen Erdély története, a Rákóczi-korszak, a lengyel–magyar kapcsolatok kérdése foglalkoztatta. Kenyeres: *Magyar Életrajzi Lexikon*.

Trócsányi Zoltán (1886–1971): nyelvész, irodalom- és könyvtörténész, műfordító, könyvtáros. 1939-től megbízott előadóként adott elő a budapesti egyetem orosz nyelvi és irodalmi tanszékén. Kenyeres: *Magyar Életrajzi Lexikon*.

nyelvi, irodalmi, néprajzi és történeti szempontból, szerzői: Knieszsa István, Hadrovics László, Gunda Béla, Thim József¹⁶ és Gogolák Lajos. A két belső tartalmi egység felépítése nemcsak tematikai, hanem módszertani tagolást is tükröz, hiszen az első rész a szláv népek történeti és kulturális keretét rajzolja meg, a második viszont már e viszonyrendszeren belül a magyar kapcsolódási pontokat vizsgálja meg.

A cím tudományos értelemben vett kapcsolatrendszereket jelöl és ragad meg, utalva arra, hogy a tanulmányok a magyarság történelmét a magyarságot körülvevő, illetve vele együtt élő szláv népek múltjának és kultúrájának ismeretével kívánja összekapcsolni. A szerkesztői előszó előre jelzi, hogy a kötet célja a magyarság és szlávok közötti kölcsönös egymásra hatások tudományos vizsgálata. Úgy is fogalmazhatunk, hogy a címben az „és” összefüggéseket jelez, azt a felismerést, hogy – Szekfű szavaival élve, azokat ismételve – „a német és török népet kivéve egyik népcsoporttal sem voltak a magyarságnak oly régi és állandó érintkezései, mint a szláv-sággal”.¹⁷ Ez azt is jelenti, hogy történelmi múltunk és jelenünk vizsgálata a térség népeinek kölcsönös hatásrendszerében válik teljessé. A *Közép-Európa*¹⁸ kifejezést a tanulmánykötet egyes szerzői szó szerint is használják, a kötet tartalmánál fogva magában hordja a közép-európai gondolat korabeli tudományos formáját, azt nem elsősorban politikai egységként tekintve, hanem sokkal inkább a terület kulturális–történeti kölcsönhatásait tekintve.

A közép-európai népek közötti kapcsolódások szimbolikus mintázataként értelmezhetőek a magyarok és a lengyelek közötti történelmi, illetve nyelvi-kulturális kapcsolatok. A kötetben a magyar–lengyel kapcsolatok alapvetően három – egymással összefüggő – dimenzióban, így történeti–történelmi, irodalmi-kulturális, valamint nyelvi–néprajzi összefüggésekben jelennek meg. A *Lengyelország történelmi fejlődése*¹⁹ című tanulmányban Divéky Adorján a lengyel államiság alakulását mutatja be a középkortól egészen annak 1939-ban bekövetkező ismételt megsemmisüléséig. A szerző még az első világháború idején kezdett el magyar nyelvet és történelmet tanítani a Varsói egyetemen, majd később, 1934-től a Varsói Magyar Intézet első igazgatója volt. Divéky Adorján nevelte ki az első lengyel hungarológusokat.²⁰ A tanulmányban Magyarország és Lengyelország a „nyugati és keleti kultúra ütközőpontján” elhelyezkedő, azonos kulturális mintákat követő államokként jelennek meg, melyek sorsát a kelet felől érkező

¹⁶ Thim József (1864–1959): orvos, történetkutató, a történettudományok kandidátusa. Bakteriológiai és közegészségügyi témákban is publikált, emellett szerb történelemmel is foglalkozott. Kenyeres: *Magyar Életrajzi Lexikon*.

¹⁷ Szekfű Gyula: Előszó, in Szekfű: *A magyarság*, 5.

¹⁸ „Középeurópa”, „középeurópai” írásmóddal

¹⁹ Divéky Adorján: Lengyelország történelmi fejlődése, in Szekfű: *A magyarság*, 111–131.

²⁰ Bátty Zoltán: *Polsko–węgierska czytanka historyczna. Lengyel–magyar történelmi olvasókönyv*, szerk. Biernacki, Karol, ford. Rotár Krisztina, Szeged, Lengyel–Magyar Kulturális Egyesület, 2018, 134.

fenyegetettség és a nyugati kultúra védelme egyaránt meghatározta az elmúlt századokban. Fontos szerep jut a két ország közös történelmének: a perszónálunió Nagy Lajos király idején, majd leánya, Hedvig uralkodása, akinek házassága révén kezdődött meg a Jagelló-korszak, a Jagelló-házi magyar királyok, később pedig Báthory István erdélyi fejedelem lengyel királlyá választása uralkodókon keresztül is összekötötte a két országot. A Habsburg Monarchia időszaktól kezdve, és főleg Lengyelország felosztása után a magyar–lengyel kapcsolatok nem politikai–államhatalmi, hanem elsősorban a népek közötti szolidaritás formájában élt tovább. A 19. századi magyar és lengyel szabadságharcok közös alakjai, Bem József (Józef Zachariasz Bem) és Dembinszky Henrik (Henryk Dembiński) ennek a testvériségnek szimbolikus alakjai. A szerző szemléletében a német és orosz hatalmi zónák közé szorult lengyel és magyar nép kulturális és erkölcsi szövetségének eszméje jelenik meg. Nem mellékes, hogy az osztrák politika a lengyelek felé az 1860-as évektől kedvezőbbé vált, mert szövetségest láttak bennük az orosz pánszlávizmussal szemben. A galíciai lengyelek valóban meg is alakították Krakkóban a Legfelsőbb Lengyel Nemzeti Bizottságot az első világháború kitörésekor, amely lengyel légiót is szervezett az osztrák–magyar hadseregben, és azon dolgozott, hogy a létrehozandó Lengyelország a dualista monarchiához csatlakozzon, azonban a háborút a központi hatalmak elveszítették, ezért sem erre, sem Károly István főherceg (1860–1933) lengyel királyságára – ami szintén szóba került ebben a körben – nem került már sor.²¹ Itt szükséges még azt is megjegyezni, hogy a mű a második világháború idején, Lengyelország ismételt felosztását, valamint Magyarország Németország melletti Szovjetunió elleni hadba lépését követően született meg.

Hadrovics László *Magyar–szláv irodalmi érintkezések*²² című tanulmányában rámutat arra, hogy a magyar filológia elsősorban a magyar irodalmat ért nyugati hatásokkal foglalkozott, de szinte elmaradt a magyar mint átadó kultúra részletes kutatása. Felsorolja a középkori kódexeket, a szlovákok és horvátok által átvett históriás énekeket, és a horvát–magyar kölcsönös hatásokat, amit a törökök elleni egymásrautaltság is erősített, és ez a kapcsolat fennmaradt egészen a Ljudevit Gaj-féle²³ nyelvi reformig, amely új irodalmi nyelvet alakított ki, dialektussá

²¹ Divéky Adorján: Lengyelország történelmi fejlődése, in Szekfű: *A magyarság*, 129. (Habsburg–Teschén) Károly István osztrák főherceg és magyar királyi herceg, szülei Károly Ferdinánd főherceg és Erzsébet főhercegnő, József nádor leánya. Károly István, in *A Pallas nagy lexikona*, 1893–1900 <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-a-pallas-nagy-lexikona-2/k-E039/karoly-istvan-E70C/> (Letöltés: 2025. november 9.)

²² Hadrovics László: Magyar–szláv irodalmi érintkezések, in Szekfű: *A magyarság* 189–204.

²³ Ljudevit Gaj (1809–1872): horvát nyelvész, politikus, újságíró és író. A délszláv népek kulturális, sőt, politikai egységének híve, amelyre az *illír* nevet használta. A horvátok által beszélt különféle nyelvjárások közül a *što* nyelvjárás irodalmi nyelvvé tételét javasolta, amely a szerb nyelvjárások többségéhez a legközelebb állt, cseh mintára megalkotott mellékjeles helyesírással, szemben a korábbi, magyar helyesíráson alapuló Zágráb-környéki könyvkiadással, ami az akkor a horvátok többsége által beszélt *kaj* nyelvjárásban íródott, éppen azért, mert utóbbi a nyelvalkítók szerint túl sok német és magyar elemet tartalmazott. Ljudevit Gaj Az új irodalmi nyelv bevezetését a délszláv népek egységének elengedhetetlen feltételének tartotta. Romsics Ignác: *Nemzet, nemzetiség és állam*

fokozva le az addigi irodalmi nyelveket. Kiemeli, hogy a magyarországi szerbek a 18–19. században a szerbség kulturális úttörői voltak, az egész szerb színháztársaság Pesten indul meg, és sorolja a magyar irodalom hatásait a szerbre. A pánszlávizmussal kapcsolatosan pedig az alábbi véleményt fogalmazza meg: „A pánszlávizmus közép- európai formája Magyarország talajából nőtt ki. A pesti lutheránus tót hitközség papja, Kollár János²⁴ az előharcosa ennek a kezdetben kulturális, később határozott politikai programmal fellépő mozgalomnak s jellemző, hogy itt Pesten alakítják ki az összetalálkozó szlovák, szerb, horvát kultúrmunkások a szláv közösség öntudatát.”²⁵ Ebben az értelemezésben a szerző arra tesz utalást, hogy a pánszláv gondolat eredetileg kulturális és nyelvi mozgalomként, nem politikai eszmeként jelent meg. A szlovák irodalom esetén közvetlen hatások helyett inkább párhuzamosságokat mutat ki. A Kárpát-medencén túllépve a 19. századtól kezdve megjelenik az orosz irodalom hatása is a magyarra. Knieszsa István *Magyar–szláv nyelvi érintkezések* című írása részletesen, kategóriákra bontva mutatja be a szláv elemeket a magyarban, valamint a magyar elemeket a különböző szláv nyelvekben, rámutatva a felsorolt átvételek, párhuzamosságok okaira, hátterére is. Gunda Béla *Magyar–szláv néprajzi kapcsolatok* című tanulmánya sorra veszi a Kárpát-medence magyarsága, valamint az annak északi és déli peremén élő szlávok közötti néprajzi kapcsolatokat, amelyek a különféle házformák, ruházatok, szokások, dallamok, állattenyésztési eljárások kapcsolataiban jelennek meg. Figyelemre méltó, hogy például a horvát népköltészetben megjelennek magyar történelmi alakok, esetenként mesés elemekkel vegyítve. Az átadásokban az egymás mellett élésen kívül szerepet játszanak a szlávok vándorlásai, és az azok nyomán kialakuló kontaktusok is.

Szekfü Gyula a *Három nemzedék*²⁶ című könyvében Közép-Európát Nyugat-Európával végeredményében egy egységnek tekinti, mint nyugati keresztény közösséget, de attól mégis különállva, amely köztes helyzet az Osztrák-Magyar Monarchia korában intézményes keretet nyert. Ez a szemlélet *A Magyarság és a szlávok* című kötet több tanulmányában is visszatér. Fügedi Erik *A nyugati szláv néphatár története* című írása a földrajzi, illetve a történeti térben is megrajzolja ezt a határzónát, ahol a németek és a szláv népek hosszú távú együttélését mutatja

Kelet-Közép és Délkelet-Európában a 19. és 20. században, Budapest, Napvilág, 2005, 95; Nádor – Žagar Szentesi: *Nyelvpolitikai és nyelvoktatás-politikai adalékok*, 502–503.

²⁴ Ján Kollár, Kollár János (1793–1852): evangélikus lelkész, szlovák származású cseh költő, bécsi egyetemi tanár. Az összes szláv népet egybefogó irodalmi szövetséget szorgalmazott, a németiség térhódítása ellensúlyozására. Szinnyei József: Kollár János in Uő: *Magyar írók élete és munkái*, Budapest, 1891–1914. <https://mek.oszk.hu/03600/03630/html/index.htm> (Letöltés: 2025. november 8.)

²⁶ Szekfü Gyula: *Három nemzedék. Egy hanyatló kor története*, Budapest, „Élet” Irodalmi és Nyomda R. T., 1920.

be.²⁷ Gogolák Lajos *A pánszlávizmus* című tanulmányában felhívja a figyelmet a pánszlávizmus fogalmának²⁸ terhelt voltára, mivel a szláv gondolatot, vagy a szláv népek függetlenségi, önállósági igényeit sokszor a pánszlávizmussal mint az összes szláv nép egyesítésének lehetőségével és az orosz imperializmussal mosták össze. Pedig – a szerző állítása szerint – a szláv mozgalom eredetileg nem az állam és a politikum, hanem a nyelvhasználat és a kultúra igényével lépett fel. Megállapítja, hogy Magyarországon a reformkor és a magyarosodás gondolata taszította a szláv népeket az autokráciák felé. Kiemeli Ján Kollár (Kollár János) szerepét annak a gondolatnak a terjesztésében, hogy a szláv népek egyetlen nagy nép ágai, ami végül Oroszországban keltette a legnagyobb visszhangot, és ébresztette fel annak érdeklődését a többi szláv nép felé. A szláv gondolat ugyanakkor hanyatlásnak indult az önálló szláv államok megalakulásával, és amint a kisebb népek megéreztek a nagyobbak centralizmusát, amelyhez hozzájárult Oroszország kommunista forradalma és annak azt követően kibontakozó új hozzáállása a nemzetiségi kérdéshez.

Trócsányi Zoltán *Az orosz műveltség kialakulása*²⁹ című tanulmánya az orosz kultúra pogány kezdeteit követő bizánci–ortodox örökségét és ennek következményeit vizsgálja meg, ennek során a vallási és politikai közösség egységét, az állam abszolút szerepét és a nyugattal szembeni önmeghatározást. Fontos szerepe van itt annak az orosz történeti gondolkodásban meggyökeresedett gondolatnak, hogy Moszkva a harmadik Róma, amely Bizánc bukása után a pravoszlávia egyetlen és végső megtestesülése, és az utolsó bizánci császár unokahúgával kötött fejedelmi házasság révén a bizánci császárság örököse. A nyugattól való teljes elszigetelődés falán csak Nagy Péter reformjai nyitottak ablakot. A szerző kiemeli azonban, hogy „[a] magyarságnak művelődési kapcsolata az oroszországgal soha nem volt”,³⁰ a 19. század irodalmi hatása pedig még tisztázatlan.

A tanulmánykötetet első kiadása után 58 évvel később, 2000-ben újra kiadták, ami mutatja hiánypótló jellegét.³¹ Az új kiadáshoz Niederhauser Emil³² írt utószót, amelyben a kötet keletkezésének körülményeit és történelmi háttérét is vázolja: a könyv kiadásának évében már folyt a II. világháború, azért is választhatták éppen Szekfű Gyulát a kötet szerkesztőjének annak

²⁷ Fügedi Erik: *A nyugati szláv néphatár története*, in Szekfű: *A magyarság*, 58–74.

²⁸ A pánszlávizmus fogalmához lásd továbbá: Romsics Ignác: *A nagyhatalmak és Magyarország a 20. században*, Budapest, Helikon Kiadó, 2025, 387–389.

²⁹ Trócsányi Zoltán: *Az orosz műveltség kialakulása*. in Szekfű: *A magyarság*, 93–110.

³⁰ Uo., 110.

³¹ Szóts Zoltán Oszkár: Szekfű Gyula (szerk.): *A magyarság és a szlávok* – recenzió, *Újkor.hu*, 2015. március 3. <https://ujkor.hu/content/szekfu-gyula-szerk-a-magyarsag-es-a-szlavok-recenzio> (Letöltés: 2025. november 3.)

³² Niederhauser Emil (1923–2010): történész, akadémikus, egyetemi tanár, Kelet-Európa története kutatásának szaktekintélye. Megemlékezés, *Magyar Tudomány*, 171. évf, 2010/7, 896.

ellenére, hogy nem volt a szláv kérdés szakértője, mert nem sokkal korábban, 1941 decemberében a Népszavában közölt cikkében³³ – ismételten – szembefordult a náci Németországgal. A háborúból való kilábalás vágya magával vonta annak a szükségességét, hogy a magyarság a németekkel szemben ellensúlyt jelentő népek felé közeledjen. Amellett, hogy a megjelent tanulmányok tudományos szempontból még mindig nem számítottak elavultnak (ma sem számítanak annak), a könyv keletkezésének háttere is indokolta az újrakiadást.³⁴ A tanulmánykötet tudományos jelentősége ma is élő: hazánk és térségünk történelmét a szomszédos szláv népekkel való történelmi, nyelvi, kulturális, illetve irodalmi interakciók feltárásán és megismerésén keresztül továbbra is kutatunk szükséges.

³³ Szekfű Gyula: A szabadság fogalma, *Népszava*, LXIX. évf. 293. szám, 1941. december 25., 17.

³⁴ Niederhauser Emil: Utószó, in Szekfű Gyula (szerk.): *A magyarság és a szlávok*, Budapest, Lucidus Kiadó, 2000.

BIBLIOGRÁFIA

A. SAJTI Enikő: *Kisebbségpolitika és társadalomszervezés. Várady Imre (1867–1959) bánáti magyar politikus iratai*, Újvidék, Forum Könyvkiadó, 2016.

BÁTKY Zoltán: *Polsko–węgierska czytanka historyczna, Lengyel–magyar történelmi olvasókönyv*, szerk. Biernacki Karol, ford. Rotár Krisztina, Szeged, Lengyel–Magyar Kulturális Egyesület, 2018.

F. ALMÁSI Éva (szerk.): Fügedi Erik, in *Kortárs magyar írók (1945–1997)*, Budapest, Enciklopédia Kiadó, 1998–2000, <https://vmek.oszk.hu/00000/00019/html/f/i004029.htm>

GERŐ András: *Képzelt történelem. Fejezetek a magyar szimbolikus politika XIX–XX. Századi történetéből*, Budapest, PolgART, 34.

GULYÁS László: *Edvard Beneš. Közép-Európa koncepciók és a valóság*, Máriabesnyő – Gödöllő, Attraktor, 2008.

GYÓNI Gábor: Szekfü Gyula és Oroszország, in Krausz Tamás – Radnóti Klára – Sashalmi Endre (szerk.): *Apologia historiographiae. Az orosz történelem évszázadai*, Budapest, Martin Opitz Kiadó, 2023, 383–394.

GYURGYÁK János: *Ezzé lett magyar hazátok. A magyar nemzeteszme és nacionalizmus története*. Budapest, Osiris, 2007.

GYURGYÁK János – KISANTAL Tamás (szerk.): *Történetelmélet I–II*, Budapest, Osiris, 2006.

KENYERES Ágnes (főszerk.): *Magyar Életrajzi Lexikon*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1994. <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D>

KISS Lajos: *Hadrovics László, A múlt magyar tudósai*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1999. <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/MuMaTu-a-mult-magyar-tudosai-1/hadrovics-laszlo-1F93/>

MUDRÁK József: Divéky Adorján és a lengyelországi magyar emlékek, *Újkor.hu*, 2017. november 18. <https://ujkor.hu/content/diveky-adorjan-es-lengyelorszagi-magyar-emlekei>

NAGY Jenő: Gunda Béla (1911–1994), in *Erdélyi Múzeum*, 56. kötet, 1994/3–4, 82.

NÁDOR Orsolya – ŽAGAR SZENTESI Orsolya: Nyelvpolitikai és nyelvoktatás-politikai adalékok a horvát–magyar kapcsolatok múltjához és jelenéhez, in Fedinec Csilla (szerk.): *A közép-európai ország dicsérete és kritikája*, Pozsony, Kalligram, 2013, 498–511.

NIEDERHAUSER Emil: Utószó, in Szekfű Gyula (szerk.): *A magyarság és a szlávok*, Budapest, Lucidus Kiadó, 2000.

ORMOS Mária: *Közép-Európa. Van? Volt? Lesz? A fogalom változásai a 19–20. században*, Budapest, Napvilág, 2007.

PROKOPY Imre: A magyarság és a szlávok, *Magyar Szemle*, XLIII. kötet, 5. (183.) sz, 1942. november, 255–262.

ROMSICS Ignác: *A nagyhatalmak és Magyarország a 20. században*, Budapest, Helikon Kiadó, 2025, 387–389.

ROMSICS Ignác: *Nemzet, nemzetiség és állam Kelet-Közép és Délkelet-Európában a 19. és 20. században*, Budapest, Napvilág, 2005

SZEKFŰ Gyula (szerk.): *A magyarság és a szlávok*, Budapest, Magyarságtudományi Intézet, 1942.

SZEKFŰ Gyula: A szabadság fogalma, *Népszava*, LXIX. évf. 293. szám, 1941. december 25., 17.

SZEKFŰ Gyula: *Három nemzedék. Egy hanyatló kor története*, Budapest, „Élet” Irodalmi és Nyomda R. T., 1920.

SZINNYEI József: Kollár János, in Uő: *Magyar írók élete és munkái*, Budapest, 1891–1914. <https://mek.oszk.hu/03600/03630/html/index.htm>

SZIKLAY László: A magyar szlavisztikai kutatás és felsőoktatás, in Berkes Tamás (szerk.): *Kezdetirányok. Közép- és kelet-európai összehasonlító kultúrtörténet*, Res Publica Nostra 7, Budapest, Balassi Kiadó, 1999, 312–322.

SZÖTS Zoltán Oszkár: Szekfű Gyula (szerk.): A magyarság és a szlávok – recenzió, *Újkor.hu*, 2015. március 3. <https://ujkor.hu/content/szekfu-gyula-szerk-a-magyarsag-es-a-szlavok-recenzio>

A Budapesti Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Almanachja fennállásának 305. tanévében az MCMXXXIX—MCMXL. tanévre, Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1940.

Károly István, in *A Pallas nagy lexikona*, 1893–1900 <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-a-pallas-nagy-lexikona-2/k-E039/karoly-istvan-E70C/>

Megemlékezés, *Magyar Tudomány*, 171. évf., 2010/7, 896.

A kutatás a Kulturális és Innovációs Minisztérium, Nemzeti Kutatási Fejlesztési és Innovációs Alapból nyújtott támogatásával, az Egyetemi Kutatói Ösztöndíj Program keretében valósult meg

TÖRTÉNELEMTUDOMÁNYI RECENZIÓK

Purcsi Adrienn

ARKADIUSZ ADAMCZYK: „TISZTELJÜK EGYMÁS NEMZETI MEGGYŐZŐDÉSÉT...”

ESTERHÁZY JÁNOS GRÓF ÉLETPÁLYÁJA

Arkadiusz Adamczyk: „Tiszteljük egymás nemzeti meggyőződését...” – Esterházy János gróf életpályája, ford. Petneki Noémi, Budapest, Országház Könyvkiadó, 2023, ISBN 978-615-5948-91-6, 323 o.

A kötet eredeti, lengyel nyelven 2019-ben került kiadásra *János Esterházy (1901–1957): polityk, parlamentarzysta, męczennik* címmel.

A téma fontossága vitathatatlan, hiszen ahogy Németh Zsolt, az Országgyűlés Külügyi Bizottságának elnöke a kötet bevezető soraiban is utal rá, kevésbé ismeretes Esterházy János személye és életpályája a mai Magyarország területén, mint a többi két világháború között tevékenykedő magyar politikusé. Kiemelendő a témaválasztás kapcsán az is, hogy a szerző lengyel származású, ezért tárgyilagosabban képes Esterházy János személyére tekinteni. Az is a munka nagy érdeme, hogy bár Esterházy János rendelkezik lengyel felmenőkkel is, Arkadiusz Adamczyk magyar arisztokrataként hivatkozik rá, és nem sajátítja ki személyét a lengyel történelem számára.

A könyv kapcsán hangsúlyozandó Arkadiusz Adamczyk rendkívüli forráshasználata; mind magyar, mind cseh, mind szlovák levéltárak anyagait, valamint visszaemlékezéseket, sajtóanyagokat egyaránt felhasznált munkájában. Kiemelendő továbbá az ezekre való korrekt és részletes hivatkozás a lábjegyzetekben. Ám részletesen a lábjegyzetekbe való jegyzetelés azt tudja eredményezni, hogy a jegyzet maga hosszabb, mint ami a főszövegben szerepel, bár ilyen csak egy-egy oldalon fordul elő, mégis nagyon ki tudja zökkenteni az olvasót. (Például a 177. oldal.)

A felhasznált irodalom csoportosítása rendkívül könnyeddé teszi mind az olvasó, mind egy kutató dolgát, hiszen csoportosítva szerepelnek benne a levéltári anyagok, sajtóanyagok, visszaemlékezések, illetve a képjegyzék és a szakirodalom. A kötet egyaránt szól a széles magyar olvasóközönségnek és a tudományos szakmai közösségnek. Ebben nagy szerepet játszik a fordítás kiemelkedő minősége, közérthetősége.

A kötet öt fő fejezetből áll, amelyekben a szerző ismerteti az Esterházy-család eredetét, származását, ami egészen a 12. századig vezethető vissza. Kitér Esterházy János politikai

karrierének kezdetére, a csehszlovák, illetve a szlovák államban való politikai szerepvállalására, majd a rabságban töltött időszakra és halálára.

„A politikai karrier felé” címet viselő fejezetrészen, ahogyan előbb is utaltunk rá, nem csupán a politikai pálya alakulásáról olvashatunk, hanem röviden ismertetést kapunk az Esterházy-család eredetéről és annak lengyel ágáról is, amelyről magyar munkákban nem igazán olvashatunk, csupán csak említés szintjén fordul elő. Esterházy János anyai ágon (édesanyja: Elżbieta Tarnowska grófnő) a Tarnowski családhoz köthető, amely a lengyel történelem egyik legjelentősebb főnemesi családja volt, tehát nem csupán magyar részről kapcsolódik személye főnemesi családhoz, hanem lengyel oldalról is.

Arkadiusz Adamczyk részletezi az Esterházy és Tarnowski család egymáshoz való viszonyulását. A szerző azt elemzi, hogy Esterházy lengyel származása miként és hogyan formálta gondolkodását. Erős katolikus hitét emeli ki elsőként ennek alátámasztására, amely egyrésztől igaz, azonban nem szabad elfeledkeznünk arról, hogy ez ugyanúgy jellemző volt a magyar arisztokrata családokra is, így helyesebb lenne az a megfogalmazás, hogy mind lengyel, mind magyar részről erőteljes befolyásoló tényező volt jellemének alakulásában a katolikus nevelés. A fejezetben olvashatunk politikai útjáról az Országos Keresztényszocialista Párt elnöki tisztségéig, hogy melyek voltak azok a történelmi események, amelyek hatására a politika felé fordult.

A következő két fejezet „A csehszlovák állam politikusa”, illetve „A szlovák állam politikusa” címet viseli. Ezekben olvashatunk többek között az Országos Keresztényszocialista Párt (később: Egyesült Magyar Párt) helyzetének (át)alakulásáról az akkori politikai viszonyok közepette, valamint a párt belső problémáiról is és hogy Esterházy János elnöksége idején hogyan próbálta elsimítani ezeket.

A párt és vezetése nem csupán hangzatos ígéretekkel és elmélkedésekkel próbálta a magyarok ügyét előrébb vinni, helyzetüket jobbá tenni politikájában, hanem egész Csehszlovákia területét bejárták Esterházy Jánossal az élen. Oda is elmentek, ahol csak egy maroknyi magyar élt. „A csehszlovák állam politikusa” nem csupán tárgyilagosan szól a pártpolitikáról, a történelmi események láncolatáról, hanem tökéletesen bemutatja benne az embert, Esterházy János célkitűzéseit és tevékenységét a magyarság helyzetének jobbá tételének érdekében.

„A szlovák állam politikusa” címet viselő fejezetből többek között kiderül, hogy a német szlovák közeledés nyomán létrejövő szlovák függetlenségi nyilatkozatot üdvözölte és hangsúlyozta azt, hogy ez az új helyzet majd jobbá teszi a szlovákiai magyarok sorsát. Ám sajnos

hamar nyilvánvalóvá válik, hogy a szlovák vezetésnek nem tetszik Esterházy János népszerűsége és tevékenysége, és nem volt érdekelt a szlovák kormányzat a szlovák magyarság jobbá tételének ügyében. Ezt realizálva Esterházy lemondott arról a célkitűzéséről, hogy ha jó viszonyban maradnak a szlovákokkal, akkor erősíteni tudják a bécsi döntés nyomán Szlovákiában maradt magyarok helyzetét.

E két, a politikust elemző fejezetben ahogy fentebb is utaltunk rá, felvázolja a szerző azt, hogy Esterházy János milyen összetett személyiség volt, mennyire fáradhatatlanul küzdött a magyarok helyzetének javítása ügyében, mekkora elhivatottság élt benne a magyar nemzet, a nemzeti összetartozás iránt. Mindeközben mozgásterét nehezítették a világháború politikai eseményei is, és a kötetből kiderül, milyen nagyszámú ellenfele volt német és szlovák részről is. Nem csak a szlovákiai magyarokért küzdött, de a (bel)politikai viszályokkal is, saját pártján belül is. A kialakult nehéz belpolitikai helyzetet tetézte a Magyarországon belüli politikai események láncolata különösen 1944-től, azonban Esterházy János évekkel korábban is ijesztőnek találta Magyarország németpolitikáját.

A Rabságban című fejezet a Vörös hadsereg bevonulása utáni időszakot járja körbe, 1945. április 3-tól. Világossá válik, hogy a magyarság helyzete nem javult, körülményeik sokkal rosszabbá váltak, ugyanis az újonnan létrejött csehszlovák állam vezetői hajlamosak voltak egyenlőséget tenni a magyarok és a nemzeti szocializmus hívei között, továbbá a kormányzat csak azt tekintette csehszlovák állampolgárnak a németek és a magyarok vonatkozásában, akik már a müncheni egyezmény (1938) előtt rendelkeztek vele. Már ebből nyilvánvalóvá válik az olvasó számára, hogy ami ellen küzdött a párt és Esterházy is, hogy a magyarok helyzetét javítsa, jogokat biztosítson számukra az államban, és most százszorosan vált nehezebbé helyzetük, még annyira sem tudtak érvényesülni a magyarok, mint korábban.

Természetesen a Vörös Hadsereg bevonulása után sem adta fel a harcot sem Esterházy János, sem a pártja (Egyesült Magyar Párt), sem a magyarok, de az újonnan kiépített államszervezet ezt nem nézte jó szemmel. Esterházy Jánost letartóztatták, koncepciók perbe fogták és vallomásával mit sem törődve kiadták a Szovjetuniónak. Az ellene szóló vádokban kidomborították pártjának németbarátságát, amit nem tagadott ő maga sem, de ez nem volt azonos sem a párt programjával, sem annak hivatalos nézeteivel, csupán a párt szélsőséges szárnyáról volt szó. Ám vallomásának ezen a részével mit sem törődtek. Azt is állították az ellene felhozott vádokban, hogy a *Magyar Párt* hasábjain keresztül buzdította a magyarokat harcra a Szovjetunió és a Vörös Hadsereg ellen, hova tovább a vádiratban megfogalmazásra került az is, hogy a Magyar Párt központi bizottságának teljes vezetése fasiszta, miközben vallomásában többször is

hangsúlyozta, hogy a párt fasiszta elveket hirdető oldala nem egyenlő a vezetéssel. Valamint, ha megnézzük egész addigi politikai megnyilvánulásait, egyértelművé válik, hogy éppen Esterházy János volt az, aki aggodalmát fejezte ki a németbarátsággal kapcsolatosan.

A továbbiakban a kötetben ennél is tragikusabb eseményekről olvashatunk. Esterházy János a knyazspogoszi (Княжпогост) munkatáborba, majd a rakpaszi (Ракпас) „átnevelőtáborba” került (1946. augusztus 15.). Ebben a táborban a különböző nemzetiségű katonai foglyokon kívül (oroszok, ukránok, fehéroroszok, örmények, kínaiak) kegyetlen köztörvényes bűnözők is voltak, akik rettegésben tartották a politikai foglyokat. Krónikus betegséggel (TBC) diagnosztizálták Esterházyt, ezért átkerült a kórházba (1947 nyarán), ahol összebarátkozott egy lengyel orvossal, aki az élelmiszercsomagját megosztotta Esterházy Jánossal. Sajnos nem tudni, miként jutott haza a gulágról Esterházy János, de az bizonyosan kizárható, hogy nem a magyar diplomáciai tevékenység áll mögötte. 1947 őszen Csehszlovákiában az ország vezetése politikai tisztogatásokba kezdett és elfogatóparancsot adott ki ellene, azt a látszatot keltve, hogy tartózkodási helye ismeretlen számukra, ami nyilvánvalóan nem volt igaz. Pert indítottak ellene, a vád ismét a németekkel való barátság, együttműködés és Csehszlovák Köztársaság szétverése volt. Mindezt tették úgy, hogy akkor még nem tartózkodott Esterházy János az országban, vallomását nem tudták felvenni. További érdekesség, hogy a bírói testület szerint a vádlott nem végzett olyan tevékenységet, amelynek során „...jelentős szolgálatokat tett volna a fasiszmus elleni harc, vagy politikai, nemzeti, illetve faji okokból személyek mentése terén.” Ennek ellenére mégis halálra ítélték. Esterházy János távolléte azonban életmentő körülménynek bizonyult.

1949 tavaszán az Esterházy-család közbenjárására sikerült az ítélet végrehajtását megakadályozni. 1950 áprilisáig siralomházban volt, míg hivatalosan meg nem kapta Klement Gottwald elnöktől a kegyelmet és az ítéletet pedig életfogytiglani fegyházbüntetésre nem módosították. Állapota miatt kényszergyógykezelésen vett részt 1949-től. Az évek alatt több fegyházban is megfordult, ami egészségi állapotát eddig rendkívüli mértékben rontotta. Halála előtt Lipótvárról Mirovba szállították 1956 tavaszán, ahol sokkal rosszabb körülmények voltak, mint Lipótváron. Ez tovább fokozta amúgy is romló egészségi állapotát, 1957. március 8-án hajnali egykor elhunyt, a halotti anyakönyv szerint előrehaladott TBC okozta a halálát.

Összességében a munkáról megállapítható, hogy valami igazán újat alkotott, kicsit közelebb vitte az olvasót, köztük a magyar érdeklődőket is a fordítás jóvoltából a csehszlovák eseményekhez, de legfőképpen Esterházy János gróf személyéhez, annak ellenére, hogy korábban már készült idehaza személyéről életrajzi írás. (Molnár Imre: Esterházy János Emlékkönyv, Budapest, 2002; Molnár Imre: „Sem gyűlölettel, sem erőszakkal...” Esterházy János élete és

mártírhalála, Komárom, 2008). Arkadiusz Adamczyk könyvében úgy ismerjük meg Esterházy János személyét, hogy közben részletesen látjuk a történelmi események láncolatát – ezt az író teljes kontextusba helyezi számunkra. Nem marad az olvasóban semmilyen hiányérzet a könyv részletessége által. Nem merül fel olyan kérdés az olvasás során, hogy mi miért történt, nem marad semmilyen szürke történelmi folt az olvasóban, aminek még utána kellene járnia, hogy a könyvet megértse, ezért bátran ajánljuk a kötetet a szakmain kívül a széles olvasóközönség számára is.

A szerző objektivitása a fent kifejtetteken kívül elismerésre méltó, mert méltóképpen mutatja be Esterházy János személyét. Elénk tárja azt a fáradhatatlan munkát, amelyet a magyarok helyzetének javítása érdekében vitt végbe élete során. Azt is egyértelművé teszi a szerző, hogy Esterházy János nem csupán felszólalt a parlamentben, nem csak a szavakkal tett a magyarságért, hanem cselekedett is, például bejárta azokat a helyeket Szlovákiában, ahol magyarok éltek.

Abba is bepillantást kapunk, hogy miként működött a pártpolitika, milyen nehézségekkel kellett megküzdenie Esterházy Jánosnak a csehszlovák, majd a szlovák vezetés, végül a szovjet megszállás miatt, ám minden nehézség ellenére végig megőrizte emberségét, hű maradt önmagához, nem kezdett politikai páfordulásba csak azért, hogy saját magát, az életét mentse. Ahogy a könyv bevezető gondolataiban is szerepel, amit nem győzünk hangsúlyozni: végre Magyarországon is teret kapott személye, életpályája és öröksége. A könyv címválasztása is tökéletes és Esterházy János egész politikáját jellemzi: „Tiszteljük egymás nemzeti meggyőződését...”

Zmák Tamás

PÁRTPOLITIKÁTÓL FÜGGETLENÜL A NEMZETEGYESÍTÉS ÉS NEMZETNEVELÉS SZOLGÁLATÁBAN
AZ OKTATÁSON KERESZTÜL – DONÁTH PÉTER TANULMÁNYKÖTETÉRŐL

Donáth Péter: Konszenzuserősítő reformer a válságok és szélsőségek korában – Imre Sándor a nemzeti együttműködés akadályairól, művelődéspolitikai szerepvállalásáról, a köznevelésről, s a magyar pedagógiáról, Budapest, Trezor Kiadó, 2022. ISBN: 978-963-8144-55-3 (pdf), 978-963-8144-54-6 (nyomtatott), 581 oldal, <https://real.mtak.hu/146415/>

A Donáth Péter MTA-doktor által jegyzett és a Trezor Kiadó gondozásában 2022-ben megjelent tanulmánykötet célirányos áttekintést nyújt a magyar közoktatásügy történetében szerves szerepet játszó Imre Sándor (1877–1945) tanár, politikus életpályájáról.

Donáth Péter a 20. századi magyar művelődéstörténet és a magyarországi oktatáspolitikai és tanítóképzés kutatója. Többek között kilenc önálló könyve mellett tíz tudományos kötetet és hat oktatásban használatos szöveggyűjteményt szerkesztett választott kutatási területén. A tanulmánykötet jól illeszkedik Donáth Péternek az Imre Sándor pályáját és oktatásügyi, nevelésügyi történelmi környezetét feltáró munkáinak a sorába.¹ Közülük több tanulmány is átdolgozva, de különálló fejezetekként részét képezi a recenzió témájául szolgáló munkának.

Imre Sándor pedagógus, oktatáspolitikai szakértő, művelődéspolitikai főgimnáziumi tanárként kezdte pályafutását. A kötetben közölt életrajzából többek között megtudhatjuk, hogy pályája során tisztségeket vállalt számos egyéb egyesület mellett a Magyar Pedagógiai Társaságban, a Gyermektanulmányi Társaságban. Szerkesztette a *Magyar Pedagógia* folyóiratot 1913 és 1918 között, valamint a Pedagógium (tanítóképző) igazgatási ügyeit intézte. A legkülönbözőbb politikai kurzusok váltakozása mellett 1918 és 1924 között volt helyettes államtitkár, ügyvivő miniszter, adminisztratív államtitkár a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban (továbbiakban: VKM). A budapesti Műszaki Egyetem pedagógiai tanszékének tanszékvezetője, egy évig az egyetem rektora; a Dunamelléki Református Egyházkerület tanügyi előadója; 1943–

¹ Lásd például: Donáth Péter: *Pedagógusok az 1918-1919. évi politikai forgószélben*. Budapest, Trezor Kiadó, 2020.; Donáth Péter: *A „bűnös, liberális Budapest” községi iskolái államosításának kísérlete 1919–1920-ban*. Budapest, Trezor Kiadó, 2022.; Donáth Péter: *Imre Sándor memoárja az 1918–1919. évi forradalmakat követő felelősségre vonásokról*, *Múltunk – Politikatörténeti folyóirat*, 67. évf., 2022/3, 74–110.; Donáth Péter: Imre Sándor feljegyzései „ügyvivő” miniszterségének napjairól (1919. augusztus 7–15.) emlékei miniszteri kezdeményezéseiről, törekvéseiről a vallás- és közoktatásügyi minisztériumban, *Polymatheia: Művelődés és Neveléstörténeti Folyóirat*, 19. évf., 2022/3–4, 37–58.

1944-ben az Országos Közoktatási Tanács alelnöke volt. Ezekből a vázlatos információkból is látható, hogy a szerző egy felettébb gazdag életpálya bemutatására vállalkozik.

A kötet – célkitűzése szerint – Imre Sándor művelődéspolitikai elképzeléseinek kialakulását vizsgálja az első világháborút megelőző években és azt, hogy a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban megtapasztalhatta: a politikai, gazdasági, társadalmi realitások, az egymást váltó, egymástól akár gyökeresen eltérő politikai rendszerek milyen korlátok közé szorították az átfogó reformok magas beosztású szorgalmazóját is. Imre Sándor a nemzeti egység és autonóm személyiségek nevelését szolgáló és a társadalom lehető legszélesebb konszenzusán alapuló művelődéspolitikai ideológusa, szakembere volt. Meggyőződéses híve a közoktatás, a közszolgálat párt- és felekezeti semlegességének, s az egyetemi autonómiának. A monográfia tehát a mindig pártonkívüli, mérsékelt politikai nézeteket valló Imre Sándor egyéniségét s a korabeli magyar társadalomról, oktatási rendszerről, pedagógiáról adott diagnózisait, valamint a javításukra tett fontosabb kezdeményezéseit tárja fel az 1918-as őszi őrzsás, majd az 1919-es kommunista forradalmi kormányok, és az ellenforradalmi rendszer kezdeti 1919–1920-as időszakából, kitekintéssel Imre Sándor megnyilvánulásaira.

Az *Előszóból* megtudhatja az olvasó, hogy nemcsak Imre Sándor életének, munkásságának kíván a szerző emléket állítani, hanem számos kiadatlan művét, levéltári anyagát is számba szeretné venni. Utóbbi tekintetében Donáth Péter nagymértékben támaszkodott a Ráday Levéltárban található Imre Sándor-hagyatékra. Annak érdekében, hogy az említett, eddig periferiára került, elfeledett vagy egyenesen ismeretlen dokumentumok a nagyobb olvasóközönség számára is ismertekké váljanak, ezekből az írásokból hosszas idézetek és kiemelések olvashatók a könyvben. Ilyen módon a kötet Imre Sándor gondolatait, visszaemlékezéseit, oktatáspolitikai tervezeteit, minisztériumi beadványait, javaslatait, levélváltásait és nem utolsósorban előadásait közvetlenül is ismerteti. A szerző nem titkolt szándéka volt ezzel, hogy az olvasók maguk alkossanak véleményt Imre Sándor munkájáról a közreadott források ismerete alapján.

Az első fejezet az *Imre Sándor művelődéspolitikai nézeteinek kialakulása, formálódása* címet viseli. Megismerhetjük Imre Sándor külföldi és hazai tanulmányait, pályájának kezdetét, pedagógiai nézetrendszerének kialakulását, mely folyamatban nagy szerepe volt egyetemi oktatójának, Schneller Istvánnak (1847–1939), illetve eszmei példaképeinek, Eötvös Józsefnek (1813–1871) és gróf Széchenyi Istvánnak (1791–1860). A fejezetből megismerhetjük a nagyon különböző iskolatípusokból, felekezeti, állami, községi, alapítványi, nemzetiségi intézményekből álló magyarországi iskolarendszert, melynek egységesítését Imre Sándor sürgető feladatnak látta. Rálátást kapunk a korszak polgári radikális, szociáldemokrata, szabadgondolkodású,

valamint katolikus, konzervatív pedagógiai állásfoglalásának politikai alapú szembenállására, mely világnézeti harcot Imre Sándor károsnak, megosztónak talált a nemzet szempontjából.

A korabeli oktatási rendszer látlelete a „nemzetnevelés szempontjából”, s az Imre Sándor szerint szükséges és lehetséges terápia fejezetben Imre Sándor *Nemzetnevelés. Jegyzetek a magyar művelődéspolitikához* (1912), *A köznevelés belső egysége és a nemzeti egység* (1915) és *A „nemzetnevelés” jogosultsága* (1918) című munkáit ismerhetjük meg. Ezek a „nemzeti egység” hiányát és megteremtésének fontosságát hangsúlyozzák az államilag egységes, minél szélesebb rétegeket befogadni képes, felekezetek nélküli, a magyarság és a nemzetiségek egymás iránti toleranciáján alapuló iskola- és nevelésügyi rendszeren keresztül. A fejezet exkurzusa betekintést enged Imre Sándor és a szerzetes, egyetemi tanár Kornis Gyula (1885–1958) pedagógiai nézeteinek ütköztetésébe, valamint Schneller István egyetemi tanár és Sándor István szemléletének közös vonásaiba. Kornis Gyula felekezeti oktatóként kifogásolta Imre Sándor elgondolásait az iskolarendszer, a kultúra demokratizálására, fokozatos világivá tételére, a felekezeti választásoktatásnak az iskolákból való kiiktatására, a tanult emberek tradicionális különnyelve, a latin tanításának a humán gimnáziumokba való visszaszorítására, a nemzetiségi nyelvek, irodalom, történelem oktatására való törekvést illetően. Megosztotta őket, hogy Imre Sándor fontosnak tartotta az iskolarendszer átjárhatóságának kiépítését, mely ily módon a társadalmi mobilizációt szolgálja. Kornis Gyula szerint ezzel szemben az iskolarendszer célja a társadalmi hierarchia újratermelése.²

A fejezet második exkurzusában a Polgári Radikális Párt politikai programjába kapunk betekintést, mellyel Imre Sándor alapvetően egyetértett, ám a párthoz és annak Jászi Oszkár-féle értelmiségi holdudvarához nem csatlakozott. Olvashatunk ezzel együtt a Magyar Társaság nevű titkos társaságról, mely Imre Sándort is feltehetően tagjai között tudhatta. A fejezet így hasznos

² Lásd ehhez pl. Kornis Gyula: Iskolarendszerünk reformja. (1919), in Kornis: *Kultúra és*, 63–75.; Kornis Gyula: Humanisztikus tanulmány és világnézet. (1920), in Kornis: *Kultúra és*, 49–62.; Kornis Gyula: Kultúrpolitikánk irányelvei. (1921), in: Kornis: *Kultúra és*, 1–41.; Kornis Gyula: Kultúrfölényünk kérdése. (1921), in Kornis: *Kultúra és*, 42–48.; Kornis Gyula: Középiskolánk reformja és a főiskolák. (1923), in Kornis: *Kultúra és*, 91–103.; Kornis Gyula: Az új középiskolai tanterv. (1924), in: Kornis: *Kultúra és*, 104–122.; Heksch Ágnes: *Imre Sándor művelődéspolitikai rendszere*, Budapest, Tankönyvkiadó, 1969. 156–166.; Jóború Magda: *A középiskola szerepe a Horthy-korszak művelődéspolitikájában*, Budapest, Tankönyvkiadó, 1963, 13–20. stb.; Nagy Péter Tibor: *Hogyan kerüljük el a polgárosodást? Magyar oktatáspolitikai 1867–1945. Előadások a nevelés társadalomtörténetéből*, Kodolányi János Főiskola – Oktatáskutató Intézet, 1998. 111–134; Nagy Péter Tibor: *A növekvő állam árnyékában. Oktatás, politika, 1867–1945*, Budapest, Gondolat, 2011. 97–163; Hunyady György: Kornis Gyula, egy ideális idealista, in Papp Gábor szerk.: *Konzervatív gondolkodók. Egy akadémiai ülészak előadásai*, Budapest, Kossuth Kiadó, 2016, 37–40; Dévényi Anna: A középfokú oktatás társadalompolitikai vetületei a Horthy-korszakban, *Századok*, 154. évf. (2020), 1. sz., 81–106.

lehet a 20. század eleji magyar oktatási rendszert kutató neveléstörténészek, a polgári radikalizmust kutatók és a magyar nacionalizmus történetét tanulmányozó szakértők számára is.

A „*Nagy Háború*” *sodrában – Külső munkatársként a VKM-ben (1914–1918)* című fejezet Imre Sándor háborús pedagógiáját tárja elénk. Úgy vélte, a diákokkal meg kell ismertetni a háború okozta gazdasági nehézségeket; a kül- és belpolitika alakulását; a járványok okozta veszedelmet; az iskolák elpusztulását; a menekültek kérdését; sebesültek, rokkantak, árvák gondozásának fontosságát. Tudatosítani kell egyén és közösség kölcsönhatását, a nemzet iránti felelősségérzet, az önfeláldozás és önzés kölcsönhatását a nemzetre. A fejezetben betekintést kapunk az Imre Sándor által 1917-ben szerkesztett *Világháború. Vezérfonal iskolai tanításokhoz és tájékoztató a nagyközönség számára* című tanulmánykötetről, melyből a *Közerkölciség és a háború* című Imre Sándor által jegyzett tanulmánnyal találkozhatunk. A kötet egyfajta vezérfonal lett, melynek használatát Jankovich Béla miniszter 1917. március 31-én, a VKM 2293/1917. számú rendeletével engedélyezte az egyes tantestületek számára, ha azok jóváhagyják. Imre Sándor 1916 nyaratól a VKM „pedagógiai ügyekben külső tagjaként” dolgozott, ahol a VKM 132.864/1916. október 9. VII/b számú rendeletével a népiskolák tantervének módosítása kapcsán kérték fel egy állampolgári nevelésre vonatkozó javaslat elkészítésére. A tanulmánykötet ilyen módon minisztériumi rendeletek ismertetését is rendelkezésünkre bocsátja.

A fejezet exkurzusában Imre Sándornak a pozsonyi egyetem pedagógiai tanszékére 1917 végén benyújtott pályázatának körülményeit, procedúráját ismerhetjük meg. Donáth Péter részleteiben mutatja be Kornis Gyula, Fináczy Ernő (1860–1935), Schneller István egyetemi tanárok, nevelésügyi szakértők Imre Sándor pályázatához kapcsolódó anyagait, különvéleményeit, beszélgetéseiket, háttéregyeztetéseiket, egy dokumentatív elbeszélés. Donáth Péter figyelmeztet: az anyag összeállításában Imre Sándor iratai mellett csak az interneten fellelhető egyetemi tanácsulési jegyzőkönyvekre támaszkodhatott. Hangsúlyozza, hogy ez magában rejti annak veszélyét, hogy a pályázati procedúra egyéb szereplőit méltánytalanul ábrázolják az események alakulásában, ám bízunk abban, hogy a jövő kutatói majd találnak olyan dokumentumokat, amelyek a felsorolt kollégák nézetrendszerét is bemutatják a pozsonyi események alakulásában.

A *Minisztériumi szerepvállalásának körülményei, helyettes államtitkári tevékenysége (1918. november 7. – 1919. március 21.)* című fejezetben Imre Sándor oktatásügyi tevékenységét ismerhetjük meg a Károlyi-kormányzatban (1918. október 31. – 1919. március 20/21.) kezdetben a Lovászy Márton (1864–1927), majd Kunfi Zsigmond (1879–1929) nevével fémjelzett VKM-ben. A fejezetet különösen azok figyelmébe lehet ajánlani, akik a Károlyi-kormány oktatásügyi politikáját, Kunfi Zsigmond oktatásügyi miniszter, Somogyi Béla (1868–1920) államtitkár

tevékenységét szeretnék mélyebben megismerni. Áttekintést kapunk arra vonatkozóan is, hogy miképpen működtek a polgári radikális és szociáldemokrata oktatásügyi tervezetek a gyakorlatban.

Az Ismét a Pedagógium élén a Tanácsköztársaság és a Peidl-kormány idején című fejezetet azok figyelmébe lehet ajánlani, akik a forradalmak időszakának (1918. október – 1919. augusztus) hatását kívánják kutatni a korabeli diákság körében. Bemutatásra kerül a köz- és felsőoktatás diákságának politikai radikalizálódása, a frontokról hazatértek követeléseai: az egyszerűsített érettségi és az egyetemekre történő könnyített bejutás. Imre Sándort 1919 márciusában elmozdították a minisztériumi munkájából, ezért a tanácsköztársaság oktatáspolitikáját távolról figyelte csak. Ugyanakkor 1921-ben *A bolsevizmus Magyarországon* című kötetben Imre Sándor publikálta vonatkozó meglátásait, amelyeket a fejezet és a kötet jegyzetei ismertetnek.

Az Ügyvezető miniszteri tevékenysége a Friedrich-kormány idején (1919. augusztus 7–15.) című fejezetben az immár ellenforradalmi Friedrich-kormány néhány napos zűrzavaros belső működését ismerhetjük meg, melynek kormányfőjét Imre Sándor – ezen napokban ügyvivő oktatásügyi miniszter – politikai kalandorként értékelt. A fejezet prezentálja Imre Sándor visszaemlékezései alapján a politikusokkal folytatott beszélgetéseket, kormányüléseket, egyeztetéseket a színpalak mögött is, következésképp a politikai eseményekbe is betekintést nyerhetünk.

Az Adminisztratív államtitkársága (1919. augusztus 16. – 1922. június 15.) című részben Huszár Károly (1882–1941) néppárti politikus, országgyűlési képviselő, későbbi miniszterelnök oktatásügyi miniszterségét ismerhetjük meg, aki mellett Imre Sándor adminisztratív államtitkár lett. *Államtitkári működésemről* címmel írt Imre Sándor 1923-ban visszaemlékezést a Huszár Károly-éráról, amit Donáth Péter is közöl kötetében. Huszár Károly miniszterelnöki kinevezését követően Haller István, majd a klérus Vass József oktatásügyi miniszterségét tanulmányozhatjuk Imre Sándorral való közös munkájuk tükrében. Vass József idején is Imre számtalan javaslatot készített pl.: a középiskolák és leánygimnáziumok számának apasztásáról, a minősítési törvény módosításáról, a finn tanügyi kongresszuson való részvételről, az iskolák működésének biztosításáról, a testnevelési törvényjavaslatról, az iskoláztatási kötelezettség teljesítésének biztosításáról stb. A fejezet ezen kívül számos miniszteri rendeletet megismertet velünk, úgymint az 1919. október 5-én – Imre Sándor megfogalmazásában, de Huszár Károly miniszter aláírásával megjelent 186.932/1919. B. I. számú „az iskolák belső életének felügyeletéről és irányításáról” szóló rendeletet – melyet elküldtek valamennyi állami tanfelügyelőnek, a tanítóknak és tanító(nő)képzőknek is.

A *Viták keresztútjában I.* elnevezést kapott fejezet a budapesti községi iskolák államosításának 1919–1920-as tervét mutatja be, melyet Imre Sándor még megbízott miniszterként kezdeményezett. A tervezetet az indokolta, hogy a budapesti tanítók és tanárok feltűnően nagy számban csatlakoztak a forradalmi kormányzatokhoz, melyekben többük is vezető szerepre tett szert. A proletárdiktatúra bukása után ezért sokan, így Imre Sándor is fontosnak érezte a nagyobb állami jelenlétet és ellenőrzést a fővárosi iskolákban. A szerző ezzel olyan témát tár fel, amely alig tekinthető feldolgozottnak Heksch Ágnes 1980-as tanulmányán kívül.³ E történet adalékkal szolgál az óvoda- és iskolaállamosítások, valamint a Budapest és – a jórészt a vidékkel azonosított – „nemzeti keresztény” tábor szembenállása toposz kialakulásának történetéhez.

A *Viták keresztútjában II.* című fejezet a Fővezérség, a Propagandaminisztérium (PM) és a Hadügyminisztérium (HM) részvételével, Imre Sándor elnöklétével/részvételével a VKM-ben 1919 októberétől a „nemzeti”, „katonás” nevelés, s a várható békeszerződés miatt leszerelendő tisztek polgári foglalkozásba helyezésének tárgyában folytatott, végső soron a cserkészettel, testneveléssel és a leventeképzéssel kapcsolatos szabályozásokhoz vezető tanácskozások néhány korai mozzanatát idézi fel röviden. A Magyar Honvédség a korábbi időszakhoz képest nagyobb befolyást kívánt gyakorolni az oktatásügyben a tanítók és tanárok ellenőrzésére, kiválogatására, a diákok hazafias, katonás nevelésére. Imre Sándor fontosnak tartotta ugyan a nemzetvédelem jelenlétét a nemzetnevelésben, de kíváncsúnak érezte ezzel együtt, hogy semmi olyat ne vezessenek be, ami pedagógiai szempontból káros a gyermeki lélekre. Imre Sándor legalábbis időleges kompromisszumra tudta rávenni az oktatásügybe belenyúló hivatásos katonákat, ezzel megakadályozta az iskolák totális militarizálását. A mű hasznos adalékkul szolgálhat ennek fényében a Horthy-korszakban kibontakozó iskolai katonás és leventenevelés történetéhez is mind a neveléstörténészek, mind a hadtörténészek számára.

A *Pergőtűzben: „Egy adat a „keresztény nemzeti kurzus” embervadászatából* című fejezet részletezi Imre Sándornak, a hazai sajtó egy része, mint az *Új Lap*, a *Népakarát*, vagy a *8 Órai Újság* által folytatott üldöztetését. Sokat támadták a sajtóban, hogy kommunista, zsidó, szabadkőműves vagy azoknak minősített tanárokat, tanítókat vesz védelmébe a forradalmak utáni fegyelmi eljárások során, holott csupán jogszerű, józan, higgadt eljárások lefolytatására törekedett. Emellett Imre emlékiratain keresztül bemutatásra kerülnek fegyelmi tanács által lefolytatott vizsgálódások, Benedek Marcell (1885 – 1969), Dénes Lajos (1879 – 1942), Somogyi Béla, Czákó Ambró (1887 – 1974) tanárokkal szemben, és az, hogy milyen szerepet játszottak a

³ Heksch Ágnes: Törekvések a fővárosi iskolák államosítására, in Mészáros István (szerk.): *Tanulmányok a nevelésügy XVII–XX. századi történetéből*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1980, 243–256.

forradalmi kormányzatokban. A fejezet Imre Sándor Ráday Levéltárban őrzött 130 gépelt oldalas, a fejezet címével megegyező című visszaemlékezését, valamint egyéb dokumentumokat is feldolgoz. Adalékokat kapunk Benedek Marcell naplójából,⁴ vagy Dénes Lajos leveleiből, melyeket Imre Sándorhoz és Friedrich Istvánhoz írt. Ez a rész a proletárdiktatúra bukása utáni fegyelmi ügyek történetére vonatkozóan nyújt szemléletes példákat.

A következő *Kérészeletű államtitkársága, a VKM reformjára vonatkozó utolsó tervezete Klebelsberg Kuno miniszterségének első hónapjaiban* címet viselő fejezetben gróf Klebelsberg Kuno (1875–1932) művelődéspolitikus, belügy-, majd vallás- és közoktatásügyi miniszter és Imre Sándor szakmai összeférhetetlenségének hátterét ismerhetjük meg. Imre Sándornak a politikától, felekezetektől független miniszter és minisztérium volt az ideálja, míg Klebelsberg Kuno gyakorló politikusként tudta, hogy ez a terv kivitelezhetetlen, ráadásul nem is állt ez érdekében Klebelsberg Kunónak, hiszen ő éppen kiszélesíteni akarta a felekezeti iskolák körét. Az 1918–1919-es forradalmi kormányok hibáinak tanulságait is figyelembe vevő, azokból tanuló Imre Sándor a vidéki népiskolák, a polgári iskolák megerősítését, fejlesztését, azok mezőgazdasági, ipari szakoktatással való kiegészítését, az iskolán kívüli népművelést tartotta a leg sürgetőbbnek. Továbbá 10 éves kor helyett későbbre kívánta halasztani a társadalmi/iskolai szelekció fontos eszközeként működő pálya- vagy iskolaválasztást, s a klasszikus és reálgimnáziumok mellett gyakorlati irányú középiskolák létrehozásával demokratizálni kívánta az érettségi rendszerét. Klebelsberg ezzel szemben a gimnáziumokra és azok elitnevelésére kívánta a hangsúlyt fektetni, ezekben a képzési formákban látva a Kárpát-medencei magyar „kultúrfölény” hatékony eszközét. A két álláspont összeegyeztethetetlennek bizonyult.

A Kényszerszabadságolása, önvizsgálata, B-listázása (1922. szeptember 18. – 1924. május 22.) című fejezetben a VKM-ből eltávolított és megcsömörlött Imre Sándor önreflektív írásait ismerhetjük meg a *Pálya végén* című kéziratára és az *Államtitkári működésemről* című visszaemlékezésére támaszkodva. Ezekben papírra vetette, hogy hiba volt, hogy olyannyira visszavonultan élt: a tanítók, tanárok alig ismerték, a politikusok meg egyáltalán nem. Bevallja, nem tudott összeköttetéseket, kapcsolatokat, ismeretségeket (vagy ismertséget, de a kettő nem ugyanaz) szerezni, szövetségeket létrehozni.

A tanulmánykötet eddig alapvetően lineárisan bemutatott cselekményeihez képest a *Konszenzuskeresése fiaskójának forrásai: A közös munka lelki akadályai* című fejezetben Imre Sándornak a magyarság lelki állapotát, megosztottságainak okait kutató gondolatait olvashatjuk

⁴ Benedek Marcell: *Naplómat olvasom*. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1965.

1914-től kezdődően. Ebben a szerző ismerteti Imre Sándor *Történelmi érzék* (1922) és az *Újjáépítés és megújulás* című írását (1923), melyekben a nemzet egyesítésének akadályozó elemeit kívánta feltárni. *A közös munka lelki akadályai* című értekezését 1923-ban a Magyar Pedagógiai Társaság előtt adta elő. Ebben önostorozó módon kifejtette: fő bajaink között szerepelnek a közös célok és egyetértés hiánya; nem ismerjük jól a nemzet helyzetét, ezért sorsunkat a magyarság nagy része nem érti; nem gondolkodunk eleget a világról és tudásunkat sem foglaljuk rendszerbe; nincs vezető nemzeti gondolatunk, sokféle érzelmi ellentétünk van; a társadalom egyes rétegeinek műveltsége nagymértékben eltérő; nem megfelelő emberek jutnak vezető pozíciókba; nincs nemzeti idealizmus, összefoglaló képességünk fejletlen; dologtalanság jellemez minket stb. Benső megújulásra van szükség tehát szerinte. Ez a fejezet az eszmétörténetészek figyelmére lehet igazán érdemes.

A köztisztviselők, pedagógusok felelőssége a nemzet sorsáért elnevezésű fejezetben a Dunamelléki Református Egyházkerületi tanügyi előadójaként is tevékenykedő Imre Sándor református hallgatósága számára tartott előadásaiba nyerünk betekintést. Érdemes kiemelni, hogy a kötet foglalkozik a Nagy László-féle Magyar Gyermektanulmányi és Gyermeklélektani Társasággal, ezért ez a rész beépíthető a gyermekpszichológusok, pedagógiai tanulmányokat, kutatásokat folytatók munkáiba.

Az utolsó fejezet az *Idős egyetemi tanár az újabb világégés árnyékában* immár az 1938 utáni időket mutatja be Imre Sándor pályafutásából, mikor a budapesti műszaki egyetemen tanszékvezető volt. Érdekes képet kapunk a zsidósághoz fűződő kapcsolatáról. Bár a '10-es, '20-as években maga is számontartotta kollégái és tanítványai zsidó származását, a zsidótörvényeket, a zsidóság jogfosztását elítélte, kirekesztésüket a magyar nemzetből helytelenítette. Ismertetésre kerül Imre Sándor rektorként – mely tisztséget 1941–1942-ben töltötte be – írt levele Hóman Bálint miniszterhez, melyben egy egyetemi hallgatónak zsidó társa elleni támadásáról tájékoztatja a minisztert. A könyv ezen része ajánlott olvasmány a magyar szélsőjobboldal, a hazai antiszemitizmus és a Turul mozgalmat kutatók számára is.

A Kétségek közt a lehetetlen megkísérlése: Imre Sándor OKT alelnöksége 1943–1944 Imre Sándornak az Országos Közoktatási Tanácsban (továbbiakban: OKT) vállalt egyéves alelnöki szerepkörét ismerhetjük meg, mely időszak már Imre Sándor és az OKT művelődéspolitikai hattyúdala volt. A *Navigare necesse est – lapok az OKT 1943–1944. évi dokumentumaiból* az OKT munkásságáról ad tájékoztatást a 1943–1944-es egy évről, mely források másolatai a tanulmánykötetben is közlésre kerültek. Az ügyek túlnyomó többsége az 1945-öt követő „rendszerváltás” okán nem, vagy csak alig gyakorolt hatást a magyar oktatásügyre. A szerző a

neveléstörténész kollégák figyelmét ráirányítja például arra a kérdésre, hogy a nyolcosztályos általános iskola bevezetése során vajon felhasználtak-e bármit is az 1943–1944-ben a felső tagozatos korosztály számára készült tantervekből.

Donáth Péter munkája hosszú, meglehetősen sűrű olvasmányélmény. A címében vállalt személyes portré és pályafutás feldolgozását, bemutatását teljeskörűen teljesíti. A rendkívül alapos és részletes mű megértése azonban nem ütközik nehézségekbe, hiszen nyelvezete rendkívül olvasmányos, a szöveg magyarázatokkal bőven el van látva, ezért a korszak iránt érdeklődő, laikus olvasó számára is élményekkel teli lehet. Ez a könyv számos levélváltás, visszaemlékezés közreadásának, az alapvetően lineáris „történetvezetésnek” köszönhetően majdhogynem életrajzi regényként is olvasható helyenként, mely ezzel együtt azonban sosem veszít tudományos igényességéből. Ráadásul az olvasóközönség az interneten is hozzáférhet a munkához. A széleskörű hozzáférést az is garantálja, hogy a legutolsó oldalakon Donáth Péter egyéb műveinek elérhetőségei is megtalálhatók, valamint a lábjegyzetek közt is sokszor találunk online hivatkozásokat, melyek egy kattintással elérhetők.

Végezetül a kötet mindenki számára információgazdag olvasmányélmény, ám főképpen a neveléstörténészek fogják tudni nagy haszonnal fogadni. Mellettük a tanárszakos hallgatók számára lehet fontos olvasmány pedagógia- és neveléstörténeti kurzusaik és tanulmányaik támogatására. Donáth Péter ráadásul munkájának számos pontján rávilágít, mik az eddigi kutatások fehér foltjai, milyen irányba indulhatnak el a kutatók, hogy további releváns felfedezéseket tegyenek. Példaként hozható föl Imre Sándor esetleges részvétele a vészkorszak embermentésében az eddig ismeretlen források feltárásával; az, hogy mennyire széles körben került sor az 1917-es *Világháború. Vezérfonal iskolai tanításokhoz és tájékoztató a nagyközönség számára* című kötet alkalmazására a magyar oktatási rendszerben; vagy az a kérdés, hogy Imre Sándor 1933. április 4-én Hóman Bálinthoz intézett *Hóman miniszternek átadott jegyzéket készített a közép- és középfokú iskolákkal kapcsolatos teendőkről* című feljegyzésének lett-e bármi foglalatja a gyakorlatban

IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK

Szente Márk

KORTÁRS JAPANOLÓGIA VI.

TANULMÁNYKÖTETTEL KÖSZÖNTÖTTÉK TANSZÉKVEZETŐJÜKET, VARRÓK ILONÁT A KÁROLI JAPANOLÓGIAI TANSZÉKÉNEK OKTATÓI

Farkas Mária Ildikó – Szemerey Márton Pál (szerk.): *Kortárs Japanológia VI. Emlékkönyv Varrók Ilona tiszteletére*, Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem – L'Harmattan Kiadó, 2025, ISBN 978-963-646-227-7, 314 oldal.

A hazai japanológiai kutatásban egyedülállónak számító sorozat immár a hatodik kötetéhez érkezett. A tanulmánygyűjtemény a Károli Gáspár Református Egyetem oktatóinak, kutatóinak és hallgatóinak a munkáit tartalmazza. Az egyetem az orientalisztikai utánpótlás egyik meghatározó műhelye: több mint harminc éve nyújt szilárd alapokat a japán nyelv és a kapcsolódó tudományterületek elsajátításához. Ez idő alatt a tanszék folyamatosan megújította képzési kínálatát, és építette szakmai kapcsolatait.

A mostani kötet jól mutatja, milyen széles tudásanyagra és elkötelezettségre épül a KRE japanológiai képzése. A sorozat célja többek között az, hogy az olvasókat megismertesse a kortárs hazai japanológusokat leginkább foglalkoztató kérdésekkel. A tanulmányok világos felépítése, olvasmányos és sokszínű stílusa ezt remekül példázza.

Az eddigi kötetek mindegyike hasonló szemléletet követett és különböző tematikákat dolgozott fel: az első a szak fennállásának húszéves jubileumára készült tabló, a második a Japán Alapítvány SakuraCore projektjének eredményeit mutatta be, a harmadik a doktori disszertációk áttekintését adta. A negyedik kötet a művészetet vizsgálta a bölcsészettudomány részdiszciplínáin keresztül, míg az ötödik a KRE és az ELTE közös konferenciáján elhangzott, Edo-korral foglalkozó előadások tanulmányait tartalmazta.

A kötet négy fő egységből áll, melyek a következők: az első a *Művészet*, második a *Történelem, társadalom*, harmadik a *Nyelvészet, nyelvoktatás* és az utolsó a *Kultúra* szekció. Ezen struktúrát követve haladok végig az egyes írásokon, külön kiemelve, hogy ez csak egy felszínes ismertetése minden egyes itt szereplő tanulmánynak.

Az első szakasz Lázár Marianna *A narai Sószoín kincstár múltja és jelene* című írásával kezdődik. A tanulmány rendkívüli alapossággal mutatja be a kincstári épületet, korokon átívelő felhasználási célját és az itt található felbecsülhetetlen értékű műkincsek garmadáját a japán kulturális örökség kontextusában. A szerző részletesen elemzi a tárgyak megőrzésének

technikai és eszmei vonatkozásait. A tanulmány érzékletesen tárja fel a japán hagyományörzés intézményi kereteit, rendkívül részletes és széleskörű tudásról adva tanúbizonyságot, méltó nyitányt biztosítva ennek a kötetnek.

Máté Zoltán *Szemelvények a Isze monogatariból* című írása egy precíz irodalomtörténeti és stilisztikai szempontú elemzés, egy eddig ismeretlen forrásra támaszkodva mutat be részleteket a japán klasszikus irodalom egyik alapművéből. A szöveg különös figyelmet fordít a narráció és a lírai elemek kapcsolatára. A tanulmány hozzájárul a Heian-kori irodalom hazai recepciójához, ezáltal ihletet és inspirációt adva további kutatásokhoz. Mindemellett a japanológiai tematikájú szövegfordítási munkálatok nehézségeit is részletesen tárgyalja..

Janó István *A japán haiku és a nyugati szimbolizmus, avagy a párhuzamosok a végtelenben találkoznak* című tanulmánya egy precíz recepciótörténeti áttekintés, amely végigvezeti az olvasót a haiku kialakulásán, a kezdetektől a különböző részdiszciplínák megjelenésén, virágzásán, majd hanyatlásán keresztül a Macuo Basó által végrehajtott reformáció általi kiteljesedéséig, örökségének tovább fejlődéséig. A szerző irodalomtörténeti és filozófiai szempontokat egyaránt érvényesít, átfogó képet ad a haikuról, kiterjesztve az értelmezhetőséget szélesebb rétegekhez is.

A művészeti szekciót Doma Petra *Szuzuki Trójában* című alkotása zárja. Ebben az írásban a szerző a klasszikus görög színjátszás és a modern japán színház kontextusán keresztül elemzi a különböző kultúrák egymásra gyakorolt hatását. Kiemelkedően érvényesíti a kulturális transfer és a színházi antropológia vizsgálatának szempontjait, valamint részletesen feltárja az ezekből adódó differenciákat. A tanulmány pontosan rávilágít a tényre, mely szerint a hős szimbólumát, a belső értékek komplexitását teljes mértékig az adott kori társadalmi berendezkedés határozza meg egy folyton változó értékrendszer alapján.

A történelmi és társadalmi szakaszt Soós Sándor *Irodalom, mitológia és történetírás: Kitabake Csikafusza és a Dzsinnósótoki* című munkája indítja. A szerző röviden bemutatja a japán irodalom eme meghatározó művét, annak történelmi hátterét és a szerző élettörténetét, munkásságának hatását a későbbi korok ideológiájának alakulására. Az elemzésében kitér a szöveg vallási és politikai kontextusaira. Rövid, de rendkívül pontos leírás a japán történelem egyik meghatározó időszakáról. A tanulmány hozzájárul a japán eszmetörténet hazai kutatásához és fontos példája a történetírás kulturális olvasatának.

Gergely Miklós Attila *Tokugava mérleg, Játzmák, egyensúlyok, kifejeletek* című tanulmánya az Edo-korszak intézményi struktúráját és társadalmi dinamikáját elemzi társadalomtudományi

szempontból, amit statisztikai adatokkal és táblázatokkal támaszt alá. Elbeszélési módját tekintve a cikk oktatási segédletként is hasznosítható, amely érzékletesen tárja fel a japán hatalmi berendezkedés és hatalomgyakorlás modelljét. Hiánypótló tanulmány, amely ékes példája a történeti-politikai-statisztikai interdiszciplinaritásnak, ami új alapokra helyezi a Tokugava-korszak értelmezését.

A kötet egyik szerkesztőjének, Farkas Mária Ildikónak *A kokugaku értékelése* című tanulmánya a japán eredettörténeti kutatások társadalmi szerepéről, a különböző korokra gyakorolt hatásáról és az ezzel foglalkozó szakemberek megítéléséről ad egy részletes áttekintést. Nem célja a teljes történelmi háttér felvázolása, a tanulmány kizárólag a jelenség társadalomra gyakorolt hatásaival foglalkozik. Az írás remekül tágitja a kultúrtörténet eddig ismert keretrendszerét, megismerteti az olvasót a témával foglalkozó kutatások legújabb eredményeivel.

Szabó Noémi *Portugál–japán kapcsolatok a magyar sajtóban a kezdetektől 1853-ig* című tanulmánya a magyar sajtón keresztül tárja elénk Japán felfedezésének történetét, a kereszténységhez való viszonyát, külpolitikai kapcsolatait a korszak nagyhatalmaival és Magyarország perspektíváját az egykorú információk alapján. Több forrást felsorakoztatva, a hasonlóságokat és a különbségeket egyaránt elemezve vázolja fel Japán felfedezésének eseménytörténetét. A tanulmány egyben szöveggyűjteményként is funkcionál, amely hozzájárul a magyar–japán kapcsolattörténeti kutatásokhoz.

Pataki-Tóth Angelika *Az objektív tudományos források használatának fontossága a japán keresztény missziós tevékenységben – A doktori disszertáció alaptézisének bemutatása* című tanulmányában a keresztény missziós tevékenységek oktatási anyagait vizsgálja. Kiemeli az ezekben fellelhető etnocentrikus hangnemet és önmagába visszatérő forráshasználatot, majd az exponált a problémákra különféle megoldási lehetőségeket javasol. A szerző az objektivitás melletti érvelést állítja témája középpontjába, kiemelve a szubjektivitás káros hatásait.

Ezt a tematikai egységet a kötet másik szerkesztője, Szemerey Márton zárja *A mai japán nemzeti identitás néhány jellemzője a történelem szociális reprezentációjának tükrében* című írásával, amely egy, a mai napig népszerű téma. A szerző a tanulmányában a nemzeti identitás kérdéskörét vizsgálja szociálpszichológiai szempontok alapján. Egy átfogó keretrendszerben tekinti át, hogy milyen különböző aspektusok alapján lehet vizsgálni az identitás kérdéskörét, majd figyelmet fordít az egyén, mint a társadalom legkisebb egységének gondolatvilágára, amelyhez egy szociális reprezentáción alapuló kutatás eredményeit is felhossa példaként.

A következő egységet Samu Veronika *A japán onomatopoeiák és a hangszimbolizmus* című tanulmánya nyitja. módszertanilag is alapos munkát végezve elemzi A tanulmány a japán onomatopoeiák hangszimbolikai rendszerét vizsgálja, különös figyelmet fordítva Hamano Soko elméletére. A szerző részletesen bemutatja a fonoszemantikai összefüggéseket és azok kritikáját. A szöveg nyelvészeti és kultúratudományi szempontokat egyaránt érvényesít. A szerző jól strukturált példákon keresztül mutatja be a feltárt eredményeket, majd azokat szembeállítva egymással rávilágít a köztük lévő összefüggésekre és ellentmondásokra. A tanulmány nagy mértékben hozzájárul a japán nyelv expresszív elemeinek megértéséhez.

Hornos Dániel *Boku vagy ore? – A japán férfiak személyesnévmás-használati szokásai* című munkája a szerző egy régebbi, még publikálásra nem került tanulmányának rövidített, átdolgozott változata. A japán nyelv személyes névmás használatát vizsgálja szemantikai szempontok alapján, mindennapi szociális kapcsolatok ábrázolásán keresztül. A szerző komplex témafeltárását jól mutatja az általa készített felmérések sokszínűsége, amelyek kiterjednek különböző korcsoportokra, mindezek mellett pedig az átfogó vizsgálati eredmény érdekében tankönyveket is elemez. ~~A fentiek alapján~~ Kijelenthető, hogy Hornos Dániel munkája fontos adaléka a japán nyelvoktatás módszertanának.

Molnár Gergő Ádám *A kandzsi gyök oktatásáról* című tanulmánya a japán nyelvtanítás oktatásmódszertani kérdéseit vizsgálja, a gyök alapú tanítás előnyeinek és kihívásain keresztül. A cikk didaktikai és nyelvpedagógiai szempontokat ötvöz, így hozzájárul a japán írásrendszer tanításának hazai fejlesztéséhez. A tanulmány jól illeszkedik a kötet interdiszciplináris szemléletéhez, egyedi megközelítésével jól felhasználható a japán írásrendszer tanításának hazai fejlesztéséhez.

Wakai Seiji *Egy kis léptékű, örökölt Japán nyelvi intézmény fennmaradása – A Trajectory Equifinality Modeling alapján* című cikke egy hazai szervezet életútját mutatja be a megalapítástól, a pandémia okozta nehézségeken át, egészen napjainkig. A szöveg érzékenyen közelít a nyelvi örökség és oktatási struktúrák kapcsolatához, s emellett hozzájárul a japán nyelvi intézmények történeti megértéséhez. A cikk szerzője érzékenyen közelít a nyelvi örökség és oktatási struktúrák kapcsolatához. A tanulmány hozzájárul a japán nyelvi intézmények történeti megértéséhez, ilyen formában egy unikális tanulmány, mely jól reprezentálja a szerző interdiszciplináris jártasságát.

Az utolsó, a *Kultúra* tematika első és egyetlen írása Vihar Judit *A japán közmondások* című tanulmánya, amely egyszerre ismeretterjesztő és tudományos jellegű. Egy jól strukturált,

magyarázatokkal kiegészített közmondásgyűjtemény, amely történeti, stilisztikai, és kulturális sajátosságok alapján elemzi a népi bölcsességeket. A szöveg interkulturális megközelítésben, párhuzamokat vonva a magyar közmondásokkal mutatja be a közmondások társadalmi funkcióit és világképi vonatkozásait. Vihar Judit munkája fontos hozzájárulás a nemzeti kulturális hagyományok kutatásához.

Összegzőképpen ez a kötet is – hasonlóan a sorozatban korábban megjelent tanulmánykötetekhez – megtartja a multidiszciplináris megközelítést. Jól strukturált, igényes és kiváló munkákat tartalmaz, amelyek a japanológia szerteágazó területeivel foglalkozó szakembereknek további hasznos ismeretanyaggal szolgálnak, valamint e tudományág iránt laikusként érdeklődő olvasók számára is jól érthető módon közvetítenek információkat.

A kötetet a szerkesztők és a szerzők Varrók Ilonának, a Károli Gáspár Református Egyetem Japanológia Tanszéke alapítójának és a Kelet-Ázsia Intézet intézetvezetőjének ajánlják, hetvenedik születésnapjának alkalmából. Mindannyiunk nevében köszönjük az eddigi odaadó és áldozatos munkáját.

ABSZTRAKTOK

HITTUDOMÁNYI ABSZTRAKTOK

Márkus Máté

VOLTAK JOÓ SÁNDORNAK PONTJAI?

A cikk kérdése, hogy a három pontos prédikálási gyakorlat hogyan alkalmazható úgy, hogy a prédikáció ne szétessen, hanem dinamikus módon tartson egyetlen üzenet felé. A szerző szerint ez úgy tud megvalósulni, ha a három pont nem három üzenetet jelent, hanem egy üzenetet háromféleképpen is célba juttatva: a hallgató értelmi, érzelmi és akarati dimenzióinak címezve. Ehhez tökéletes illusztrációt biztosít Joó Sándor prédikációs anyaga, hiszen szinte bármelyik prédikációját kiválasztva érvényesülni látjuk benne az egy üzenet elvét. A szerző három véletlenszerűen kiválasztott Joó Sándor prédikáció elemzésén keresztül mutatja be mindezt a gyakorlatban, s vonja le a szükséges tartalmi és formai következtetéseket.

Kulcsszavak: Joó Sándor, pontok, három pontos prédikálás, üzenet, formai homiletika

JOGTUDOMÁNYI ABSZTRAKTOK

Fodor Fruzsina

A SZÜKSÉGESSÉGI-ARÁNYOSSÁGI TESZT ALKALMAZÁSA KÜLÖNLEGES JOGREND ESETÉN

A tanulmányomban a szükségességi–arányossági teszt különleges jogrend alatti alkalmazását vizsgálom az Alkotmánybíróság 2020 és 2025 között hozott, 78 darab olyan döntésének elemzésével, melyekben különleges jogrendi jogszabályok alkotmányosságát vizsgálja a testület.

Az elemzésből kiderül, hogy a testület gyakorlata jelentősen eltávolodott a teszt rendes jogrendben vizsgált lépéseitől, a szükségesség mércéjét az alkalmasság jóval enyhébb kritériuma váltotta fel, míg az arányossági elem több időszakban teljesen háttérbe szorult.

A teszt módosított formájában enyhébb kontrollt jelent, ezáltal az alapjogok védelmének mértéke csökken. A német és osztrák gyakorlatokkal való összevetés tovább erősítette azon álláspontomat, hogy különleges jogrendben enyhül az alkotmánybírósági mérlegelés mélysége, a szükségességi–arányossági teszt hatékonysága.

Különleges jogrend idején az alapjogok korlátozása eltérő mértékben engedélyezett, ezért védelmük kiemelten fontos. A levont következtetések alapján indokolt egy különleges jogrendhez igazított, állandó alkotmányossági teszt megalkotása, amely biztosítja az alapjogvédelem következetességét rendkívüli körülmények között is.

Kulcsszavak: különleges jogrend, szükségességi–arányossági teszt, alapjogkorlátozás, alkotmányjogi panasz, Alkotmánybíróság

Nánássy Kincső

KVÁZI KÜLÖNLEGES JOGRENDEK NORMATÍV KERETEI MAGYARORSZÁGON

A kvázi különleges jogrendi szabályozás hosszú ideje jelen van a magyar jogrendszerben, ugyanakkor a különböző törvényi szintű válság- és veszélyhelyzetek szabályozása nehezen áttekinthető. Az új kihívások hatékony kezelése érdekében rugalmas szabályozás kialakítása szükséges. Ehhez az első lépést a jogalkotó a védelmi és biztonsági tevékenységek összehangolásáról szóló 2021. évi XCIII. törvénnyel tette meg, amely a kvázi különleges jogendi szabályozás gerincévé vált. A tanulmány a kvázi különleges jogrendi normákat rendszerezve, a különböző válság- és veszélyhelyzetek bemutatásával ismerteti a magyar szabályozás kereteit.

Kulcsszavak: kvázi különleges jogrend, válság- és veszélyhelyzetek, szabályozási szintek, normatív szabályozás

TÖRTÉNELEMTUDOMÁNYI ABSZTRAKTOK

Bakó Péter és Jendrics Olivér

ADALÉKOK BALÁZS MÓR ÉLETRAJZÁHOZ (1849–1897) I.

Verőczei Balázs Mór életútját kétrészes tanulmányunkban a korábban megjelent publikációkhoz képest új szempontokból világítjuk meg. Olyan alapkutatót kezdtünk el, amely a jövőben alapul szolgálhat egy teljes életrajz megírásához. Alábbi tanulmányunkban Balázs Mór családi hátterét és nemesi címének megszerzését vizsgáljuk.

Kulcsszavak: kereskedők, nemesi címer, zsidó közösségek, társadalmi mobilitás, Balázs Mór

Faragó Gábor

AZ IDEGESÍTŐ RAGASZKODÁS A TÖRVÉNY BETŰJÉHEZ

– POLÉMIA A PRAGMATICA SANCTIÓRÓL 1848-BAN

Jelen cikk egy, a *pragmatica sanctio*-val foglalkozó kiterjedtebb kutatás részeredményeit mutatja be. Milyen kontextusban említették és hogyan interpretálták azt 1848 nyarán a Habsburg-birodalom németnyelvű sajtójában? A szerző ehhez az Osztrák Nemzeti Könyvtár digitális archívumában elérhető újságokat vizsgálta meg az 1848 márciusa és szeptembere közötti időszakban. Ennek során különösen az osztrák-magyar kapcsolatok néhány fontosabb mérföldkövére vonatkozó publikációkra összpontosított (az áprilisi törvények, az erdélyi unió, az osztrák minisztérium augusztus végi államirata). A hipotézis az volt, hogy az osztrák szereplők a *pragmatica sanctio* egy lényegesen eltérő értelmezéséből indultak ki, mint a magyarok, ez a különbség azonban csak idővel vált világossá a két oldal számára, ami a vitát kezdetől fogva megnehezítette. Ezen felül inkább törekedtek arra, hogy az értelmezést az aktuális politikai szándékoknak rendeljék alá, mint az elvi megegyezés elérésére. A vizsgált források alátámasztják ezt a hipotézist, a cikk a valódi tartalmi viták kevés példáját állítja a középpontba, és ezeken keresztül mutatja be a párbeszéd kudarcba fulladását.

Kulcsszavak: 1848, *pragmatica sanctio*, magyar–osztrák kapcsolatok

Pétsy Zsolt Balázs

GONDOLATOK *A MAGYARSÁG ÉS A SZLÁVOK* (1942) CÍMŰ TANULMÁNYKÖTETHEZ

Az 1942-ben, a Magyarságtudományi Intézet gondozásában és Szekfű Gyula szerkesztésében megjelent *A magyarság és a szlávok* című tanulmánykötet a magyar és szláv népek történeti, nyelvi, kulturális és néprajzi kapcsolatait vizsgálja. A kötet két nagy belső egységből áll: az első rész a szláv népek történetét, kultúráját és eszmei fejlődését mutatja be, míg a második rész a magyar–szláv érintkezések konkrét formáit tárgyalja nyelvi, irodalmi és néprajzi szempontból. A kötet tanulmányai a történeti kölcsönhatások sokszínűségét, a közös kulturális zónák és a regionális együttélés formáit tárják fel, tudományos alaposággal feltérképezve a magyar és a szláv népek több évszázados kapcsolatát Közép-Európában.

Kulcsszavak: magyar–szláv kapcsolatok, eszmetörténet, Szekfű Gyula Magyarságtudományi Intézet, Közép-Európa, magyar-lengyel történelmi kapcsolatok, pánszlávizmus

Purcsi Adrienn

ARKADIUSZ ADAMCZYK: „*TISZTELJÜK EGYMÁS NEMZETI MEGGYŐZŐDÉSÉT...*” *ESTERHÁZY JÁNOS GRÓF ÉLETPÁLYÁJA*

Arkadiusz Adamczyk „*Tiszteljük egymás nemzeti meggyőződését...*” *Esterházy János gróf életpályája* címmel megjelent kötete egy hiánypótló munka a mai Magyarország területén. Esterházy János személye ugyanis kevésbé ismeretes hazánkban, ám jelentősége, tevékenysége vitathatatlan a magyar történelem szempontjából. A szerző közelebb visz minket a gróf személyéhez, miközben a történelmi események láncolatát is ismerteti velünk.

Kulcsszavak: Esterházy János, Csehszlovákia, Szlovákia, Trianon

Romhányi Orsolya

MEGFESTETT ÉLETÚT DELFTBEN

A tanulmány Johannes Vermeer van Delft, *Delft látképe* című festményén keresztül vizsgálja a 17. századi Holland Köztársaság társadalmi, gazdasági és vallási átalakulásait. A református vallás elterjedése, a kereskedelem és az ipar fejlődése új polgári kultúrát hozott létre, amely a mindennapi élet realista ábrázolásában nyert kifejezést. Az elemzést gazdagítva a festő életrajzi adatait is ismertetem. A kutatás rámutat, mennyi mindent lehet megszólaltatni egy festményen keresztül. Célom, hogy részletes tárgyi elemzésen keresztül feltárjam, milyen komplex jelentéstartalmak és technikai finomságok sűrűsödnek Vermeer egyetlen ecsetvonásában.

Kulcsszavak: 17. század, Hollandia, Köztársaság, Johannes Vermeer van Delft, *Delft látképe*, halászhajók, Újtemplom, mezőgazdaság, kereskedelem, Szent Lukács céh

Zmák Tamás

PÁRTPOLITIKÁTÓL FÜGGETLENÜL A NEMZETEGYESÍTÉS ÉS NEMZETNEVELÉS SZOLGÁLATÁBAN
AZ OKTATÁSON KERESZTÜL – DONÁTH PÉTER TANULMÁNYKÖTETÉRŐL

A recenzió a közelmúltban megjelent, Imre Sándor művelődéspolitikus, egyetemi tanár, pedagógiai szakember életpályáját, nevelésügyi nézetrendszerét, korszakának társadalmi, oktatáspolitikai környezetét feltáró tanulmánykötetet ismerteti.

Kulcsszavak: Imre Sándor, pedagógia, neveléstörténet, nemzetnevelés, oktatáspolitikai, kultúrharc, iskolarendszer, Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium

ABSTRACTS

ABSTRACTS IN THEOLOGICAL STUDIES

Máté Márkus

DID SÁNDOR JOÓ HAVE POINTS?

The central question of this article is how the practice of three-point preaching can be applied in such a way that the sermon does not fall apart, but rather dynamically directs attention toward a single message. According to the author, this is achieved when the three points do not represent three separate messages, but convey one message in three distinct ways: addressing the listener's cognitive, affective, and volitional dimensions. The sermons of Sándor Joó provide an excellent illustration of this principle, since in virtually any of his sermons the one message approach can be clearly observed. The study demonstrates this in practice through the analysis of three randomly selected sermons by Joó, and draws from them the necessary substantive and formal conclusions.

Keywords: Sándor Joó, points, three-point preaching, message, formal homiletics

ABSTRACTS IN LEGAL SCIENCE STUDIES

Fruzsina Fodor

THE APPLICATION OF THE NECESSITY-PROPORTIONALITY TEST DURING SPECIAL LEGAL ORDER

In my study, I examine the application of the necessity-proportionality test under special legal order by analysing 78 decisions of the Constitutional Court issued between 2020 and 2025, in which the Court reviewed the constitutionality of emergency regulations.

The analysis reveals that the Court's practice significantly deviated from the steps of the test applied under ordinary constitutional conditions: the strict requirement of necessity was replaced by the much more lenient criterion of suitability, while the proportionality assessment was, in several periods, almost completely omitted.

In its modified form, the test results in a more lenient standard of review, thereby reducing the level of protection afforded to fundamental rights. A comparison with German and Austrian practice further reinforces my view that, under a state of emergency, the depth of constitutional scrutiny and the effectiveness of the necessity–proportionality test tend to diminish.

Given that the restriction of fundamental rights is permitted to a different extent in a state of emergency, their protection becomes particularly crucial. Based on these facts, it is justified to develop a permanent, special legal order-specific constitutional review test capable of ensuring consistent fundamental rights protection even under extraordinary circumstances.

Keywords: Special legal order, Necessity-proportionality test, Restriction of fundamental rights, Constitutional complaint, Constitutional Court

Kincső Nánássy

THE NORMATIVE FRAMEWORK OF QUASI-SPECIAL LEGAL ORDERS IN HUNGARY

The quasi-special legal order has long been a part of the Hungarian legal system; however, the regulation of various statutory crisis and emergency situations remains difficult to navigate. Effective management of new challenges requires the development of a more flexible regulatory framework. In this context, the first step was taken by the legislator through Act XCIII of 2021 on the Coordination of Defense and Security Activities, which has become the backbone of the quasi-special legal regulation. This study systematizes the quasi-special legal norms and, by presenting various crisis and emergency situations, outlines the framework of Hungarian regulation.

Keywords: quasi-special legal order, crisis and emergency situations, regulatory levels, normative regulation

ABSTRACTS IN HISTORICAL STUDIES

Péter Bakó and Olivér Jendrics

CONTRIBUTIONS TO THE BIOGRAPHY OF MÓR BALÁZS (1849–1897), PART I

Our paper offers new perspective on Mór Balázs's life compared to the recently published works. With this we begin research that could serve as a basis for a full biography. In this study we introduce Balázs's family and the process of receiving nobility.

Keywords: merchants, coat of arms, Jewish communities, social mobility, Mór Balázs

Gábor Faragó

DAS NERVIGE FESTHALTEN AM BUCHSTABEN DES GESETZES

– DIE POLEMIK ÜBER DIE PRAGMATISCHE SANKTION IM JAHRE 1848

Der vorliegende Artikel stellt Teilergebnisse einer umfangreicheren Forschung zur pragmatischen Sanktion vor. In welchem Kontext wurde sie im Sommer 1848 in der deutschsprachigen Presse der Habsburgermonarchie erwähnt und wie ist sie interpretiert worden? Dazu untersuchte der Verfasser die im Digitalarchiv der Österreichischen Nationalbibliothek verfügbaren Zeitungen der Monate März – September 1848. Dabei konzentrierte er sich besonders auf Publikationen um einige der wichtigeren Meilensteine in der Entwicklung der Beziehungen zwischen Österreich und Ungarn (die Aprilgesetze, die Union mit Siebenbürgen, die Staatsschrift des österreichischen Ministeriums Ende August). Die Hypothese war, dass die österreichischen Akteure aus einer wesentlich unterschiedlichen Auslegung der pragmatischen Sanktion ausgegangen sind als die Ungarn, dieser Unterschied aber erst im Laufe der Zeit für die beiden Parteien klar wurde, was die Diskussion von Anfang an erschwerte. Zudem war man eher bemüht, die Auslegung den jeweiligen politischen Zwecken unterzuordnen als einen prinzipiellen Ausgleich anzustreben. Die untersuchten Quellen bestätigen diese Hypothese, im Artikel werden die wenigen Versuche einer echten inhaltlichen Diskussion um die Auslegung in den Mittelpunkt gestellt und durch diese der Weg zum Scheitern des Dialogs vorgestellt.

Schlüsselwörter: 1848, die pragmatische Sanktion, österreichisch-ungarische Beziehungen

Gábor Faragó

THE ANNOYING CLINGING TO THE LETTER OF THE LAW – THE POLEMIC ABOUT THE PRAGMATIC
SANCTION IN 1848

The article presents partial results of a more extensive study on the Pragmatic Sanction. In what context was it mentioned and how was it interpreted in the German-language press of the Habsburg Empire in the summer of 1848? To answer this, the author examined newspapers available in the digital archive of the Austrian National Library for the period between March and September 1848. In the research particular attention was paid to publications relating to the key milestones in Austro-Hungarian relations (the April Laws, the union with Transylvania, the Austrian Government's state proclamation at the end of August). The hypothesis was that Austrian actors approached the Pragmatic Sanction with a significantly different interpretation than the Hungarians, but this difference only became clear to both sides over time, which complicated the debate from the beginning on. Moreover, they were more inclined to align the interpretation with current political intentions rather than to achieve an agreement on the level of principles. The sources examined support this hypothesis; the article focuses on a few real examples of content-related debates and shows through them how the dialogue ends in failure.

Keywords: 1848, the Pragmatic Sanction, Austrian–Hungarian relations

Zsolt Balázs Pétsy

REFLECTIONS ON THE 1942 STUDY COLLECTION *THE HUNGARIANS AND THE SLAVS*

Published in 1942 under the auspices of the Institute of Hungarian Studies and edited by Gyula Szekfű, *The Hungarians and the Slavs* examines the historical, linguistic, cultural, and ethnographic relations between the Hungarian and Slavic peoples. The volume is divided into two main parts: the first presents the history, culture, and intellectual development of the Slavic nations, while the second discusses the specific forms of Hungarian–Slavic interactions from linguistic, literary, and ethnographic perspectives. The studies in the volume explore the diversity of historical interrelations, the shared cultural zones, and the forms of regional coexistence, mapping the centuries-old connections between the Hungarian and Slavic peoples in Central Europe with scholarly precision.

Keywords: Hungarian–Slavic relations, intellectual history, Gyula Szekfű, Institute of Hungarian Studies, Central Europe, Hungarian–Polish historical relations, Pan-Slavism

Adrienn Purcsi

“WE RESPECT EACH OTHER'S NATIONAL CONVICTIONS...”

– THE LIFE OF COUNT JÁNOS ESTERHÁZY

Arkadiusz Adamczyk's book “*We Respect Each Other's National Convictions...*” – *The Life of Count János Esterházy* is a work that fills a gap in today's Hungary. The person of János Esterházy is little known in our country, but his importance and actions are indisputable from the point of view of Hungarian history. The author brings us closer to the personality of the count, while also introducing us to the chain of historical events.

Keywords: János Esterházy, Czechoslovakia, Slovakia, Trianon

Orsolya Romhányi

DEPICTED LIFE PATH IN DELFT

This study explores the social, economic, and religious changes of the 17th-century Dutch Republic through Johannes Vermeer van Delft's painting *View of Delft*. The spread of the Reformed faith, along with the growth of trade and industry, led to a new bourgeois culture that expressed itself through realistic portrayals of daily life. To deepen the analysis, the painter's biographical background is also included. This research emphasizes the important message that can be communicated through a single painting. My goal is to reveal, through detailed material analysis, the complex layers of meaning and technical skill packed into a single brushstroke by Vermeer.

Keywords: 17th century, Netherlands, Republic, Johannes Vermeer van Delft, *View of Delft*, fishing boats, New Church, agriculture, trade, Guild of St. Luke

Tamás Zmák

SERVING NATIONAL UNIFICATION AND EDUCATION THROUGH EDUCATION, REGARDLESS OF
PARTY POLITICS – ABOUT PÉTER DONÁTH’S BOOK OF STUDIES

The review describes the recently published volume of studies exploring the career of Sándor Imre, education politician, university professor and pedagogical expert, his views on education, and the social and educational policy environment of his era.

Keywords: Sándor Imre, pedagogy, history of education, national education, education policy, culture war, school system, Ministry of Education and Religious Affairs

SZERZŐINK

Bakó Péter: történelem MA szakos hallgató, Károli Gáspár Református Egyetem, Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar

Jendrics Olivér: történelem MA szakos hallgató, Károli Gáspár Református Egyetem, Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar

Faragó Gábor: történelem BA szakos hallgató, Károli Gáspár Református Egyetem, Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar

Fodor Fruzsina: hallgató, Károli Gáspár Református Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar

Márkus Máté: doktorandusz, Károli Gáspár Református Egyetem, Hittudományi Doktori Iskola

dr. Nánássy Kincső, volt KRE ÁJK hallgató, „A különleges és kvázi különleges jogrendi szabályozás Magyarországon” című projekt kutatója

Pétsy Zsolt Balázs: doktorandusz, Károli Gáspár Református Egyetem, Történelemtudományi Doktori Iskola

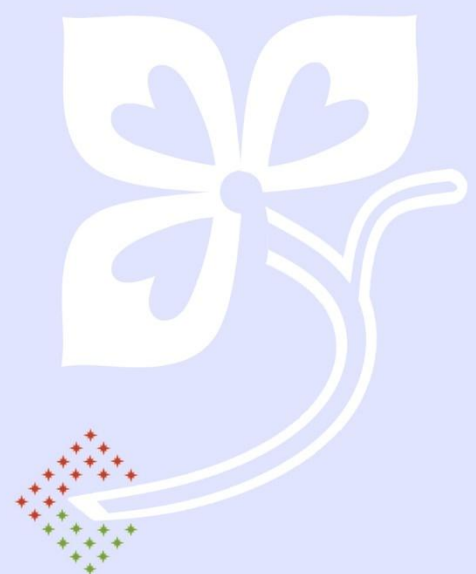
Purcsi Adrienn: doktorandusz, Károli Gáspár Református Egyetem, Történelemtudományi Doktori Iskola

Romhányi Orsolya: történelem MA szakos hallgató, Károli Gáspár Református Egyetem, Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar

Szente Márk: keleti nyelvek és kultúrák BA szakos hallgató, Károli Gáspár Református Egyetem

Zmák Tamás: doktorandusz, Károli Gáspár Református Egyetem, Történelemtudományi Doktori Iskola

ISSN 2630-8711

KRE-DIt